

Magyar Képzőművészeti Egyetem
Doktori Iskola

Az üres háttér mint tárgy

Parabolák és párhuzamok verbalitás és képek mentén

Doktori értekezés

Tulisz Hajnalka

Témavezető: Dr. habil. **Szegedy-Maszák Zoltán** DLA

Budapest

2026

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés I.	1
1.1. A módszerről.....	1
1.2. A látható és a gondolat	2
2. Bevezetés II.....	4
2.1. A külvilág létezői mint tárgyak.....	6
3. A belül levő létezők mint tárgyak	9
3.1. A mentális képek mint tárgyak	10
3.2. Megfoghatatlan kapaszkodó	14
3.3. Az érzelmek mint tárgyak.....	22
4. A nyelv mint tárgy.....	30
4.1. A lényegnek nincs fizikai kiterjedése, amit meg lehetne fogni	32
4.2. Hangtalan megértések	35
4.3. Sorok között olvasni.....	37
4.4. Van beszéd és akkor ez minden	41
5. A hangtalan beszéd	46
6. A történet és az ábra I.....	52
7. A történet és az ábra II.	55
7.1. történet : ábra = figurális : absztrakt.....	65
7.2. Az üres háttér mint tárgy	67
8. Egy sima, egy fordított.....	71
Irodalomjegyzék.....	85

Tézisek

1. Értekezésem tölcészerűen, kívülről befelé és lefelé halad. Kognitív tudományágak szerzői hangjaitól jut el az irodalomig és a képzőművészetig, nem állításokon, hanem azon a nézőpontra keresztül, ahonnan a tudományos eredmények egymás mellé kerülnek. Állítja viszont, hogy ez a nézőpont a tartalmat is meghatározó erővel bír.
2. A kutatás alapja nem hipotézis, hanem egy elképzelt keret, melynek érvényességéhez nem bizonyításra van szükség, hanem a tárgyalt téma szempontjából releváns tudományos eredmények összegyűjtésére.
3. Gondolatmenetem tudományos kutatásokat felhasználva, analógiák alapján jut állításokhoz. Az analógiák általi megismerés – melyet a tudományos kutatás során igazolódó vagy megdőlt feltevések kísérnek – a művészet területén adekvát módszerként működik, és az analógia próbáját maguk a művek jelentik.
4. A disszertáció a központi elemét, a metaforát konverzióként kezeli. Ennek eredménye egy hármas párhuzam: történet : ábra = figurális : absztrakt = tárgy : fogalom. Az ezekkel az aránypárokkal létrejött tengely mentén helyezi el a példákat és állítja fel azt az összefüggérendszer, melyre a szöveg egésze fókuszál.

Theses

1. My dissertation proceeds in a funnel-like manner, from the outside in and downwards. It reaches from the voices of authors of cognitive disciplines to literature and fine arts, not through statements, but through the point of view from which scientific results are juxtaposed.

However, it claims that this point of view also has a determining power over the content.

2. The basis of the research is not a hypothesis, but an imagined framework, the validity of which does not require proof, but rather the collection of scientific results relevant to the topic under discussion.

3. My line of reasoning arrives at its assertions by drawing on scientific research and employing analogies. Cognition through analogy—accompanied by hypotheses that are either confirmed or refuted during scientific inquiry—serves as an appropriate method in the realm of art, where the works themselves constitute the test of the analogy.

4. The dissertation treats its central element, the metaphor as a conversion. The result is a triple parallel: story : schema = figurative : abstract = object : notion. It places the examples along the axis created by these pairs of proportions and establishes the system of relationships on which the text as a whole focuses.

Absztrakt

A dolgozat azt kísérli meg körüljárni, hogy az érzékelési tapasztalatok, a külvilág megtapasztalásának sajátosságai hogyan bontanak ki egy olyan alkotói pozíciót, amelyre a verbalitás és a képi ábrázolás egyaránt jellemző.

A kutatás a megértés, a kommunikáció, a kifejezhetetlenség fogalmai körül sűrűsödik, amely fogalmak nem a művészetre vonatkoznak, hanem a mindennapi élet benyomásaira, amelyeken a művészet is éppúgy gondolkodik, ahogy az egyén. A tartalommal teli csendeket és a látszólagos hiányokat, hézagokat keresi, melyek területét nekik hátat fordítva, a körülvevő környezetet meghatározva lehet körvonalazni.

A szöveg különböző létezés-definíciókból indul ki, majd felteszi azt a kérdést, hogy hogyan lehet a fizikailag érzékelhetetlen, de a következményeik, körülményeik alapján bizonyosan létező entitásokat a külvilágban fellelhető dolgokhoz hasonlóan tárgyként elfogadni.

A nyelvezet kialakulásában fontos szerepet játszik a metafora mint a nehezen megfogalmazható jelenségek átadhatóságára tárgyasítással reagáló eszköz.

A disszertáció tölcészerűen, egyre szűkülő mederben halad. A körkörösség miatt ismétlődnek, más folyamatokban mutatkoznak ugyanazok az elemek. Ezek az ismétlődések erősítik egymást és mintázatot alkotnak, melyek sorvezetőként szolgálnak a felépítésének alakulásában. Az egyes diszciplináris megközelítésekben sorra felbukkannak a hézagok, a rések, míg a disszertáció végén, a kontextus fogalmával egy homogén, definiálható és ábrázolható egységgé válnak.

Abstract

The thesis attempts to explore how sensory experiences, the specificities of experiencing the external world, unfold a creative position that is characterized by both verbality and visual representation.

The research focuses on the concepts of understanding, communication, and inexpressibility, which do not apply to art, but to the impressions of everyday life and which art thinks about just as much as the individual. It searches for silences full of content and apparent gaps, joints, the area of which can be delineated by turning one's back on them and defining the surrounding environment.

The text starts from various definitions of existence, and then asks the question of how entities that are physically imperceptible but certainly exist based on their consequences and circumstances can be accepted as objects, similar to things found in the external world.

Metaphor plays an important role in the development of language as a tool that responds to the transferability of phenomena that are difficult to formulate by objectification.

The dissertation progresses in a funnel-like, ever-narrowing channel. Due to circularity, the same elements are repeated, appearing in other processes. These repetitions reinforce each other and form a pattern, which serves as a guide in the development of its structure. Gaps and joints appear one after another in the individual disciplinary approaches, while at the end of the dissertation, with the concept of context, they become a homogeneous, definable and representable unit.

*„Úgy kellene
a költészetet művelni,
hogy verssel ablakot lehessen törni.”*

Daniil Harmsz

1. Bevezetés I.

Kállay Géza irodalomtörténész felidézi, hogy Descartes *Értekezés a módszerről* című művének elején „töviről hegyire elbeszél[i], életének, létének miféle válsága sodorta odáig, hogy megkérdezze, van-e valami, amiben teljes mértékben [...] bizonyos lehet. [...] Általában nem tudjuk meg, hogy a filozófus hol rója a sorokat [...], van-e felesége és gyermeke, de ha erről mégis esne szó az egyre terjedő ’köszönetnyilvánítások’ között, ott minden családtag tökéletesen megértő [...]. De a filozófus azt sem igen árulja el, fiatal-e vagy inkább öreg, vannak-e gondjai a saját szakmai előmenetelével kapcsolatban, vagy sem [...]”¹

Az irodalomtörténész számára ez azért érdekes, mert észrevette, hogy ehhez képest például Macbethről mennyi mindent tudunk.

Ennek a disszertációnak a megírásához a kiindulópontot számomra is hasonló kérdés adta: nem pontosan az, hogy van-e valami, amiben biztos lehetek, hanem – elfogadva, hogy a valamiben való bizonyosság alapvető az élethez – inkább, hogy mi lehet az.

Descartes-tól eltérően és a filozófusokhoz hasonlóan nem számolok be „töviről hegyire” az ehhez a kérdéshez való sodródás történetéről, de néhány személyes példán keresztül igyekszem bemutatni a motivációimat.

Macbethről azért tudunk többet, mint az írójáról, mert Macbeth egy műalkotás szereplője. Nézetem szerint a hagyományosan narratív műfajok, mint az irodalom, a színház és a film, de nemcsak ezek, hanem a képzőművészet is alkalmas arra, hogy az alkotójáról beszéljen és ha „absztraktnak”, a mindennapi élettől távolinak tűnik is egy-egy műtárgy, a gyökere mindig valamilyen személyes élmény vagy ahhoz kötődő gondolat.

1.1. A módszerről

Az eredendő kérdés, hogy mi az, amiben biztos lehetek, elméleti. Természetesen tudom, hogy az érzéki tapasztalatok alapján valóságosnak tűnnek dolgok. Céлом az, hogy tudományos eredményeket felhasználva összegyűjtsem azokat a tényeket, melyek alapján érzékelhető

---

¹ Kállay Géza, *Nem pusztá kép* (Budapest: Liget Műhely Alapítvány, 2002), 119.

tárgyakként tűnnek fel bizonytalanságnak teret adó anyagtalan jelenségek. Ez szimbolikus megoldás, csakúgy, mint műveket készíteni.

Ahogy műtárgyakat, úgy ezt az írást sem azért készítem, mert választ várok általa, hanem a folyamat kedvéért, a benne rejlő és felbukkanó sejtett és váratlan részletek miatt.

A dolgozat írása közben az engem jelenleg érdeklő műfajok lebegnek a szemem előtt: a képkészítés és az írás, a képzőművészet és a nyelv önállósága. Az, hogy mindezek összefonódása, együttműködése, egymás ellen hatása hogyan segíti a kifejezést. Vajon ez a sajátos műfaj, az értekezés megengedi-e, ha a nyelv sodor és reflektál?

Nem kívánok vitatkozni Lessinggel, aki elhatárolja egymástól a térbeli és az írásbeli művészetet², mert én jelen szövegben mindezek gyökereivel foglalkozom, azzal, ami homogenizálja őket és így megszünteti a köztük levő különbségeket. Számomra éppen a közösségük és átjárhatóságuk az érdekes.³

1.2. A látható és a gondolat

Marcel Piquet René Magritte-ről írott könyvében találtam egy mondatot, mely szinte fordításként értelmezi a gondolatok közvetítését, mert a figuratív ábrázolhatóságukról beszél:

“A festészet a láthatatlant a látható eszközével, a gondolatot képek segítségével jeleníti meg. [...] Ha a festő el akarja képzelni, hogy a festményein mi a különbség a látható és a gondolat között, akkor láthatóvá kell tennie a gondolatot, a szem számára is érzékelhetővé kell tennie.”⁴

Ez a mondat, kiragadva a szöveggörnyezetéből alkalmasnak tűnt arra, hogy egy nagyobb összefüggésrendszerben megvizsgáljam és átgondoljam, hogy mit tudok állítani a hozzáállásomról a saját gyakorlatom kapcsán.

Az állítás legprovokatívabb momentuma számomra a gondolat láthatóvá tételének ötlete. A “láthatóvá tett gondolat” mechanikus behelyettesítésnek tűnik, a láthatatlan gondolat kicserélésének valamilyen értelmezhető, “figurális” képpel.

---

² Gotthold Ephraim Lessing, *Laokoon, vagy a festészet és költészet határaitól*, 1766.

³ Ezt a lehetséges egyneműséget (például a mondatokat képekként és viszont) vélem megtalálni Farkas Katalin és Kelemen János következő félmondatában is: „[...] a mondatok a tények reprezentációi, képei vagy leírásai.” Farkas Katalin – Kelemen János, *Nyelvfilozófia*, szerk. Bárdos Judit (Budapest: Áron Kiadó, 2002), 21.

⁴ Marcel Paquet, *René Magritte (1898-1967). A láthatóvá tett gondolat* (Köln: Taschen; Budapest: Vince Kiadó, 2002), 76.

A gondolat valóban láthatatlan, csak a következményei, a beszéd, a cselekvés bizonyítják, tehát csak közvetve, ezeken keresztül ismerhető meg. Legalábbis ami a sajátunkon kívüli gondolatokat illeti. Közvetlenül csak a saját gondolatainkról veszünk tudomást, mindenki másét kommunikáció vagy cselekvés útján ismerjük meg. A gondolatok kifejezése ezen közvetítőeszközökön keresztül, azok minden pontatlanságával együtt valósulhat meg. Ez azért okozhat problémákat, mert amit valóságként értékelünk, az olyan konstrukció, mely éppen a hallott beszédet, a kimondott és megtett vagy megtörtént dolgokat veszi alapul.

De természetesen nem mindig arra reagálunk, amit mások cselekszenek vagy mondanak, hanem a *vélt* gondolataikra is. Szergej Eizenstein egy meg nem valósult filmjének a forgatókönyvében szép illusztrációját adja annak, hogy a pontos megérzés ölhet is: „Clyde a híres csónakjelenetben formálisan ártatlan: ölni akar, de a kellő pillanatban megtorpan. Habozásának következtében Roberta mégis meghal. A csónak felborul, Roberta megijed Clyde-től, mert megérezte korábbi szándékát: így kezdődik el az a cselekvéslánc, amely Roberta vízbefulladásával végződik.”⁵ Egy láthatatlan, nem számonkérhető, nem igazolható, könnyen tagadható valami is lehet annyira biztos, hogy a következménye egyértelműbb és visszafordíthatatlanabb már nem is lehetne.

A művészet bármit és bármilyen összetett tartalmat képes ábrázolni, tárgynak mutatni, gondoljunk csak a filmekre vagy a nagyregényekre, mint talán a komplexitásukat tekintve a legnyilvánvalóbb formákra (bár nem vagyok benne biztos, hogy a versek akár a tömörségük miatt nem tartoznak a legnyilvánvalóbbak közé). Jelen szövegben azonban arra teszek kísérletet, hogy a kognitív tudományok eredményeit felhasználva mutassam be tárgyakként a nemtárgyakat: a fogalmakat, az érzelmeket, az érzeteket, a gondolatokat. A kognitív nyelvészet, a metaforaelmélet, a neurobiológia, a pszichológia egy közös halmaza a jelentésadással foglalkozik, így analógiaként párhuzamba állítható bizonyos képi eszközökkel létrehozott művel, melyek első pillantásra ugyanúgy „tárgynélkülinek” tűnnek, mint a gondolatok vagy mint az fogalmak.

---

⁵ Bárdos Judit, „A belső beszéd az orosz filmelméletben,” in *Világosság*, (42)2-3, 2001, 132-133. Kiemelés az eredetiben. A könnyebb olvashatóság és a tartalom hangsúlyozása érdekében a kerek zárójeleket és a kiemelést elhagytam.

2. Bevezetés II.

A "Gondolkodom, tehát vagyok" descartes-i definíciója szerint létezésem bizonyítéka *a magam számára* az, hogy gondolkodom. A magam számára, mert csak én tapasztalom meg közvetlenül, mások számára a gondolkodásom megléte nem evidens. Számomra viszont nem a saját létezésem a kérdéses, hanem másoké, ezért válasza nem kielégítő. Honnan tudhatom, hogy mások gondolkodnak és így vannak is? Berkeley létezés-definícióját – *Esse est percipi*: Létezni annyi, mint érzékelve lenni – a descartes-i formában azt mondhatjuk, hogy (mások által) érzékelve vagyok, tehát vagyok.

A saját definícióm a létezésre az, hogy létezni annyi, mint valaminek az előzményének lenni. Az létezik, aminek van következménye, mert így ő a következmény (a másik) szempontjából nézve létfeltétel.

Macbeth a következő részletben a valósággal a képzeletet állítja szembe, amiből végül az derül ki, hogy mindegyik valóság:

„[...] Valóság sose

Ijeszt így, mint a képzelt borzadály:

[...]

Úgy rázza világomat, hogy erőmet

Elszívja a képzelet, s már csak az

Van, ami nincs.”⁶

Nincs, abban az értelemben, hogy nem kézzel fogható, emberi érzékszervekkel nem észlelhető. De *van*, hiszen ezen gondolkodom, ez *alapján* fogok cselekedni, azaz van, mert van vagy lesz következménye.

Van egy gyerekkori emlékem, amikor ezzel a problémával először találtam szembe magam. Úgy gondolom, hogy ez ma is meghatározza a nézőpontomat, talán jelen dolgozat motorjául is szolgál, ezért megpróbálom minél pontosabban felidézni:

A családi házunkban a földszinten levő konyhában ülök az asztalnál és az utcára néző ablakon nézek kifelé és látom, hogy megy valaki a ház előtt. Rajta kívül nem látok senkit az utcán. Azt

---

⁶ William Shakespeare, *Macbeth*, ford. Szabó Lőrinc (Budapest: Európa Kiadó, 1981), 1.3.144-149.

képzelem, hogy rajta kívül nincs is ott senki és rajtam kívül senki sem látja. Én bent vagyok a függönnyel takart ablak mögött, tehát ő nem tudja, hogy látja valaki. Azon gondolkozom, hogy ha nem észlelné senki, az olyan lenne, mintha ott sem lenne, mert nem okozna változást a világban. A “világ” ebben az esetben én vagyok, aki figyelem. Nem gondolok a bogarakra, amiket esetleg eltapos vagy a kutyákra, amik megugatják. Ebből az következik, hogy ha eljut valahonnan valahova, amiről csak ő tud, vagy megbotlik és megüti a lábát, ami a saját testén belül okoz változást, az nem elégséges ahhoz, hogy tettek, a világba való beavatkozásnak mondhassuk. Mindez csak akkor “valami”, ha van egy külső észlelő ember.

Ebben az esetben csak azért okozott változást a világban azzal, hogy elment az utcán, mert én felfigyeltem rá és ezen gondolkoztam. Ez egy nagyon furcsa elképzelés, hiszen az egyén szempontjából azért van jelentősége, hogy végigmegy az utcán, mert eljut valahova, máshol lesz a cselekedet befejeztével, mint a kezdetekor volt.

A jelentőséggel kapcsolatban pedig nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy járás közben megbotolhat, eleshet, kificamodhat a bokája, ami jelentős változás akkor is, ha éppen nem látja senki.

Ezért mondhatnánk, hogy a saját testem határain belül végbemenő változás (bokaficam) is elég bizonyíték kellene, hogy legyen arra, hogy létezem, nemcsak az, hogy másban végbemegy valamilyen – akár nem is fizikai – változás a hatásomra. Viszont, ha csak saját magamon belül vagyok képes változást kiváltani, akkor mivel egy zárt rendszerben marad a folyamat az emberi társadalom egészéhez képest, mégis megállhat az a tétel, hogy *ha nincs következményem, akkor nem vagyok*.

Ebből a létezés-definícióból kiindulva elég lenne a következményeket bebizonyítani, de mivel azt is gondolom, hogy amíg nem ismerem meg a következmények kiváltóit, addig folyton a csalást, ferdítést, megtévesztést, valótlanságot fogom keresni, mégis indokoltta válik a tettek eredetének, az előzményeinek a bizonyítása. Magukhoz a következmények előzményeihez való hozzáférést és valóságként elfogadását úgy teszem meg, hogy objektszerű elemeket keresek az immateriális létezőkben.

2.1. A külvilág létezői mint tárgyak

“Minden érzetnél sokkal közelebb vannak hozzánk maguk a dolgok. Az ajtó csapódását halljuk a házban, nem pedig akusztikai érzeteket vagy akár csak pusztá zajokat. Ahhoz, hogy tiszta zajt halljunk, ki kell iktatnunk hallásunkból a dolgokat, el kell vonnunk fülünket, azaz absztraktul kell hallanunk.”⁷

Martin Heidegger

Ha a saját testem határain belül zajló gondolkodási, anyagtalan folyamatokat mint tárgyakat szeretném tételezni, először akkor is ki kell térni a külvilágra, mert innen származnak ezek a bizonyos tárgyak, melyek referenciák lehetnek.

Ha a külvilág tárgyait kell megtalálni az anyagtalanban, hogy egyneműnek, egyformán valószínűnek tűnjenek, akkor először abban kell biztosnak lenni, hogy a külvilág létezik egyáltalán. Kantot mélyen felháborította, hogy a filozófusok képtelenek bizonyítani a külvilág létezését: „[A] filozófia és az általános emberi ész botránya, hogy a rajtunk kívül lévő dolgok létezését pusztá hívés alapján kell feltételeznünk [...] és ha valakinek úgy tetszik, hogy kételkedjék benne, nem szegezhetünk szembe vele elégséges bizonyítékokat.”⁸

Dienes Valéria filozófus, matematikus, táncművész a *Valóság-elméletek* című, 1905-ben befejezett doktori dolgozatában a következőképpen fogalmazta meg ezt a kérdést: „Ha csak az én tudatom van számomra közvetlenül adva, *hogyan tudok más tudatról?*”⁹

Így válaszol: „A magam testéről szerzett érzékletem bizonyos tekintetben hasonlítanak más érzéklet sorokhoz, több olyanféle mozgó, élő anyagdarabot is látok, tapintok stb., szóval érzékelek, aminő az, mit az 'én testem'-nek nevezek. Ez már bizonyos előítéletnek lehet alapja, hogy azok az anyagdarabok olyanformákat is érezhetnek, mint én. Ezt az előítéletet azonban

---

⁷ Martin Heidegger, “A dolog és a mű,” in *A műalkotás eredete* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988), 46.

⁸ Immanuel Kant, *A tiszta ész kritikája* (Budapest: Atlantisz, 2018), (B XL), 45. idézi Kállay Géza, in *Nem pusztá kép*, (Budapest: Liget Műhely Alapítvány,) 2002, 18.

⁹ Dienes Valéria [született Geiger Valéria], *Valóság-elméletek*. Doktori értekezés (Budapest: Atheneum Nyomda, 1905), 55. §17. Kiemelés az eredetiben.

még alakulása előtt megerősíti a többi tapasztalatom. Különösen egy igen fontos közülük. Mikor az aktivitásom szembekerül másokéval. T.i. a magam aktivitásainak külső eredményeihez hasonló eredményeket ezek a hozzám hasonló formájú lények is érnek el. Pl. esznek, beszélnek, járnak stb., felteszem tehát, hogy bennük is van valami olyanforma aktivitás-érzés, mint bennem. Főképen akkor domborodik ki [...] a hozzám hasonló voltuk, természetük, mikor valami akciómban az ő akciójuk megakadályoz. Ugyanaz kell nekik, a mit én akarok. [...] Aztán a formája, beszédje is olyanforma mint az enyém. [...] [B]enne is olyanforma szándékok, érzelmek, gondolatok járhatnak, mint bennem. Amit csak érzékelek rajta, az mind olyanforma, mint az enyém; de nem azonos velem, mert beleütközöm. Tehát amit gondol, az is olyanforma, mint amit én gondolok. [...] Beszélek valakivel és az beleszól. Olyanféle szókat mond, mint amikkel én kifejezem a tudattartalmaimat. [...] Felteszem, hogy mikor ő mondja azt a szót, az ő tudatában is olyanforma hozzátartozó van.”¹⁰

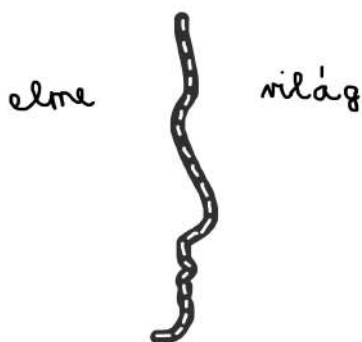
Néhány évtizeddel később Henry Habberley Price, észleléssel foglalkozó filozófus az 1969-ben kiadott *Thinking and Experience* című könyvében hagyományosan analógiás érvelésnek nevezi a fentihez hasonlót és rossz kiindulásnak tartja. Mások elméjének létezésében szerinte azért lehetünk biztosak, mert a testi megnyilvánulásaival együtt mentális folyamatok is járnak, pontosabban a mentális folyamatok testi megnyilvánulásokon keresztül jelennek meg: „Az elme, akár másé, akár a sajátunk se nem teljesen közös, se nem teljesen személyes, hanem részben mindkettő. Néhány mentális folyamat és különösen néhány gondolkodási folyamat csak annak elérhető, aki megtapasztalja, míg mások akár a szomszédaink számára is elérhetők. És valahogy 'szolidaritás' van a közös mentális folyamatok és a személyesek között; egymásba folynak és összekapcsolódnak egymással. Ez a reláció, amit 'szolidárisnak' hívok, lehetne hagyományosan analogikus érv mások elméjének létezésére, de a hagyományos érvelés rossz nyomon van. Ahonnan kiindulunk az nemcsak az, hogy megfigyeljük a testi mozgásokat, hanem az, hogy a testi mozgásokat mentálisaknak vesszük; például, hogy a hangkeltés nemcsak beszéd, hanem hangosan gondolkodás; a bólogatás vagy a fejrázás nemcsak fejmozgás, hanem gesztus; az írás vagy a rajzolás nem pusztán az ujjak és a ceruza mozgatása a papíron. Ezt nem úgy kellene felfogni, mint az anyag és az elme különbségét, hanem mint a nyilvános és nyitott mentális folyamatoktól a belső, privát folyamatok felé vezető utat.

---

¹⁰ Dienes Valéria, *Valóság-elméletek*. 55-56. §17.

[...] Más emberek megérthetik az én belső 'állapotjelentéseimet' és én is megértem az övékét. Mindegyikünk megérti a szomszéd beszámolóját a sajnálatos fogfájásáról és fejfájásáról [...] és mindegyikünk megérti a sokkal érdekesebb dolgokat, amiket a szomszédaink a belső képeikről, az álmaikról, az érzéseikről és kívánságaikról mondanak.”¹¹

Napjainkban ugyanez a probléma Buzsáki György biológus, agykutató által a következőképpen fogalmazódik meg: „Ha tükörneuron-rendszer reprezentálja a fajtársak cselekvéseit és érzelmeit, úgy feltételezhetjük, hogy hasonló keretrendszer állhat a nyelv neurofiziológiai mechanizmusainak hátterében, összekapcsolva a végtagok, fülek, arcizmok gesztikulációs kommunikációs rendszerét a verbális kommunikációval. Ez lehet az evolúciós oka annak, hogy a nyelv inherensen kötődik a gesztikulációhoz. Figyeljünk meg csak bárkit, aki mobiltelefonon beszélget [...] Ilyenkor nincs szükség integetésre, mosolygásra vagy egyéb gesztikulációra, hiszen a másik fél nem tudja viszonzni ezeket. Ám az agy nem tud mit tenni, mindenképp mozgósítja a testet.”¹²

1. ábra: Elme – körvonal – világ, digitális rajz

Forrás: Saját rajz..

¹¹ H. H. Price, *Thinking and Experience* (London: Hutchinson University Library London, Hutchinson & CO LTD, 1969) 243. Saját fordítás.

¹² Buzsáki György, *Agyunk belső nyelve. Az agykutatás belülről-kifelé útja* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2024), 165.

3. A belül levő létezők mint tárgyak

A kutatásomban az volt a tervem, hogy összegyűjtöm az immateriális létezők tárgyi mivoltaként értelmezhető tudományos eredményeket az ezekhez kapcsolódó bizonytalanság, „megfoghatatlanság” ellenpontjaként. A bevezetőmben kifejtett feltételes keretben képzelem ezt el, azaz, hogy csak az érzékelhető, tárgyszerű dolgok lehetnek a létezés bizonyítékai.

Immaterális létezőkön a gondolatokat, az érzelmeket, az érzeteket és a nyelvet értem mint a kommunikációt és a tetteket motiváló –, vagy a nyelv esetében mint a gondolatot és a beszédet hordozó – láthatatlan entitásokat. A *láthatatlan* a köznyelvben gyakran az érzékelhetetlen szinonimájaként jelenik meg, a gördülékenység kedvéért használom így.

Az immateriális fogalma általánosan is magyarázatra szorul: A dualizmus, élén Descartes-tal az elme és a test egymástól való megkülönböztetése mellett érvelt, állítva, hogy a gondolatok és a tudat a fizikai világtól függetlenül léteznek. Tudományos perspektívából az immateriális Descartes idejében szkepticizmussal szemlélt, mivel a tudomány a megfigyelhető és mérhető jelenségekre fókuszál. Ma már viszont a gondolkodás és az érzelmek nyoma mérhető és kimutatható, innen nézve tehát a fenti jelenségek nem immateriálisak többé. A mindennapi életben azonban addig, amíg nem mondok vagy nem csinálok valamit, az interakcióban résztvevő másik fél nem tudja, hogy mit gondolok vagy mit szeretnék tenni és számára nem tudom bizonyítani ezeket azonnali neurológiai vizsgálattal, úgyhogy annak a területnek a határát, amivel jelen dolgozatban foglalkoznom, az emberi test körvonalainál húzom meg, ahogy Maurice Merleau-Ponty teszi és az azon belül zajló jelenségeket a fenti értelemben továbbra is immateriálisnak veszem:

„Ha karom az asztalon fekszik, soha nem jutna eszembe azt mondani, hogy a hamutartó mellett van, abban az értelemben, ahogyan a hamutartó a telefon mellett van. Testem kontúrja egy olyan határ, melyet a szokásos térbeli viszonyok nem hágnak át. Ez azért van így, mert részei eredeti módon viszonyulnak egymáshoz. Például a kezem nem pontok gyűjteménye.”¹³

Az etikai elvek és spirituális tartalmak is gyakran immateriális konstrukciókként vannak besorolva különböző hagyományokban mint az emberi viselkedést befolyásoló tényezők. Ezekkel nem szeretnék foglalkozni. A vizsgált területet a saját nézőpontomból a művészettel

---

¹³ Maurice Merleau-Ponty, *Az észlelés fenomenológiája*, ford. Sajó Sándor (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012), 120.

kapcsolatba hozható és számomra releváns műfajok, médiumok és ezek viszonyai határozzák meg: a konceptuális művészet, a képzőművészet, az irodalom, valamint ezek eszközei a látás és a nyelv.

3.1. A mentális képek mint tárgyak

Nyilvánvaló, hogy az írástudatlanok is tudnak beszélni és megértik, amit mondanak nekik, ahogy az is nyilvánvaló, hogy óvodás koromban is értettem, amit mondtak nekem és tudtam beszélni.¹⁴ Mégis nehezemre esik elhinni, hogy írástudás nélkül is lehet érteni az elhangzó szavakat, mert amióta tudok írni, a megértéshez gyakran íráskép is társul, idegen nyelven különösen. Előfordul, hogy említenek egy személyt, akit ismerek vagy egy földrajzi helyet, amiről hallottam már és mégsem tudom, hogy kiről vagy miről van szó, csak miután elképzeltem a nevét leírva, miután beugrik az arca vagy a helyhez kapcsolódó valamilyen kép vagy színes folt.

H. H. Price szerint a „modern filozófusoknak”, akik azt állítják, hogy a mentális képek nem képek, nincs igazuk. Mert, bár másképp lehet bánni velük – nem lehet őket széttepedni vagy elégetni, ahogy a fotókat, sem körbeadni az asztalnál és ami talán még fontosabb, nem nézheti őket egyszerre több ember különböző nézőpontból –, mégis azok. Price leír egy példát, hogy ha elképzelem a régi iskolájának a homlokzatát úgy, hogy változik az alakja, a színe elhalványul, majd újra élénk lesz, azt nem azért teszi, hogy megváltoztassa magát az épületet. Hasonlóan, ha vizualizálunk egy múltbeli eseményt, akkor sem mondhatjuk, hogy meg tudjuk változtatni. Ez a kép függ a tárgytól vagy az eseménytől, amit ábrázol. De ha már létrejött, akkor a függőség megszűnik. Megváltozik, amikor a tárgy nem, vagy változatlan marad, amikor a tárgy változik. Továbbra is létezik, amikor a tárgy már megszűnt létezni vagy fordítva. Ilyen módon tehát a mentális kép olyan, mint a kép. Természetesen többé-kevésbé közeli hasonlóság van a tárgyával, aminek a képe és ezért eszköz is lehet arra, hogy az eredetét felidézzük.

---

¹⁴ „Nem a nyelvet használva gondolkodott többé. Nyelv nélkül mozgott, nyelv nélkül értett, ahogy azelőtt tette, hogy megtanult beszélni [...]” Han Kang, *Görög leckék*, ford. Kiss Marcell (Budapest: Jelenkor, 2024), 13. Kiemelés tőlem.

Mindent összevetve tehát a „mentális kép” kifejezés megfelelő a fenti vizuális képek leírására, már amennyire a szegényes hétköznapi nyelv engedi. A „mentális” melléknév megvéd minket attól, – írja, hogy azt gondoljuk, hogy ezek a képek anyagi tárgyak.¹⁵

A mentális képek, az emlékképek például, amelyekről Price beszél nem anyagi, megfogható tárgyak, de mivel én művészként foglalkozom ezzel a kérdéssel és éppen azt keresem, hogy a nemmateriálist miként lehet materiálisnak értékelni, ezért azt gondolom, hogy visszájára lehet fordítani az általa leírt gondolatmenetet és anyagivá tenni a képzeletben felbukkanó mentális képeket. Például lerajzolni őket, olyan pontosan, amennyire csak lehet. Abban az értelemben, ahogy „[a] gondolat miközben beszéddé válik, átalakul és megváltozik”¹⁶, a mentális képről készült rajz is valószínűleg pontatlan lesz, mert az ábrázolás módjának sajátosságai meghatározzák a képet. De ez a „pontatlanság” szükséges is ahhoz, hogy mások is tudjanak viszonyulni hozzá: egy – mondjuk papíron levő – bármilyen nyomhagyás mások számára is értelmezhető. Ezzel lehetővé válik, hogy a mentális kép átlépje azt a határt, ahol már kommunikálni lehet vele. Egy nehezen meghatározható mentális kép kikerül a külvilágba, hogy “nézhesse őket egyszerre több ember különböző nézőpontból.” Eredeti mivoltában nem lehet megragadni, de a konkréttá válásával nem pontatlanabb lesz, hanem pontosabb, átalakulva valami mássá közös platformra kerül az ismerős tárgyakkal.

Azt a tételt, miszerint „nincsenek képek, hanem csak képalkotás van”¹⁷, egy másik érv is alátámaszthatná: ha a mentális képeket képeknek tekintjük, akkor lenniük kell valahol, viszont a fizikai térben nincsenek. Ha azt mondjuk, hogy az elmében, az nem igazi válasz, mert a -ban, -ben használata csak metaforikus ebben az esetben. „Ha egy entitás valahol van, annak valahol egy fizikai térben kell lennie. [...] Az én vizuális képem az iskola belső udvaráról egyáltalán nincs a fizikai térben sehol. [...] A részei térben kapcsolódnak egymáshoz [...], lehetnek kisebbek vagy nagyobbak, de az egésznek nincs mérete, bár a részeinek van mérete *egymáshoz képest*. Az egész az nincs sehol; [...] Mondhatjuk azt, hogy a fejemben van? [...] Nem hibás, de abszurd azt mondani, hogy a vizuális képem 6 cm-re van a bal fülemtől. [...] Kétségtelen,

---

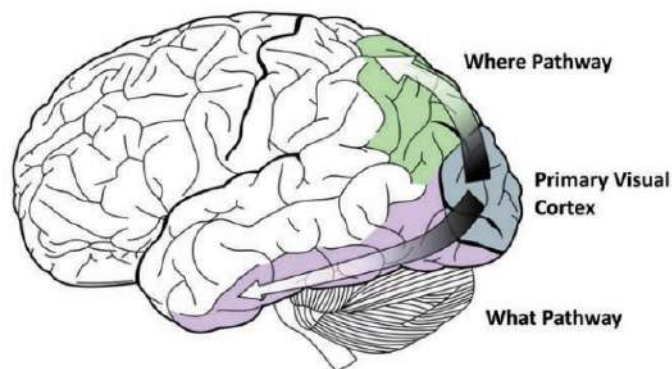
¹⁵ H. H. Price, *Thinking and Experience*, 250. Saját fordítás.

¹⁶ Lev Vigotszkijt idézi Alexei Nyikolajevics Szokolov, „A belső beszéd problémája a szovjet pszichológiában,” in *Gondolkodáslélektan II.*, szerk. Pléh Csaba, [kézirat] (Budapest: Tankönyvkiadó, 1989), 115.

¹⁷ H. H. Price, *Thinking and Experience*, 250.

hogy a fiziológiai folyamatok, amelyek okozzák vagy részben okozzák a képek megjelenését, valójában ott vannak a fejünkben, csak még nem fedezték fel, hogy pontosan hol. De a kép maga sem a fejünkben nincs, sem azon kívül. A saját helyén van és nincs térbeli kapcsolata semmivel sem a külvilágban, bár kétségtelen, hogy ok-okozati összefüggések vannak köztük.”¹⁸ Írja H. H. Price 1953 körül.

Ma már tudjuk, hogy nem igaz, hogy a fejünkben sehol sincsenek a mentális képek, hiszen azóta valóban felfedezték, hogy hol vannak. A retinában a fény elektromos jellé alakul, ahonnan a jeleket a látóideg továbbítja a talamusz felé. A jobb és a bal retinából érkező idegkötegek a talamuszban keresztezik egymást, így mindkét agyfélteke kap információt mindkét szemből. Az innen továbbhaladó látóidegek már összefűzve viszik tovább a két szemből eredő információkat a látókéreg felé. Az elsődleges látókéreg olyan neuronokat tartalmaz, amelyek azonosítják a látottak alapvető vizuális jellemzőit - például pontokat vagy vonalakat. A látókéregből kilépve az információ két útvonalon halad: az egyik, az alsó halántéklebeny a tárgyak, arcok, színek felismeréséért, azaz a jelentés azonosításáért felel, azonosítja, hogy *mi* az objektum. A másik, a fali halántéklebeny a térbeli helyzetet határozza meg, hogy a tárgyak egymáshoz képest *hol* vannak.

2. ábra: A látvány Mi? és Hol? útvonala az elmében

Forrás: Benjamin K. Bergen: *Louder than Words...* (2012), 51.

---

¹⁸ H. H. Price, *Thinking and Experience*, 250-251. Kiemelés tőlem.

Ebből az derül ki, hogy az ember hogyan használja az agyát, amikor lát valamit. De hasonló dolgok történnek akkor is, amikor beszédet hallunk, olyan nyelven, amit értünk? Hasonló-e ahhoz, mint amikor jelenlevő tárgyakat észlelünk a világban?

Rolf Zwaan kognitív pszichológus azzal a megfigyeléssel kezdte a kísérleteit, hogy a dolgok, amikor különböző irányban állnak, akkor másképp néznek ki. Például egy szög amikor a padlóba van verve, akkor máshogy néz ki, mint amikor a falba. Megkérdezte a kísérletben résztvevő embereket, hogy egy speciális térbeli konstrukcióban látják-e a szög mentális képét, amikor egy mondat előzőleg implikálta az egyik vagy a másik irányt. A kísérlet során a következő két mondat egyikét olvastatta fel az alanyokkal: *Az ács beverte a szöget a padlóba*, *Az ács beverte a szöget a falba*. Utána egy képernyőn mutatott egy elefántot vagy egy vízszintesen vagy egy függőlegesen álló szöget. Az volt a kérdés, hogy a felmutatott kép szerepelt-e a mondatban. Mérték a válaszadási időt. Kiderült, hogy amikor egyezett a felmutatott kép a mondatban szereplő szög helyzetével, gyorsabban válaszoltak, mint amikor nem, vagy, mint amikor a mutatott kép nem is szerepelt. Ez azért van, mert amit láttak és amit előtte már mentálisan megjelenítettek, az nagyon hasonló. Amikor a mentális kép vizuális részletei, mint például a tárgy nézete különbözik attól, amit a külvilágban megjelenve látunk, akkor tovább tart felismerni, hogy az ugyanaz a tárgy.¹⁹ De nem a tárgy nézete az egyetlen részlet, amit mentálisan szimulálunk, amikor hallunk vagy olvasunk egy mondatot, hanem a formája is. Rolf Zwaan egy másik mondatpárral próbálta ezt ki: *A vadőr látott egy sast a fészekben* és *A vadőr látott egy sast az égen*. Az első mondat összecsucott szárnyú sásra utal, a második pedig kiterjesztett szárnyúra. Az eredmény a korábbihoz hasonló lett, tehát kijelenthető, hogy amikor egy mondat egy bizonyos formájú tárgyra utal, akkor az agy annak megfelelő mentális reprezentációt hoz létre. Mindkét kísérlet azt igazolja, hogy az egyetlen mód, hogy megtudjuk, hogy merre mutat a szög vagy hogyan áll a sas szárnya az, hogy a világról való előzetes tudásunkat felhasználjuk arról, hogy a különböző dolgok hogyan hatnak egymásra, vagyis, hogy mi az a kontextus, amiben szerepelnek.²⁰

---

¹⁹ Benjamin K. Bergen, *Louder than Words: The New Science of How the Mind Makes Meaning* (New York: Basic Books, 2012), 54-55.

²⁰ „In other words, the only way that you could know what direction a nail would be pointing in, in a given context, is by accessing your expansive world knowledge about how the different things mentioned in the sentence interact.” Uo., 56.

Egy láthatatlan, pontosan meghatározhatatlan, – mert esetenként más és más – változékony valami, a kontextus adja a kulcsot a megértéshez.

3.2. Megfoghatatlan kapaszkodó

A szövegértés és a látás mentálisan nagyon hasonlóan működik. Mindkettőnek van tárgya, csak a szöveg, a hallott vagy olvasott szöveg tárgyát történetnek szoktuk hívni. Valami megragadhatónak, valami értelmezhetőnek. Az értelmes kép egy olyan tárgy vagy olyan tárgyra hasonlít, amit felismerünk, amiről tudjuk, hogy mi vagy mit lehet vele csinálni: amit ki tudnánk egészíteni a körülményeivel. A történet olyan mondatok sora, melyek között összefüggés van. Ez azt is jelenti, hogy ha nincs összefüggés, akkor kreálunk, mert úgy tűnik, hogy a tárgyaknál és a történeteknél fontosabbak a kapcsolatok. Benjamin K. Bergen nyelvész ezt így fogalmazza meg:

“Talán az értelemkeresés a legfontosabb dolog, amit teszünk. [...] Szavak tengerében úszunk. Minden nap ezrével hallunk és olvasunk szavakat és valahogy megértjük őket. Megértjük, hogy mire vonatkoznak és milyen helyzeteket írnak le. Következtetéseket vonunk le olyan dolgokra, amelyeket meg sem említettek és felkészülünk a megfelelő reagálásra. Folyamatosan, fáradhatatlanul, automatikusan értelmet generálunk. [...] Mély, gyors, összetett műveletek zajlanak a koponyánk felszíne alatt, és mégis zökkenőmentes megértést tapasztalunk.”²¹

A körülöttünk levő vizuális világot nem tudjuk egészében megragadni, mert egy kis „ablakon” át nézzük, ami azt jelenti, hogy egyszerre csak egy kicsi részletet látunk, de olyan gyorsan mérjük fel az egészet, hogy koherensnek tűnik. Az agyunk töredékeket észlel és töredékről töredékre járva hipotetikus modelleket épít. Ami azt jelenti, hogy nem feltétlenül zökkenőmentes a megértés, gyakran tévedünk. Nemcsak a külvilág vizuális megjelenésével kapcsolatban igaz ez, hanem azzal kapcsolatban is, amit az embertársainktól hallunk, ami tanúskodik arról, hogy mi zajlik a „koponyájuk felszíne alatt”.

A közfelfogás szerint az érzékelhető világnak van egy belső megfelelője.²² Számomra ez azt jelenti, hogy a belső megfelelő az maga az interpretáció, ahogyan a külső világot a magam számára „lefordítom”. Nick Chater pszichológus kutató más szempontot vesz fel és azt mondja,

---

²¹ Benjamin K. Bergen, *Louder than Words...*, 3. Saját fordítás.

²² Nick Chater, *The Mind is Flat. The Illusion of Mental Depth and the Improvised Mind* (London: Penguin Random House UK, 2019), 73-74.

hogy amit ki tudunk fejezni (magunkból), az lesz *a mások számára* érzékelhető világ: mi hozzuk létre számukra a külvilágot. A „belső megfelelő” pedig ennek a kifejezhetőnek az „eredeti”, még a kifejeződés előtti változata, a kavargó tudattalan, kifürkészhetetlen mélység, amelyekből a tudatos gondolatok felszínre törnek, kijutnak a „körvonalunkon túlra”. Amit jó lenne közvetlenül ismerni, hogy minél kevesebbet tévedjünk.

Azért idézi ezt a közvélekedést, hogy kimondhassa, hogy mindez tévedés: „Nincs kavargó tudattalan, nincsenek kifürkészhetetlen mélységek, [...] [n]incs semmi, amit meg kell fejteni, ami 'igazibb, eredetibb' annál, mint amit szavakba foglalunk és mondatok struktúrájába illesztünk.”²³ A fiktív karakterekéhez hasonlítja a valódi emberekhez fűződő viszonyunkat, mintha csak az életünk szereplői is egy jól ismert könyv lapjain megelevenedő szereplők volnának. A hétköznapiakat átszövő, aktív kapcsolatok bennünk pulzálnak, mint ahogy az éppen olvasott könyv részleteire, a benne levő felvetésekre, helyzetekre is sokat gondolunk, beszélgetésekben példaként hivatkozunk. Gyakran annyira „beleéljük”, beleszójuk magunkat a történet szövetébe, hogy az utolsó lap elolvasása után még egy darabig bennünk él, amit olvastunk és ugyanúgy lüktet, mint a valódi kapcsolatok. Aztán a folytatás, az új impulzus, a visszacsatolás, az újabb gondolkodnivaló híján elhalványul, már csak dereng, mint egy megszakadt igazi kapcsolat.

„[E]gy élet feltárulása nem is annyira különbözik egy regény eseményeinek feltárulásától. Hiteinket, értékítéleteinket és cselekedeteinket a pillanatban hozzuk létre; nincsenek előre kiszámítva és 'leírva' egy elképzelhetetlenül hatalmas memóriaraktárban, arra az esetre, ha szükség lenne rájuk. Ez pedig azt jelenti, hogy nincs előre létező 'belső gondolati világ', amelyből gondolataink származnak. A gondolatok, akárcsak a fikció, abban a pillanatban jönnek létre, amikor kitalálják őket, és nem egy pillanattal korábban. [...] Anna Karenina életéről nincsenek tények, csak azok, amiket Tolsztoj ad nekünk; nincsenek rejtett indítékok a sorok között. Ahogyan a kitalált karaktereknél, úgy a valódi embereknel is így van. Az az érzés, hogy a viselkedés csupán egy hatalmas tenger felszíne, mérhetetlenül mély és belső indítékokkal, hiedelmekkel és vágyakkal teli, amelyek erejét alig érzékeljük, a saját elménk által eljátszott bűvészmutatvány.”²⁴

Azért játszuk el ezt a bűvészmutatványt, mert arra van szükségünk, hogy összefüggéseket lássunk, okot és okozatot, előzményt és következményt, véletlenek helyett szándékot,

---

²³ Nick Chater, *The Mind is Flat*, 39.

²⁴ Uo., 5.

kiszolgáltatottság és tehetetlenség tapasztalata helyett ágenciát. Röviden: a látszólagos és kétségbeesetten kívánt mélység valójában a szemlélő szemében van. Ebben az értelemben tulajdonképpen van: az összekötések, a „sorok közti” tartalmak azok.

A koherenciára és az értelem igényére törekvés jól szemléltethető azzal, hogy nézéskor hogyan működik a megértés. Messze kevesebbet látunk és értünk, mint hisszük.

Ha a szemünk teljesen mozdulatlan lenne, a retinán levő receptorok hamar kifáradnának, ezért a szem akaratlanul is apró mozgásokat végez. Amikor dolgokat nézünk, azok azért tűnnek értelmesnek, felismerhetőnek, mert a folyamatos és nagyon gyors szemmozgásból eredő töredékeket az elménk egymáshoz kapcsolja, kiegészíti. A töredékeket úgy kötjük össze, ahogy a mondatokat egy történetben.

Ez azt is jelenti, hogy az elménk folyton új információt keres, amire értelmezést tud erőltetni.

Már az 1920-as években észrevették, hogy ha a szem mereven néz egy pontot, a szemgolyó akkor is mozog. Amikor kísérletezni kezdtek ezzel kapcsolatban, az érdekelte a kutatókat, hogy mi ennek a funkciója²⁵. De mivel a szem akaratlan mikromozgásait nem lehet leállítani, azt nem lehet megnézni, hogy mi történik, ha a retina nem mozog. Ezért azt kellett elérni, hogy a retina és a kép együtt mozogjon, vagyis a képet kényszeríteni arra, hogy kövesse a szem rezdüléseit, hogy a látvány és a retina egymáshoz képest statikus legyen.

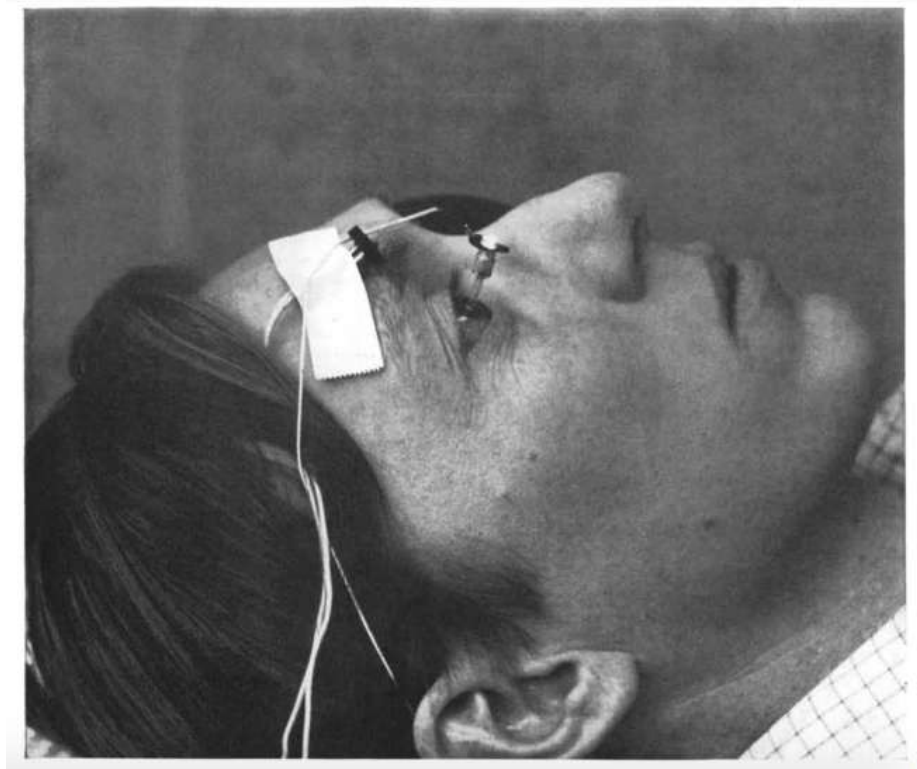
Egy ilyen kísérlet arra is választ adhat, hogy hogyan viselkedne az elme jelentésalkotó szükséglete abban a helyzetben, ahol a szemmozgás és a látvány egymással szinkronba kerül, a tekintet nem tudja pásztázni a látvány részleteit, így az elme a szem állandó mozgása ellenére sem talál semmi újat.

Az 1950-es évekre sikerült előállítani ezt a helyzetet egy speciális kontaktlencsére rögzíthető vetítőszerkezettel: a kísérleti alany szemére rátették a kontaktlencsét, amire rászereltek egy apró alumínium csövet, amelyben egy lencse, egy megvilágított mikroszkopikus lemez (rajta egy ábrával, például egy arcprofillal vagy betűvel) és egy fényforrás volt. A vetítőszerkezet így

---

²⁵ Francis Heed Adler, Maurice Fliegelman, „Influence of fixation on the visual acuity,” in Archives of Ophthalmology 12, no. 4 (1934): 475–83. DOI: 10.1001/archophth.1934.00830170013002.

együtt mozgott a szemgolyóval és azzal együtt az általa vetített kép is, ezzel stabilizálva a látványt²⁶.

3. ábra: Kontaktlencséhez rögzített mikroprojektor segítségével stabilizált látvány.

Forrás: Pritchard, Roy M. (1961). *Stabilized Images on the Retina*. 204(6), 78.. doi:10.1038/scientificamerican0661-72

Arra számítottak, hogy ha a szem nem talál új információt, mert nem tudja részleteire bontani a látványt, akkor a résztvevők a kísérlet alatt végig ugyanazt a képet fogják látni, csak „megfagyva”. A résztvevők, köztük a kísérletvezető maga, azonban arról számoltak be, hogy néhány másodperc után a kivetített kép részei elkezdtek eltűnni, majd ismét megjelenni, átrendeződve valami mássá.²⁷

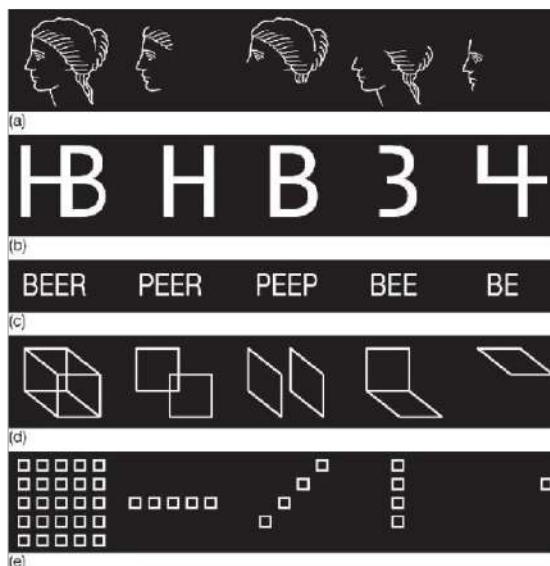
A kivetített formák közül a betűkre hasonlító alakzatok és a szavak mutatják a legegységelműbben, hogy újrendezéskor kizárólag értelmes verziók jöttek létre: vagy számokat vagy betűket jelentő elrendezésben jelentek meg újra, vagy értelmes szavakként. A

---

²⁶ Roy M. Pritchard, „Stabilized Images on the Retina,” *Scientific American* 204, no. 6 [1961]: 72–79, DOI:10.1038/scientificamerican0661, idézi Nick Chater, *The Mind is Flat. The Illusion of Mental Depth and the Improvised Mind* (London: Penguin Random House UK, 2019), 47-51.

²⁷ Nick Chater, *The Mind is Flat...*, 51.

többi esetben sem magányos, különálló vonalak bukkantak fel, hanem az eredeti, vetített kép részei összefüggő struktúrákként.

4. ábra: Pritchard stabilizált kép kísérletének eredménye.

Forrás: Nick Chater, *The Mind is Flat...*, 49.

Az érzékelés is gondolkodás, sőt talán minden más gondolkodási típus valójában csak az érzékelés kiterjesztése, ezért azok a jelenségek, amelyeket a retina stabilizációjával végzett kísérletek megmutattak, feltárják az elme működésének lényegét, különösen az érzékelés és így tágabb értelemben a gondolkodás mibenlétének néhány alapvető elvét:

Véletlenszerű, szétszórt töredékek helyett teljes betűket, számokat „látunk”, vagyis értelmes, legalábbis annál értelmesebb szerveződéseket, amelyeket az agy egyáltalán találhat; az új bemenetek hiánya ellenére próbál „lecsatlakozni” arról, amit már megtalált és másikat keresni, viszont, ha nem talál, akkor eltünteti.²⁸

Antonio Damasio úgy beszél az emlékezésről mint gondolkodás, ami tulajdonképpen értelemkeresés: „[M]ikor egy adott tárgyat, arcot, jelenetet felidézünk, akkor nem pontos reprodukciót kapunk, hanem egy *értelmezést*, az eredeti újonnan rekonstruált változatát; [...] A

²⁸ Nick Chater, *The Mind is Flat...*, 50-51.

mentális képzetek is pillanatnyi konstrukciók, egyszer átélt mintázatok megismételt próbálkozásai. Jó próbálkozásoknak tűnnek, de gyakran pontatlanok és hiányosak.”²⁹

Valószínűleg az emberi gondolkodás ellentmondást nem tűrő természete okozza, hogy az – akár csak vélt – értelem megléte fontosabb az igazságánál. John Dewey szerint a gondolkodás eredete valamilyen zavar vagy kétség³⁰. Ha adott egy nehézség, akkor *ki kell találni* valamit ahhoz, hogy megszüntessük és ezalatt bizonytalanságban tartjuk magunkat. „[M]intha fára másznánk ahhoz, hogy találjunk egy szempontot, ahonnan új perspektívát, több információt kapunk, olyan helyzetet, ahonnan könnyebb eldönteni, hogy az egyes tények hogyan kapcsolódnak a többihez.”³¹ A fára mászás idejére felfüggesztjük a döntéshozatalt és nyugtalanságban tartjuk magunkat, ami esetenként fájdalmas lehet, ezért az értelmezések gyakran pontatlanok. Különösen azoknak az értelmezései, akik – Dewey képével élve – nem szeretnek fára mászni, vagy ha fel is másztak, nem szeretnek sokáig a magasban maradni. Minél előbb szeretnénk megszüntetni ezt a „felfüggesztett állapotot”³² és ezért gyakran hajlandók vagyunk megelégedni az „első szembejövő” ötlettel, felülni az ellentmondás feloldásával kecsegtető, de nem megalapozott gondolatnak.

Az értelmezések pontatlanságáról Daniel Dennett filozófus azt mondja, hogy nem a belső megfigyelőképességünket használjuk, hanem mindig elméletalkotásba kezdünk és túl hiszékenyek vagyunk. Azért, „mert kevés a megfigyelőnivaló és sok a gondolkodnivaló, mert félünk az ellentmondásoktól és el akarjuk őket kerülni.”³³

Ahogy a szem egyszerre csak egy kis részletet képes megragadni és hogy értelmessé tegye a látványt, kitölti a hézagokat, úgy a történetfoszlányokból is tudunk koherens „igazságot” kreálni. Amikor a világot észleljük, nem az egyes tárgyakra korlátozzuk a figyelmünket, hanem

---

²⁹ Antonio R. Damasio, *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*, (Budapest: Aduprint, 1996), 107.

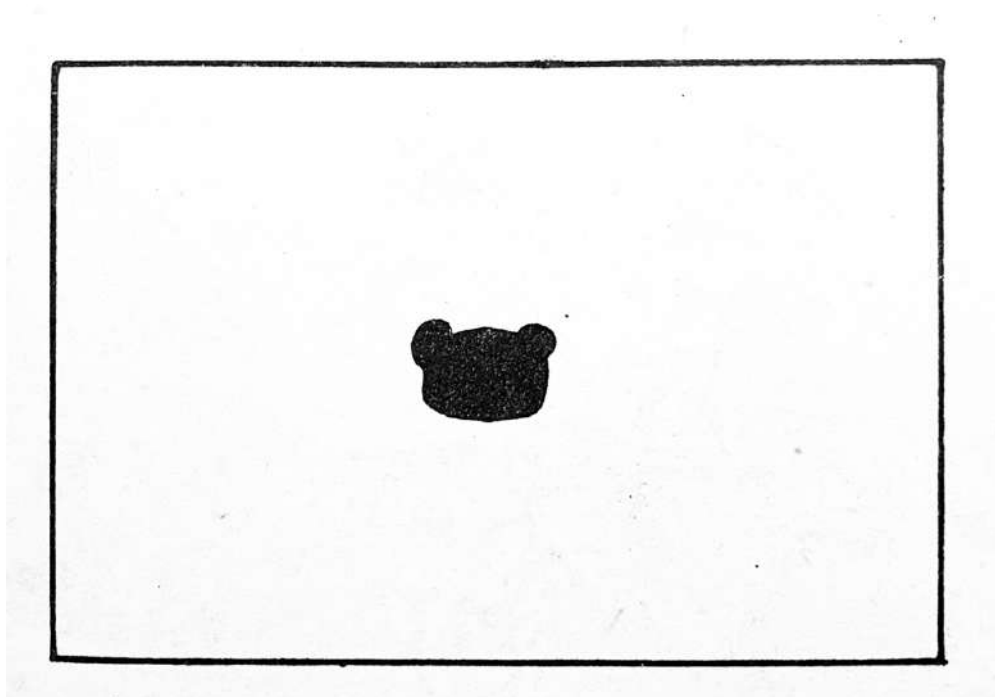
³⁰ „We may recapitulate by saying that the origin of thinking is some perplexity, confusion, or doubt.” John Dewey, *How we think* (San Diego, California: The Book Tree, 2010), 12.

³¹ John Dewey, *How we think* (San Diego, California: The Book Tree, 2010), 11.

³² Dewey a „suspense” szót használja, ami előhívhatja Alfred Hitchcock filmművészeti gyakorlatából eredő asszociációkat és a filmelméletben meghonosodott megfogalmazást: „A terror nem a becsapódásban van, hanem a várakozásban”. A bizonytalanságot esetenként nem túlzás a terrorhoz hasonlítani, „There is no terror in the bang, only in the anticipation of it,” Pat Mullen, „TIFF Review: ‘Hitchcock/Truffaut’,” *POV Magazine*, 2015. október 11., <https://povmagazine.com/tiff-review-hitchcock-truffaut/>

³³ Daniel Dennett, *Consciousness Explained* (London: Penguin Books, 1993), 68. idézi Nick Chater, *The Mind is Flat. The Illusion of Mental Depth and the Improvised Mind* (London: Penguin Books, 2019), 1. Saját fordítás.

a tárgyak egymással való *kapcsolatára*: „egy tárgynak az események sorában betöltött szerepét fogjuk fel”³⁴. Ennek megfelelően az értelmetlen dolgok is kaphatnak jelentést a megfelelő környezetben. Ugyanaz a bizonyos furcsa látvány, értelmetlennek tűnő dolog lehet „idomtalan göröngy” ha önmagában látjuk és „lábnyom, fotel, medve feje hátulról”, ha eseménysorba illesztve. Ezek a jelentések „egyaránt abból származnak, hogy az entitást eltérő kontextusokban szemléljük”³⁵.

5. ábra: Értelmetlen entitás, idomtalan göröngy vagy lábnyom, fotel, medve feje hátulról.

Forrás: John D. Bransford és Nancy S. McCarrell, „A megértés kognitív felfogásának vázlata: néhány gondolat arról, hogy mit jelent megérteni, 189, 10.2a ábra

A mentális képalkotás és így a gondolkodás is töredékes, vázlatos, nem részletes. A következetlen, vázlatos gondolatfolyam pedig nem egy gazdag és mély belső mentális világ kivételése. „Gondolataink nem egy alternatív belső valóság árnyékai, amelyeket fel kell

---

³⁴ John D. Bransford és Nancy S. McCarrell, „A megértés kognitív felfogásának vázlata: néhány gondolat arról, hogy mit jelent megérteni,” in *Gondolkodáslélektan I.*, szerk. Pléh Csaba, kézirat (Budapest: Tankönyvkiadó, 1989), 187.

³⁵ Uo., 189.

térképezni és fel kell fedezni; ezek a mi magunk által kitalált fikciók, pillanatról pillanatra létrehozva.”³⁶ Ha pedig a gondolatokkal ez a helyzet, akkor még inkább igaz ez a kimondott mondatokra, mert ezek még rendezettebb és szabályosabb formában mutatkoznak meg, vagyis még pontosabbak, így még kevésbé alkalmasak egy „alternatív belső valóság árnyékainak” lenni. Vagy bárminek az árnyékának lenni, mert a szavak konkrétak, bármilyen homályosan fogalmazunk is.

„Az igazság nem az, hogy a mélység üres, még csak nem is az, hogy sekély, hanem hogy a felszín minden, ami van.”³⁷

Az összefüggések nem a feltáratlan és feltárára váró mélységben vannak, hanem horizontálisan, a megmutatkozó tárgyak és tények közötti résekben. Az érzékelt, elszórt töredékek között szétterjedő hiányok, hézagok, – a környezet, a szerep, „az entitások között fennálló olyan viszonyjellegű információ [...], amely azoknak jelentést ad”³⁸ – mind fogalmak, amelyeket nem lehet úgy jellemezni, mint a tárgyakat. Hanem *valamihez képest*: önmagukban definiálhatatlan, paradox módon fogalmazva *megfoghatatlan* dolgok jelentenek kapaszkodót, hogy el ne essünk, vagy, hogy másnap is felkeljünk. Hogy legalább vélt bizonyossághoz jussunk.

---

³⁶ Nick Chater, *The Mind is Flat. The Illusion of Mental Depth and the Improvised Mind* (London: Penguin Random House UK, 2019), 86. Saját fordítás.

³⁷ Uo., 5. Saját fordítás.

³⁸ John D. Bransford és Nancy S. McCarrell, „A megértés kognitív felfogásának vázlata: néhány gondolat arról, hogy mit jelent megérteni,” 188.

3.3. Az érzelmek mint tárgyak

„A testek direktek, egyértelműbbek. A nyelv erősen eufemizál, le is butít és fel is nagyít, hazudik, a megnevezhetetlenre satíroz valamit, ami nagyon messze van attól, ami valójában történik.”³⁹

Tompa Andrea

A kognitív tudományok kialakulásának hajnalán, az 1950-es évek második felében az az elképzelés élt, hogy az észlelés, a gondolkodás, a nyelvhasználat független attól, hogy milyen testi formában valósul meg.

A korai kognitív tudomány semmilyen szerepet nem szánt a test és az érzelmek kapcsolatának, „úgy tekintette az elmét, mintha az a testtől független lenne.”⁴⁰ Ez az elgondolás magában hordozza azt is, hogy az érzelmi élet egy elzárt helyen van, melyhez „a szubjektumnak privilegizált hozzáférése van, de mindenki más csak közvetetten, a viselkedési és nyelvi megnyilvánulásokból levont következtetések kerülőútván át érheti el.”⁴¹ Az új megközelítésmód szerint viszont a mentális állapotok nem azonosak az agyi állapotokkal és nem is kizárólag az agy hozza létre őket, hanem a szubjektum teste és annak a környezettel való fizikai kapcsolata, nyelvi és kulturális interakcióinak rendszere.

Dorothy Parker amerikai költő egyik epigrammáját – *His body has gone to his head*⁴² – Antonio Damasio kedvéért úgy olvashatjuk magyarul, hogy *Teste átment az agyába*. Az epigramma a fejébe szállt a dicsőség⁴³ közismert mondásának a parafrázisa, ezért magyarra inkább úgy fordítható, hogy *Fejébe szállt a teste*. Damasio viszont azért idézi az előbbi megfogalmazásban, mert így jól tud utalni vele a kognitív tudomány egyes jellemző aspektusaira: „Biztosak

---

³⁹ Góczy Anita, „»Túl akarunk élni, és magunk előtt nem akarunk rossz emberként mutatkozni«,” <https://444.hu/2026/08/09/tul-akarunk-elni-es-magunk-elott-nem-akarunk-rossz-emberkent-mutatkozni>. Elérés: 2026. augusztus 17.

⁴⁰ Kékesi Balázs, „Érzek, tehát vagyok? Antonio Damasio én modelljének kognitív tudományos alapjai, szerkezete és filozófiai kritikája,” in *Emergencia: A világ rétegzett felépítésének elmélete*, szerk. Paksi Dániel (Budapest: L'Harmattan, 2020), 43.

⁴¹ Laki János, „A testi fordulat,” in *A megtestesült elme a filozófia történetében*, szerk. Laki János (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021), DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634547495>

⁴² Alden Whitman, „Dorothy Parker, Literary Wit, Dies at Age 73,” *New York Times*, June 8, 1967, 1.

⁴³ *Cambridge Dictionary*, s.v. „go to head,” [cambridge.org](https://www.cambridge.org). Elérés: 2026. augusztus 4.

lehetünk abban, hogy Parker kisasszony szellemessége nem a neurobiológiára irányult, s abban is bizonyosak lehetünk, hogy nem William Jamesre utalt, s nem hallott George Lakoffról vagy Mark Johnsonról, [...] akik kétségtávol a fejbe helyezték el a testet.”⁴⁴ William James amerikai pszichológus és pragmatista filozófus volt, gyakran hivatkoznak rá úgy, mint az „amerikai pszichológia atyja”. George Lakoff és Mark Johnson mindketten kortársaink, előbbi nyelvész, utóbbi filozófus. Különböző irányokból mindannyian az elme megtestesüléséről beszélnek. Az egyik iránynak a szélső pontja William James hipotézise a 19. század végéről, a kognitív tudományok előtti időből való, ami tulajdonképpen az érzelmek tagadása, mert azonosítja az érzelmeket azok külső megnyilvánulásaival a következőképpen: „Ha valamilyen erős érzelmet képzelünk el és [...] kivonjuk belőle testi tüneteinek kísérő érzéseit, semmi más nem marad. [...] Milyen félelem-érzelem maradna meg, hogyha sem a gyors szívverés, sem a pihegő légzés, sem a reszkető ajkak, sem a legyengült végtagok, sem a libabőrözés, sem a zsigeri érzések nem lennének jelen? El tudjuk képzelni a dühöt úgy, hogy ne legyen arc elvörösödés, mellkihúzás, orrcimpák kitágulása, fogvicsorítás, [...] hanem ehelyett nyugodt légzés és kisimult arc, és ellazult izmok álljanak ott?”⁴⁵

Eszerint, James logikájában az érzelmek csupán testi megnyilvánulások, így, ha ezeket a külső jeleket kivonjuk, akkor érzelem se marad.⁴⁶

Leegyszerűsítve fogalmazva az egyik szélső pont az a következtetés lehetne, hogy nincsenek is érzelmek önmagukban, mert csak az van, ami látszik. *A fejébe szállt a teste* ebben az esetben inkább fordítva igaz, a testébe szállt a feje: a „fejének tartalma”, az elméje testi megnyilvánulásokban jelentkezik.

A másik irány az, ahol Lakoff és Johnson a nyelvbe helyezik a testet. Egy, az értelemhez hasonlóan nem anyagi minőségű, a fizikai térben nem létező dologba. A nyelv esetében azonban itt nem az emberi testbe helyezésről van szó, hanem arról, hogy szimbolikusan testet adtak a nyelvnek. Testi entitást, tárgyiasult, fizikai megmutatkozást.

---

⁴⁴ Damasio, *Descartes tévedése*, ford. Pléh Csaba, 218.

⁴⁵ William James, *The Principles of Psychology*, 2. köt. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983), 1067–1068, idézi Damasio, *Descartes tévedése*, 132–133.

⁴⁶ William James saját szavaival: „I now proceed to urge the vital point of my whole theory, which is this: If we fancy some strong emotion, and then try to abstract from our consciousness of it all the feelings of its bodily symptoms, we have nothing left behind,” William James, *The Principles of Psychology*, 2. köt. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983), 1067.

James magyarázata jól működik az életünk első élményeire, de nem veszi figyelembe, hogy az összetettebb érzelmekhez hozzátartozik az érzelemkiváltó helyzet mentális értékelése is. Robert Plutchik pszichológus négy érzelmet (öröm, bizalom, félelem, meglepetés) és ezek ellenkezőit (szomorúság, elutasítás, düh, várakozás) azonosított ilyen *elsődleges* érzelmekként. Az elsődleges érzelmek szerint olyan viselkedésekhez társulnak, amelyeknek „túlélési értékük”⁴⁷ van. A színerékhez hasonlóan ábrázolta az érzelmek teljes spektrumát, ennek megfelelően az összes többi érzelem lebontható az alapérzelmek valamelyikére. A többi, a másodlagos, árnyaltabb érzelmet a tudat keveri ki a korábbi élményekből: hogy milyen érzelmet vált ki belőlünk egy szituáció, attól függ, hogy milyen jelentést hordoz számunkra.⁴⁸ Az adott helyzetre érkező érzelmi válaszig egy bizonyos átmenetiség után jutunk. Ez az átmenetiség, a helyzet kiértékelésének folyamata egyénenként más és más, így más és más érzelem lehet a következménye egy ugyanolyan helyzetnek. Ezért, mint ilyen, általánosan meghatározhatatlan, mégis ez a legfontosabb tényezője annak, hogy milyen érzelem jelenik meg egy eseményt követően.

Az alapérzelmeknél bonyolultabb, másodlagos érzelmek bekövetkeztéhez kapcsolatban kell lenni a társadalmi környezettel: ekkor az agy, a test és a külvilág kommunikál egymással. A köztük levő dinamikus kapcsolat, egymásra hatás, szituáció nyomán új megismerések keletkeznek.

Az így kialakult összefüggések is kulcsszereplők az érzelmek kifejeződésének folyamatában, de szintén meghatározhatatlanok: ha a szervezet pontosan értékeli is a belső folyamatokat, kicsi az esély rá, hogy az annak megfelelő külső megnyilvánulás fejeződjön ki a külvilág számára. Damasio szerint legalábbis „[a] természet a maga barkácsoló spórolásával nem választott ki külön mechanizmusokat az elsődleges és másodlagos érzelmek kifejezésére. Egyszerűen lehetővé tette, hogy a másodlagos érzelmek az elsődleges érzelmek kifejezésére már létrejött csatornát használják.”⁴⁹ Ezek alapján az arcunkon tükröződő komplexebb érzelmek annyira állhatnak távol a valóságtól, mint mondjuk az ablakon lefolyó esőcseppek leérkezési helye az ablak vízszintes peremén attól a helytől, ahonnan fent elindultak: ha elindul lefelé egy esőcsepp az ablak tetején, de mellette már van lefolyt csepp és ez vagy ezek a korábbi nyomok kellően

---

⁴⁷ Bárdos György, „Az érzelmek biológiai aspektusai,” in *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa*, szerk. Bányai Éva, Varga Katalin, (Budapest: Medicina Könyvkiadó, 2014), 379.

⁴⁸ Uo., 391. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁹ Damasio, *Descartes tévedése*, 141.

közel vannak hozzá, akkor az esőcseppet, mint egy hirtelen döntés, szinte mágnesként be fogja vonzani az egyik „kitaposott ösvény” és az ablak alján azon a ponton fog leérkezni, nem pedig az annak megfelelőn, ahonnan elindult.

A másodlagos érzelmek tehát körülményesebb módokon fejezhetők ki pontosan, talán nem függetlenül attól, hogy ezek gondolkodásunk, mentális életünk, belső képzeink hatására jönnek létre. Több motívum határozza meg őket, ezért bonyolultabbak, hosszas magyarázat vagy szemléltető példa (egy jellemző történet, jelenet vagy az összefüggéseket bemutató ábra⁵⁰) segítségével értethetjük meg másokkal.

Nemcsak másoknak mesélünk történeteket, hogy minél pontosabban ki tudjuk fejezni magunkat, hanem a magunkban gondolkodás, az elképzeléseink maguk is nagyrészt történetmesélés útján alakulnak. „Az elképzelt események, a történetek, a cselekvések múltbeli tapasztalatok alapján előrejelezhető *kimeneteleit*”⁵¹ egy speciális fajta másodlagos emóció, a szomatikus marker⁵² jelzi zsigeri érzéseken keresztül, így a test is részt vesz benne. Döntéshelyzetben az elme a különböző válaszlehetőségekhez tartozó jeleneteket hoz létre a korábbi tapasztalatok alapján. Az emberi elme tele van korábbi élmények elmékképeivel és ezeket használja, hogy össze tudjon hangolódni az aktuális helyzettel. A döntésünk elképzelt következményének kulcsmozzanatai vázlatosan, képekként bukkannak fel és például „amikor eszünkbe jut az adott válasszal összefüggő rossz kimenetel, akkor bármilyen rövid ideig is, kellemetlen érzés támad a gyomrunkban”⁵³. Damasio az eseményeknek a lehetséges kimeneteit jelző elképzeléseket forgatókönyveknek nevezi, melyek egymással vetélkednek és ha hallgatunk a „zsigeri megérzéseinkre”, akkor a győztes az lesz, „amelyik a legkedvezőbb

---

⁵⁰ Damasio egyik páciensének személyiségváltozását nem ecsetelte hosszan, hanem egy filmkarakterre mutatott, hogy egy teljes film kontextusa álljon rendelkezésre ahhoz, hogy megértsük, mire gondol: „Egy kissé Addison DeWitt-re emlékeztetett, akit a *Mindent Éváról* filmben George Sanders játszott.” Uo., 49. Kiemelés az eredetiben.

⁵¹ Bárdos György, „Az érzelmek biológiai aspektusai,” in *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa*, szerk. Bányai Éva, Varga Katalin (Budapest: Medicina Könyvkiadó, 2014), 428.

⁵² „[M]ielőtt a probléma megoldásával foglalkoznánk, [...] akkor bármilyen rövid ideig is, kellemetlen érzés támad a gyomrunkban. Mivel az érzés a testre vonatkozik, erre a jelenségre a *szomatikus* állapot szakkifejezést fogom használni, s mivel ez egy képet „jelez”, markíroz, ezért *markernek* nevezem.” Damasio, *Descartes tévedése*, 173. Kiemelés az eredetiben.

⁵³ Uo.

érzelmi állapotot képes előre vetíteni”⁵⁴. A szomatikus markerek segítségével végső soron azt tudjuk eldönteni, hogy mi lesz jó nekünk és mi nem.

A „mi lesz jó nekünk és mi nem” talán pontatlannak, túl általános megfogalmazásnak tűnik. Úgy találom, hogy ez egy kellően lecsupaszított végpont ahhoz, hogy kifejezze azt a kontrasztot, amit az általánosságából eredő pontatlanságában és jelentéstelenségében képez az olyan „nagy” szavakkal, mint *fordulópont*, *döntés*, *sorskérdés*, *létkérdés* vagyis az életünk alakulásának nagy léptékű kifejezéseivel, mert a kisszerűségük ellenére mégis eldönthetik ezeket a „nagy” dolgokat.

Egyszerre nagyon általános, hiszen csak a legelemibb jellemző derül ki az adott dologról és a lehető legkonkrétabb, hiszen, ha bármi történik velünk, amit nem értünk és nincs idő megérteni, tehát amiről úgyszólván semmit sem tudunk, azt akkor is tudjuk, hogy jó vagy nem jó.

Tesztek egy kitérőt, azért, hogy megjelenhessen az a két szó, amire szerintem a fenti *jó* és *nem jó* lefordítódik.

Jeremy Bentham, 18-19. századi angol jogtudós társadalomfilozófiai rendszerének központi tétele az utilitarizmus alapelve, mely kimondja, hogy „a legtöbb [ember] legnagyobb boldogsága határozza meg a helyes és helytelen mértékét.”⁵⁵ A boldogság mint eredmény felől visszavezetve pedig az ember cselekedeteit befolyásoló tényezők sorában végpontként a *fájdalmat* és az *örömet* nevezi meg:

„A természet az emberi nemet két szuverén úr – a fájdalom és az élvezet – kormányzata alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni, mit kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, hogy mit fogunk tenni. [...] Ők kormányoznak bennünket mindenben, amit teszünk; mindenben, amit mondunk; mindenben, amit gondolunk [...]”⁵⁶

Mark Johnson hasonlóan mond: „az ember célja mindig a jóllét (well-being) elősegítése és csökkenésének elkerülése, ez motivál minket akkor is, amikor testi szinten akarjuk elkerülni homeosztázisunk felborulását, mondjuk egy romlott étel elfogyasztásával és akkor is, amikor a morálisan 'romlott' embereket elkülönítjük a többi embertől szociokulturális homeosztázisunk

---

⁵⁴ Kékesi Balázs, „A döntéshozó test. A narratívák döntés-befolyásoló ereje a megtestesült kogníció hipotézis alapú kognitív nyelvészet perspektívájából”. *Iskolakultúra*, 28(5-6), 60, DOI: 10.17543/ISKKULT.2018.5-6.55

⁵⁵ “[I]t is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right and wrong,” Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 3. Saját fordítás.

⁵⁶ Jeremy Bentham, „Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe,” in *Brit moralisták a XVIII. században* (Budapest: Gondolat kiadó, 1977), 680.

védelmében, melyben egy 'romlott ember' végső soron testi homeosztázisunkat fenyegeti. Mindez azt jelenti, hogy a morális igazságok forrása maga a test.”⁵⁷

John Stuart Mill angol filozófus és közgazdász is a hasznosságot fogadja el a jó és a rossz kritériumának és nála felmerül az is, hogy differenciálni kellene a benyomásokat, megmérni, hogy két fájdalom közül melyik a rosszabb és „melyik az erősebb két örömteli benyomás közül.”⁵⁸

Számára még nem álltak rendelkezésre a modern kognitív tudomány eszközei, ezért az örömök és fájdalmak méréséhez statisztikai vizsgálatokat alkalmazott volna.⁵⁹ Ma sem vagyunk képesek bemutatni, hogy hogyan néznek ki az örömök és a fájdalmak jelei, a bőr elektromos vezetőképességén alapuló vizsgálatokkal ugyanis csak az érzelmek intenzitását lehet mérni, függetlenül attól, hogy az intenzitást jó vagy rossz élmény okozza.

A galvanikus bőrreakció vagy elektromos bőr-válasz mérése a bőr elektromos vezetőképességén alapul, amit az autonóm idegrendszer szabályoz. Mivel a folyamat független a tudatos akarattól, a szervezet automatikusan reagál a megélt érzelmekre: az intenzívebb érzelmi állapotok hatására a verejtékmirigyek aktívabbakká válnak és ez a bőr elektromos vezetőképességének növekedéséhez vezet. E változásoknak a nyomon követése így betekintést enged a test nem tudatos, zsigeri reakcióiba.⁶⁰

Damasio egyik kísérletében a résztvevők szerencsejátékot játszottak, közben az érzelmi reakcióikat galvanikus bőrreakció-vizsgálattal mérték. Kártyalapokat kellett húzniuk úgy, hogy minden húzás után el kellett dönteniük, hogy a négy egymás melletti kártyapakli közül melyikből húznak egy lapot. A próbálkozások során derült ki számukra, hogy a négyből két pakli több biztos nyereséget hoz, de sokkal több benne a vesztes lap is. A vizsgálati személyek 40-50 húzás után kerülni kezdték a két kockázatos paklit, de ekkor még nem tudták megmondani, hogy miért. A mérések alapján „egyértelmű emóciókat mutattak pusztán attól, hogy arra gondoltak, nem kellene-e most valamelyik veszélyes pakliból választani a nagyobb nyereség érdekében. Ezek az emóciók mindig megjelentek, amikor a második két pakli

---

⁵⁷ Kékesi Balázs, „A döntéshozó test.”

⁵⁸ John Stuart Mill, *A szabadságról – Haszonelvűség* (Budapest: Európa Kiadó/Magyar Helikon, 1980), 248.

⁵⁹ „[K]érdezzük meg a mindkét fajtájú örömet ismerőket, hogy melyiket részesítenék előnyben”, Áron László, „Bentham és az utilitarizmus alapelve,” in *A társadalom aspektusai*, szerk. Demeter Tamás és Hell Judit (Budapest: Áron kiadó, 2012), 151.

⁶⁰ Fowles, Don C. és mtsi. „Publication recommendations for electrodermal measurements,” *Psychophysiology* 18, 3. sz. (1981): 232-239. 10.1111/j.1469-8986.1981.tb03024.x

valamelyikét választották, és olyankor is, amikor megfordult a fejükben annak választása, de végül nem azt választották.”⁶¹

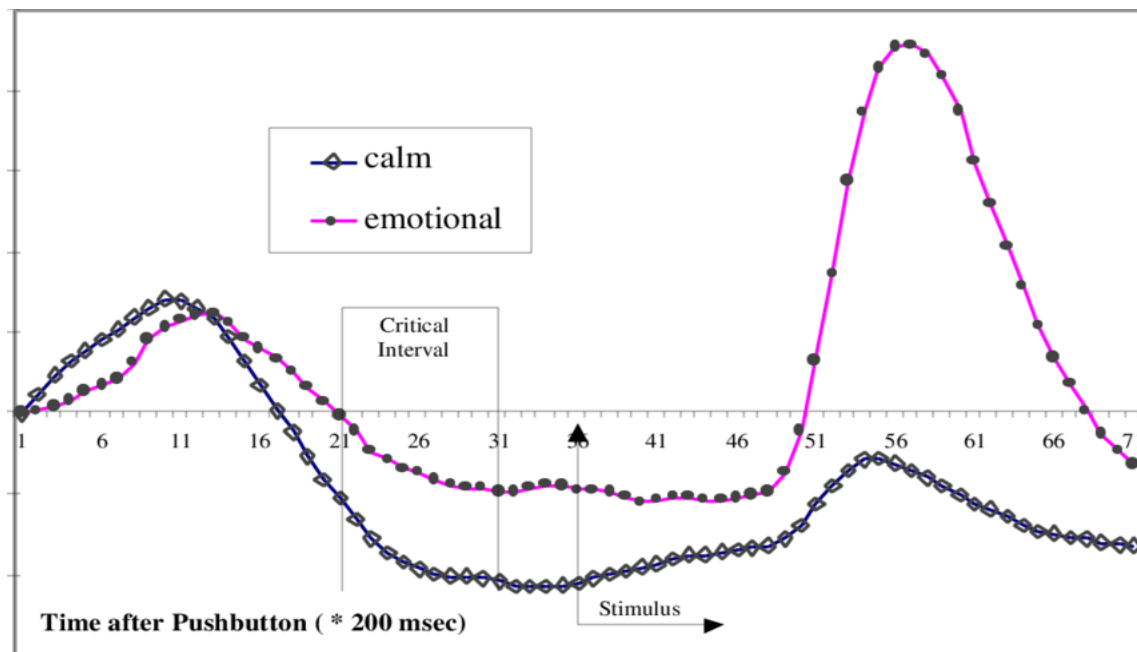
A vizsgálatban részt vett néhány agysérüléssel alany, akiknél a prefrontális kéreg volt sérült. A prefrontális kéreg a homloklebeny elülső része, mely a tervezésért, a döntéshozatalért, az érzelmek szabályozásáért felel. A racionális gondolkodási képességük jól működött, „csak azok az emóciók hiányoztak, amelyek a veszélyes választás elképzelésekor másoknál megjelentek”⁶², így ezekben az esetekben nem voltak képesek jól dönteni, ők nem kerültek el a második két paklit.

Ebben a vizsgálatban számomra az az érdekes, hogy a méréseket nézve nem volt különbség a *megtett* dolog (a lap kihúzása) és annak az *elképzelése* között. Egyes felvételeken látható az az időkülönbség, ami a tudatosítás (hogy miért nem kellene a rossz pakliból húzni) és aközött van, hogy felbukkan az a marker, ami az elkerülésére „buzdít”. Pusztán a mérési diagramok alapján, az objektív, számszerűsített eredményeket látva azt hihetnénk, hogy pusztán a gondolata annak, hogy mit kellene, vagy nem kellene csinálni, egyenértékű azzal, amikor megtesszük vagy nem tesszük meg.

---

⁶¹ Bárdos György, „Az érzelmek biológiai aspektusai,” in *Affektív pszichológia. Az emberi késztetések és érzelmek világa*, szerk. Bányai Éva, Varga Katalin (Budapest: Medicina Könyvkiadó, 2014), 425.

⁶² Uo.

6. ábra: Galvanikus Bőr Reflex vizsgálati eredmény, nyugalmi és emelkedett érzelmi állapot

Forrás: Bierman és Radin, „Conscious and Non-conscious Emotional Processes”

https://www.academia.edu/30794399/Conscious_and_Non_conscious_Emotional_Processes_A_reversal_of_the_arrow_of_time

4. A nyelv mint tárgy

„'Ragadd meg a pillanatot!'

[...] Szerintem ez egy értelmetlen kifejezés. Tényleg, nem lehet olyanra
buzdítani, ami lehetetlen.

Teljes magabiztossággal állíthatom ezt, mert én kipróbáltam magamon.
Kapkodtam a pillanat után, de nem tudtam megfogni, csak eltörtem az órámat.
[...]

Nem lehet megragadni a kort sem, mert az is egy pillanat, csak hosszabb.

Más dolog, ha azt mondjuk: 'Rögzítsétek, ami ebben a pillanatban történik.' Ez
egészen más dolog.”⁶³

Daniil Harmsz

A nyelvi vonatkozás jelen dolgozat szempontjából egyrészt azért fontos, mert az irodalmi tevékenységem alapanyaga is, a képalkotásban pedig gyakran kiindulási pont vagy motivációs elem valamilyen nyelvi vagy a nyelv segítségével megjelölt fogalom. Másrészt pedig azért, mert a beszéd „alapanyaga” szintén a nyelv. A beszédet – a tettek mellett – a gondolataink, vagyis a saját szempontunkból nézve mások gondolatainak bizonyítékaként jelöltem meg mint azt a forrást, amiből következtetni lehet a szándékaikra és arra, hogy „veszélyesek”-e.

Dean Burnett *Az idióta agy* című könyvében azt írja, hogy “az agy nagy része azt a célt szolgálja, hogy interakcióba lépjünk másokkal. [...] Ennek eredményeképpen pedig megdöbbentő mértékben függünk más emberektől.”⁶⁴ Első pillantásra leginkább talán önvédelmi szempontból olyan fontos az, hogy jól értsünk másokat, felismerjük az inkohereciát, hogy megóvjuk magunkat a rossz meglepetésektől. De mindez fordítva is igaz, mert miközben Jacques Lacan pontosítja ezt a függést, arra is rámutat, hogy nemcsak mi nem akarunk csalódni, hanem legalább annyira nem akarunk másoknak sem csalódást okozni: szerinte a szorongás alapja legtöbbször az, hogy mások elégedettségétől függünk. Általánosságban elmondható, hogy az interakció kockázatos, mert nem tudjuk, hogy a másik

---

⁶³ Daniil Harmsz, „»Hallottam egy ilyen kifejezést«,” in *Esetek. Válogatott írások*, ford. Hetényi Zsuzsa (Budapest: Typotex, 2013), 70.

⁶⁴ Dean Burnett, *Az idióta agy. Miben töri a fejét szürkeállományunk?* (Budapest: Partvonal Könyvkiadó, 2021), 246.

milyennek lát minket. Arra számít tőlünk, hogy olyasmit adunk neki, ami összhangban van azzal, ahogyan ő lát minket, de mi nem tudjuk, hogy kik vagyunk az ő szemében és hogy az mit akar tőlünk, ezért nem is tudunk megfelelni neki.⁶⁵ „Tudod, hogy maszkot viselsz; de nem tudod, hogy az egy hím vagy egy nőstény imádkozó sáska maszkja”⁶⁶, vagyis, hogy a szexuális kannibalizmusáról ismert nőstény imádkozó sáska olyan lénynek néz, akinek le kell harapni a fejét vagy olyannak, akivel párosodni kell.⁶⁷

Ha tudnánk olvasni egymás gondolataiban, akkor a legtorzulásmentesebben, még anyagtalan akaratként mutatkozna meg az egyik ember a másik számára.

Ránki Sára nyelvész a *Gyűlöletbeszéd nyelvész szemmel* című előadásában Victor Klemperer német nyelvészt idézi: „Klemperer azt mondja, hogy amikor azt mondjuk, hogy a stílus maga az ember, az azért nagyon fontos, mert igazából az ember lényege mutatkozik meg akkor, amikor beszél, [...] az ember lényege az, amit gondol vagy amit tenni *akar*, az, ami a nyelvhasználaton vagy a nyelvi tevékenységen keresztül átjön.”⁶⁸

Tartalmilag mellékes, de fontos megjegyezni, hogy Klemperer itt egyenlőséjelet tesz a beszéd és a gondolat közé. Az ő ebbéli mondanivalójának az esetében talán elhanyagolható ez a különbségtétel, mert a *beszél* szóval a tartalomra utal, arra, amit mond az egyén és itt arról az esetről van szó, amikor a gondolati tartalom és a beszéd tartalma egybevágh. Azzal, hogy azt mondja, hogy „az ember lényege az, amit gondol”, ezzel a kitételrel együtt is rávilágít annak a valaminek a jelentőségére, ami a beszéd és a tett előtt van.

---

⁶⁵ Owen Hewitson, „What is anxiety? Introduction to Lacan’s theory”, LacanOnline, 2019. június 20., YouTube videó, 9:31, <https://www.youtube.com/watch?v=JIq5zN7rNII>.

⁶⁶ Owen Hewitson, „What Does Lacan Say About... Jouissance?”, 2015. július 3, <https://www.lacanonline.com/2015/07/what-does-lacan-say-about-jouissance/>. Saját fordítás.

⁶⁷ „[H]ow the female sees you—whether she views you as a mate or as her next meal.” Owen Hewitson pszichoanalitikus idézi angolul a Lacan által a X. szemináriumán 1962. november 14-én elhangzottakat. What Does Lacan Say About... Jouissance?, 2015. július 3, <https://www.lacanonline.com/2015/07/what-does-lacan-say-about-jouissance/>.

⁶⁸ Ránki Sára, „Gyűlöletbeszéd nyelvész szemmel,” Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat, 2022. szeptember 26, YouTube videó, 29:25. <https://www.youtube.com/watch?v=0Zph78RXQY>, 24:38. Kiemelés tőlem.

4.1. A lényegnek nincs fizikai kiterjedése, amit meg lehetne fogni

Az emberi testet gyakran használjuk metaforaként, szinte szó szerint testté téve, antropomorfizálva élettelen dolgokat. Raymond W. Gibbs Jr. és Nicole L. Wilson a *Testi cselekvés és metaforikus jelentés*⁶⁹ című tanulmányában például Elizabeth Bishop *Varick Street* című versének egy részletét idézik, amiben a költő egy gyár működését hasonlítja az emberi szervezethez⁷⁰. Ennél érdekesebb azonban az, amikor absztrakt fogalmak vannak megjelenítve konkrét módon, tárgyakként. Ernest Hemingway *Ultimately* című versében az igazság fogalmáról beszél úgy, mintha fizikai dolog lenne, amit ki lehet köpni:

Megpróbálta kiköpní az igazságot;

Először száraz szájjal,

Végül nyáladzott;

És az igazság lefolyt az állán.⁷¹

Metaforák egyáltalán nem csak az irodalomban fordulnak elő, hanem a mindennapi kommunikációban is. A fentihez hasonló összehasonlításokat valószínűleg mindenki használ, amikor olyasmit akar elmagyarázni, amit a másik fél tényleg nem ért. Sőt, nemcsak előfordulnak, hanem alapvető elemei a hétköznapi nyelvnek.

Mark Turner kognitív tudós és nyelvész az *Irodalmi agy* című könyvének bevezetőjében arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a kognitív tudományok fejlődése kezdetben a mechanikus technológiákkal, robotokkal és számítógépes eszközökkel fonódott szorosan össze és így nem tűnik túl irodalminak, de a kognitív tudomány központi tárgya valójában az „irodalmi agy”.⁷² „A legtöbb tapasztalatunkat, ismereteinket és a gondolatainkat is történetekbe szervezzük, példázatokon keresztül interpretáljuk. Lehetséges, hogy a nyelv ezeknek a paraboláknak, példázatoknak nem a forrása, hanem inkább a terméke. A parabola az emberi elme – a gondolkodás, tudás, cselekvés, alkotás és valószínűleg a beszéd – gyökere. Pedig a közfelfogás

---

⁶⁹ Raymond W. Gibbs Jr., Nicole L. Wilson, „Bodily Action and Metaphorical Meaning”, *Style* 36, no. 3 (2002): 524, <http://www.jstor.org/stable/10.5325/style.36.3.524>. Elérés: 2026. augusztus 17.

⁷⁰ Ld. még „vállára vette a felelősséget; a cég feje; az egyház szíve-lelke”. Kövecses Zoltán, *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Budapest: Typotex, 2005), 32.

⁷¹ Ernest Hemingway, „Ultimately,” in *Complete Poems*. szerk. Nicolas Gerogiannis (Lincoln: University of Nebraska Press, 1983), 39. Saját fordítás.

⁷² Mark Turner, *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language* (New York: Oxford University Press, 1996), szerzői előszó.

szerint a hétköznapi elme irodalmiatlan, és az irodalmiság csak egy a lehetséges kifejezésmódok közül.”⁷³

Arisztotelész a metaforát szokatlanoknak tartotta, csakúgy, mint az „idegenszerű” és „mindazt [...], ami eltér a közhasználatútól”. A szokatlan erény, mert „[e]melkedett és választékos lesz a kifejezés, ha a közhasználatú szavakat szokatlanokkal vegyítik.”⁷⁴ Azt azonban nem ajánlja, hogy bárki csak metaforákban beszéljen, mert „ha valaki csak ilyeneket használna, abból vagy rejtvény születnék, vagy barbárság: ha csak metaforákat, akkor rejtvény, ha pedig csak idegen szavakat, akkor barbárság. Mert a rejtvénynek is az a sajátossága, hogy lehetetlen dolgokat kapcsol össze”⁷⁵.

Az a hagyományos elképzelés, hogy a metaforák csak költészeti és retorikai eszközök és hogy főleg a szavakkal kapcsolatosak, meglepően sokáig tartotta magát. George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent könyvükben⁷⁶ azt bizonyítják, hogy a metaforák inkább a gondolatokkal és a cselekvéssel kapcsolatosak. A fogalmak, melyek a gondolatainkat irányítják, mindennapi működésünket is irányítják, egészen a leghétköznapiabb részletekig, melyben benne foglaltatik az is, hogy hogyan érzékeljük a világot, hogyan boldogulunk benne, hogyan kapcsolódunk másokhoz. A fogalmi rendszerünk ezért központi szerepet játszik abban, hogy hogyan értelmezzük a mindennapi valóságunkat. Minthogy a kommunikációs rendszer alapja ugyanaz a konceptuális rendszer, amit gondolkodáskor és cselekvéskor használunk, a nyelv lehet bizonyítékforrás arra nézve, hogy milyen ez a konceptuális rendszer.⁷⁷

Amikor azon gondolkodunk, hogy milyen az a rendszer, ami a gondolkodásunkat és a cselekvésünket irányítja, valójában azt kérdezzük, hogy hogyan tudjuk a világot értelmezhetővé tenni a magunk számára.

A metaforák működése megmutatja, hogy a fogalmak megértését hogyan segítik a tárgyak. *Az idő pénz* fordulat több nyelven is használatos, ebben egy konkrét, ismert dolog, a pénz jellemzői segítenek megérteni egy absztrakt, sokkal nehezebben felfogható dolgot, mint amilyen az idő. Egy beszélgetésnek lehetnek stációi, mint egy utazásnak, de fel is lehet építeni: ha a beszélgetés épület, akkor a vita során az érvrendszerünk – ha mégoly absztrakt fogalom is – *kártyavárként fog összeomlani*, ha nem tudjuk *alátámasztani szilárd tényekkel*. A nem megalapozott

---

⁷³ Mark Turner, *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language* (New York: Oxford University Press, 1996), szerzői előszó. Saját fordítás.

⁷⁴ Arisztotelész, *Poétika*, ford. Sarkady János (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1992), XXII. (58b).

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ George Lakoff és Mark Johnson, *Metaphors we live by* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980).

⁷⁷ Uo., 3. Saját fordítás.

vélemény, csakúgy, mint egy kapcsolat *állhat gyenge lábakon*: egyikre sem lehet építeni. Menet közben előfordulhat -, mint egy séta során –, hogy *nem tudjuk egymást követni*. Vagy közben *eltérünk* a témától, és aztán a beszélgetés *más irányt vesz*, majd egy *odadobott félmondat* miatt *kisiklik* az egész, mint egy gyorsvonat és *a végén megint ott állunk, ahol a part szakad*.

Legrosszabb esetben a beszélgetés háborúvá fajul. Egy kijelentés lehet olyan stabil és körülhatárolható úgy, mint egy *erődítmény* és a másik fél érezheti, hogy nem tud áthatolni a falakon. Ha már a falig eljutott, akkor az a fal lehet egy meglepő kijelentés és akkor a fal *megütközést* kelthet (benne). *Sarokba szoríthatjuk* egymást verbálisan, mert van, hogy a kérdést nem érdeklődésnek, hanem *támadásnak* veszi valaki. Vagy *támadásnak* tűnik az is, ha egy jól megválasztott időzítéssel a mondatunk *célba talál* és a beszélgetőtársunk nem tudja *megvédeni* magát vagy az *álláspontját*. A halmozás folytatható a végtelenségig.

Egy épület önmagában is tárgy, de a fenti példákban a *beszélgetés és a vita* fogalmának megértéséhez használt *utazás* és *háború* szintén fogalmak, amelyek mint ilyenek (mint ugyanolyanok) nem segítenék a megértést. Azért működnek mégis, mert a kognitív nyelvészetben *kognitív sémákká* egyszerűsítik a fogalmakat és ebben az esetben nem az utazást mint fogalmat használjuk, hanem az utazás „kellékeit”: az utazás egy ösvényt vagy bejárható területet jelent. Az ehhez hasonlóan formává egyszerűsített metaforákat a kognitív nyelvészek *képi sémáknak* nevezik. Képi sémák nemcsak szavakkal jöhetnek létre. Amikor azt mondjuk, hogy álomba zuhan, akkor a magyar -ba, -be, -ban, -ben ragok (vagy sok nyelven az előljárók) hozzák létre ugyanazt a *tartály* metaforát, mint ami például az *üres szavak* kifejezésben is megjelenik⁷⁸.

A kognitív nyelvészek szerint a szavak jelentésében a legfontosabb szerepe az elme és a világ kapcsolatának van. Ez azt jelenti, hogy azok a dolgok, amiket egy bizonyos szóval jelölünk, valamiben hasonlítanak egymásra. Viszont a világ bármely két dolga között lehet hasonlóságot találni valamilyen szempont szerint, ez mégsem indokolja, hogy ugyanúgy hívjuk őket, mert így bármit hívhatnánk bárhogy, ami azt jelentené, hogy semmit nem hívunk sehogy. Ezért kell egy szabály, ami megmondja, hogy melyik legyen az a hasonlóság, ami alapján ugyanúgy

---

⁷⁸ Az angolban az *in* prepozíció önmagában is lehet tartály-metafora, ilyen érdekességekre képes: Harry amikor szerelmes, akkor úgy van benne valamiben, mint amikor mondjuk a konyhában van. „Harry is *in* the kitchen. Harry is *in* love.” George Lakoff – Mark Johnson, *Metaphors we live by* (Chicago és London: The University of Chicago Press, 1980). 59.

nevezzünk két dolgot. Ezeket a „kitüntetett” hasonlóságokat tudjuk felhasználni, hogy a nyelvi kifejezéseket a világra vonatkoztassuk. Ezek a kognitív vagy képi sémák.

A metafora tehát két fogalmi keret közötti megfelelések rendszere.⁷⁹ Az egyik, a konkrét, a könnyebben érthető segít megérteni a másik, bonyolultabb („absztrakt”) fogalmat és többnyire⁸⁰ azért működik, mert hasonlóságot vélünk felfedezni a két dolog, gyakran egy tárgy és egy fogalom között.

4.2. Hangtalan megértések

„A beszéd képessége egyedül az emberre jellemző: nem *beszélnek* sem az angyalok, sem az állatok, sem az ördögök. Beszélni annyit tesz, mint kifejezésre juttatni elménk *gondolatait*.”⁸¹ – írja Umberto Eco.

Néha az „elménk gondolatainál” érdekesebbek a lelkiállapotaink, tudattalan motivációink, néha pedig a beszéddel egyáltalán nem tudunk kifejezni semmit⁸². Vannak gesztusok, van mimika, egyéb nonverbális jelek és ezekkel talán szemben, talán ezek mellett, de nem mögött, vannak a kifejezendő vagy önkéntelenül kifejeződő *tartalmak*, melyeket nem lehet gondolatnak nevezni⁸³. Vajon össze lehet-e kapcsolni ezt a kétféle minőséget?

Jóval a nyelvek államhatárokhoz és nemzeti identitáshoz való kötődése előtt tudósok foglalkoztak azzal, hogy bebizonyítsák, hogy melyik nyelv a tökéletes, vagy a múltban melyik volt az, azért, hogy rekonstruálni lehessen. Ha ez sikerült is volna, csak azt tette volna lehetővé, hogy a különböző anyanyelvű emberek úgy beszélgessenek egymással, mint a megegyező anyanyelvűek. Pontos megértést éppúgy nem lehetett volna elvárni tőle. Az ezzel foglalkozó kutatások mégis érdekesek mint elméletek, mert utópiákat írnak le, így a szépirodalom, a művészet kategóriájába tartoznak és amelyek esetleg modellként használhatók annak az

---

⁷⁹ Kövecses Zoltán és Benczés Réka, *Kognitív nyelvészet* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 80.

⁸⁰ Azért „többnyire”, mert előfordul, hogy hasonlóság helyett testi tapasztalatok adják az összehasonlítás alapját, például a szeretet – melegség metafora esete azt használja ki, hogy az egy másik ember iránt érzett szeretet gyakran testi melegséggel jár együtt.

⁸¹ Umberto Eco, *A tökéletes nyelv keresése* (Budapest: Atlantisz, 2016), 49. Kiemelések tőlem.

⁸² „[A] személyes kommunikáció nagy (vagy akár túlnyomó) része a kimondott szavaktól eltérő csatornákon keresztül történik.” in Dean Burnett, *Az idióta agy. Miben töri a fejét a szürkeállományunk?* (Budapest: Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2021), 247.

⁸³ Azért emelem ki, hogy ezeket nem lehet gondolatnak nevezni, mert a fenti Eco idézet úgy értelmezi a gondolatot, mint hangtalan beszéd, ami azt feltételezi, hogy pontosan le lehet fordítani beszéddel.

„abszolút” megértésnek a vizsgálatához, mely kiiktatja a nyelvet. Azért is tűnik adekvátnak ez az elképzelés, mert a Biblia első fejezete, a teremtéstörténet mutatja, hogy a teremtés nyelvi folyamat, amennyiben Isten szavakkal teremtett.⁸⁴ Ez azt feltételezi, hogy a világ teremtése előtt is volt nyelv, vagyis a nyelvnek az ideája, amivel együtt jár az is, hogy itt a nyelv egy másik értelemben használatos és nem az emberi nyelvről van szó.

„A teremtés egy szóbeli aktus révén megy végbe, s Isten a dolgoknak, melyeket sorban megteremt, csak azáltal ad ontológiai státust, hogy megnevezi őket”⁸⁵. Azt nem tudjuk, hogy milyen nyelven beszél Ádámmal. Umberto Eco azt írja, hogy a hagyomány szerint valamilyen „belső megvilágosodás révén megnyilvánuló nyelv[en]”⁸⁶, melyen „Isten [...] légköri jelenségek, mennydörgések és villámok segítségével fejezi ki magát”⁸⁷, ami mégis érthető bizonyos különleges lények számára.

Talán hasonló ahhoz, ahogy Dante az 1303 és 1305 között írott *De vulgari eloquentiá*ban elképzei hogy az angyalok hogyan értik meg egymást⁸⁸: „Az angyalok [...] ezzel szemben ’végtelen szellemi képességük révén ’értik meg egymás gondolatait, azaz mindegyikük látja társai gondolatait az isteni elmében.”⁸⁹ Alapvetően Dante is abból indul ki, hogy a bábéli torony építése előtt létezett egy tökéletes nyelv, melyen Ádám Istenhez szólt. „Ádám felelet formájában szólt Istenhez, amiből az következik, hogy Isten szólította meg őt”⁹⁰. Dante itt nem gondolja, hogy emberi nyelven szólt volna hozzá, hanem a Zsoltárok könyvének néhány során alapuló⁹¹ elképzelést veszi át, hogy „Isten természeti jelenségek (tűz, jégeső, hó, köd, szélvihar)

---

⁸⁴ „És monda Isten: Legyen világosság: és lőn világosság”. 1Móz 1:3, Károli-fordítás, Magyar Biblia Tanács. Ez a forma – „Isten mondta, és úgy lett” – ismétlődik végig a teremtéstörténetben.

⁸⁵ Umberto Eco, *A tökéletes nyelv keresése* (Budapest: Atlantisz, 2016), 23.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Dante Alighieri, „A nép nyelvén való ékesszólásról,” ford. Mezey László, in *Dante Alighieri Összes Művei*, szerk. Katona Tamás (Budapest: Helikon, 1962).

⁸⁹ Az eredeti magyar fordításban Danténak ez a gondolata így jelenik meg: “Mivel pedig az angyalok csodálatos gondolataik nyilvánítására rendkívül gyors és és elmondhatatlan értelmi képességgel rendelkeznek (melynek segítségével egyikük a másikuk számára önmagától és azonnal teljesen ismertté válik, vagy ama tündöklő tükör révén, melyben minden oly szépen megjelenik [...], - úgy látszik - semmiféle szólás jelére nincs szükségük.” Dante, „A nép nyelvén való ékesszólásról,” 350.

⁹⁰ Umberto Eco, *A tökéletes nyelv keresése*, 52. Eredetileg: „Itt egy kérdés vetődik fel, amikor azt mondjuk, mint fentebb már tettük, hogy az ember esetleg feleletképpen szólott először. De ha ez felelet volt, az Istennek felelt. És ha az Istennek felelt, nyilvánvaló, hogy az Isten már szólott hozzá, ami a fentebb mondottakkal láthatóan szembekerül.” Dante Alighieri, „A nép nyelvén való ékesszólásról,” 353.

⁹¹ 1Zsolt 18:8, 16 „Megindult, megrendült a föld, s a hegyek fundamentomai inogtak; és megindultak, mert haragra gyúlt. [...] És meglátszottak a vizek medrei s megmutatkoztak a világ fundamentomai; a te feddésedtől, Uram, a te orrod leheletének fuvásától.” (Károli-fordítás, Magyar Biblia Tanács)

formájában nyilatkozik meg”⁹². Dante kiegészíti⁹³ ezt az elképzelést azzal, hogy Isten úgy áramoltatta a levegőt, hogy az szavakat zengett és úgy értette meg Ádám. Ez az állítás megpróbál a realitás talajára hozni egy nyilvánvalóan mesebeli elképzelést (hiszen például Ádám honnan tudott egyáltalán már szavakat), ami azt jelenti, hogy komolyan gondolja. Ezért nem követem tovább ezt a gondolatmenetet, hanem inkább kísérletet teszek arra, hogy megtaláljam ennek a mesebeli elképzelésnek az igazát: egy kierőszakolt reális megfelelő helyett képletesen használva a fentieket.

4.3. Sorok között olvasni

„Megérteni azt, amit valaki mond nekünk, annyit tesz, mint azt az elképzelést tulajdonítani neki, amit az ő szavai bennünk keltettek fel.”⁹⁴

Azonban nem minden esetben szerepelnek szavak a kommunikációs helyzetekben. Vagy előfordul, hogy ha szerepelnek is, a megfogalmazás annyira hiányos, hogy a megértést elsősorban nem a szavaknak köszönhetjük, hanem valami más, nehezen azonosítható tényezőnek. Ha például azt halljuk, hogy valaki csak annyit mond: „Tedd le a konyhában” és nem értjük, bár a mondatot igen, akkor valójában a helyzetet nem értjük és arra gondolunk, hogy valaki másnak szólt, aki tudja, hogy mit, hova és miért. A feladat végrehajtásához elég lenne a *mit* és a *hova*, de gyakran, ha a cselekedet okát nem értjük, akkor elbizonytalanodunk, hogy jól értettük-e egyáltalán a többit. Ha viszont hozzánk beszélnek, akkor tudni szoktuk, hogy miről van szó. De honnan tudjuk?

Beszélgetés során azt feltételezzük egymásról, hogy nem összefüggéstelen megjegyzéseket teszünk egymás után, hanem egy hallgatólagosan elfogadott cél felé tartunk. Ennek a jóhiszeműségnek köszönhető, hogy ha a beszélgetőpartnerünk homályosnak tűnően fogalmaz vagy nem értjük rögtön, akkor azt vesszük alapul, hogy a kommunikációval az ő célja is

---

⁹² Umberto Eco, *A tökéletes nyelv keresése*, 52-53.

⁹³ „Midőn tehát oly nagy változásokra készíti a levegőt az alsóbbrendű természet parancsa [...], hogy mennydörgést zengessen, villámot cikáztasson, vizet zúgasson, havat szórjon és jégesőt pergessen, nem fog talán az Isten parancsára megmozdulni oly *szavak létrehozására*, amelyek közt Ő tesz különbséget, aki még nagyobbak közt is különbséget von? És miért ne?” Dante, „A nép nyelvén való ékesszólásról,” 350. Kiemelés tőlem.

⁹⁴ „Understanding what some one says to you is thus attributing to him the idea which his words of your own.” R. G. Collingwood, *The Principles of Art* (London: Oxford Calderon Press, 1963), 250, idézi: Max Black, *A nyelv labirintusa* (Budapest: Holnap kiadó, 1998), 68.

ugyanaz, mint a miénk, vagyis, hogy megértsük egymást, ezért alapesetben nem feltételezzük, hogy szándékosan akar összezavarni. Emiatt – a látás működéséhez hasonlóan – az ismert és értett részleteket kiegészítjük, hogy egy értelmes ok-okozati összefüggést kapjunk és bátran megtegyük, amit kérnek.

Herbert Paul Grice brit nyelvfilozófus kidolgozott egy követelményrendszert, melyet összefoglalóan *együttműködési alapelvnek* nevezett el. Kálmán László nyelvész ezt így foglalja össze: „A beszélő feltételezi a hallgatóról, hogy az megpróbálja mozgósítani a tudását és kitölteni a hiányokat, részleteket. A hallgató pedig feltételezi a beszélőről, hogy nem mond annyira hiányos és annyira pontatlan dolgokat, amiket ő ne tudna kitölteni, kiegészíteni. Mindehhez a beszélő felhasználja azt, amit a hallgatóságról (annak tudásáról, érdeklődéséről stb.) tud és fordítva, a hallgatóság is felhasználja a beszélőről való tudását.”⁹⁵

A nyelvészeti pragmatika szerint szinte bármi, amit mondunk, kiegészítésre vagy pontosításra szorul és a beszélgetőtársaink feladata ezt elvégezni. Ez a „légüres tér”, ahova a kiegészítés kerül, azért „üres”, mert változékony, a körülményektől függ, nem olyan konkrét, mint a szavak. Ott található az a megértés, ami nem a beszéd megértéséből fakad, hanem abból a megértésből, ami nem látható és nem hallható. Ez alapján megfeleltethető annak a szimbolikus térnek, ahol az angyalok „beszélnek” és ahol Isten és Ádám „beszél” még azelőtt, hogy szavakat egyáltalán ismerne.

Grice együttműködési alelvei a kommunikációs mezőben a verbális megnyilatkozások által kijelölt tér negatívjában jelennek meg. Minden, ami a megértést segíti, de sem nem beszéd, sem nem metakommunikáció, nem látható és nem érzékelhető. Így az a kommunikációs tér, amelyben Isten és Ádám beszélget, egybeesik azzal a térrel, amit egy beszélgetés érzékelt, nem kimondott kontextusa jelent.

Ezzel elképzelhető és formálisan bebizonyítható, hogy Isten és Ádám, illetve az angyalok „beszélgetése” pusztán ebből áll és csak ezzel létre tud jönni a megértés. Vagyis létezik egy olyan nem látható – nem hallható entitás, melynek következménye van: cselekszenek a hatására.

---

⁹⁵ Kálmán László, „Karácsony Gergely esete Orbán Viktor testalkatával és a nyelvészeti pragmatikával,” *Qubit*, 2021. május 13., <https://qubit.hu/2021/05/13/karacsony-gergely-esete-orban-viktor-testalkataval-es-a-nyelvészeti-pragmatikaval>. Elérés: 2026. augusztus 16.

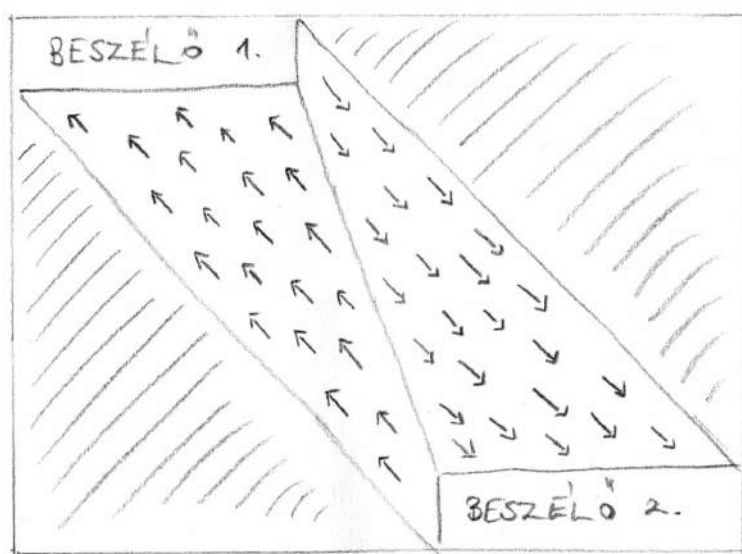
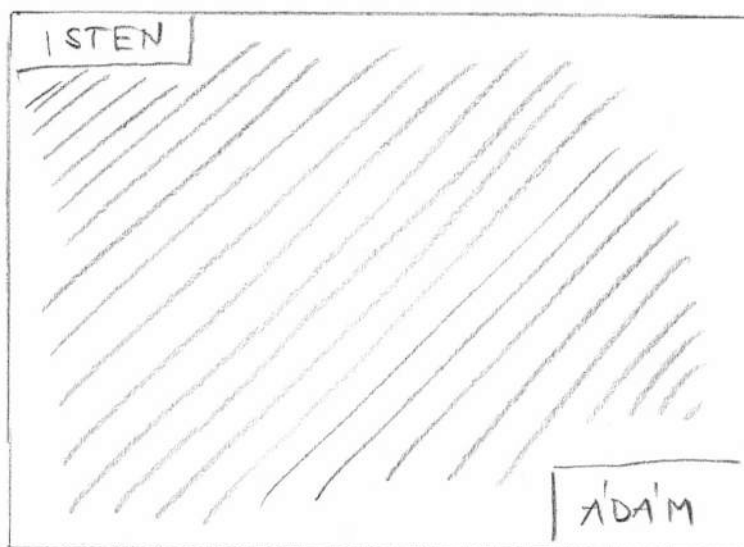
Lev Vigotszkij, orosz pszichológus szerint is létezik olyan interakció, amelyben a beszélgetés csupán az egymásra vetett tekintetek kiegészítése. Ilyenkor a szavak működnek kiegészítő funkcióként és tulajdonképpen az együttműködési alapelvek lépnek a fő szerepbe. „Ha a beszélők gondolatai azonosak, ha tudatuk azonos tendenciájú, a beszédingerek szerepe a minimumra csökken. De eközben a megértés hibátlanul megy végbe.”⁹⁶ Idézi Tolsztojt, aki azt mondja, hogy „igen nagy pszichológiai kontaktusban élő emberek között az ilyen, félmondatokban történő érintkezés inkább szabály, mint kivétel.”⁹⁷ Az Anna Kareninában Kitty és Levin hosszan beszélgetnek csak a szavak kezdőbetűivel és tökéletesen értik egymást.⁹⁸

---

⁹⁶ Lev Szemjonovics Vigotszkij, *Gondolkodás és beszéd*, (Budapest: Trezor Kiadó, 2000), 368.

⁹⁷ Uo., 368.

⁹⁸ Lev Tolsztoj, *Anna Karenyina*, ford. Gy. Horváth László, (Budapest: Európa Kiadó, 2023), 4. rész, 13. fejezet, 546.

7. ábra: Modell Isten – Ádám, Kitty – Levin, ill. az angyalok beszélgetésére és Ember – ember tipikus beszélgetése. A vonalkázott rész mindkét esetben a Grice-féle alapelveknek felel meg.
 Forrás: Saját rajz.

4.4. Van beszéd és akkor ez minden

„A beszéd [...] sokkal inkább testi érintés. Mozog tőle a tüdő, a nyelv és az ajkak, a levegőt felkavarva jut el a hallgatóhoz. A nyelv kiszárad, a nyál fröcsköl, az ajkak kicserepednek.”⁹⁹

Han Kang

Az előző példák egyikében sem a beszédből vagy nem csak abból ered a megértés. A szavak nélküli, „gondolatok általi kommunikációt” és a Grice-féle együttműködési alapelvet (a beszéd kivonásával létrejött „negatív teret”¹⁰⁰) együttvéve, e kettő „komplementereként” jelennek meg azok a helyzetek, amikor olyan szavakat mondunk, mint a „megígérem”, a „köszönöm” vagy például a „gratulálok”. Ezeknek a szavaknak a kimondója bár a beszéd médiumát használja, de ezek a kifejezések ugyanúgy nem beszédként jelennek meg, ahogy a két korábbi, „kimondatlan” megértés sem beszéd.

Aki azt mondja, hogy „gratuálok” az gratulál és ehhez nem is kell mást tennie, tehát ez nem annyira kommunikáció, mint inkább cselekvés és a megszólalás célja nem a megértéshez kapcsolódik, hanem a végrehajtáshoz. Pontosabban úgy szolgálja a megértést, hogy túl is teljesíti, irrelevánssá teszi: nincs is mit megérteni, mert a tett megtörténtével egyértelmű helyzet jön létre.

„Minden kijelentés mögött akarati feladat áll”¹⁰¹. Az akarat is egyfajta aktivitás, de a szó szoros értelmében véve a beszéd mindig cselekvés. Már maga a megszólalás is tett, annak a szándéknak az eredménye, hogy a megszólaló bele akar avatkozni a rajta kívül álló világ folyásába¹⁰². A megszólalás tevékenység¹⁰³, csinálni kell hozzá valamit. De pontosan milyen cselekvés zajlik beszédkor? „[A]z arcunk alsó részén egy fel-le csapódó lebenyekkel záruló

---

⁹⁹ Han Kang, *Görög leckék* (Budapest: Jelenkor, 2024), 51.

¹⁰⁰ Az alapelvet betartjuk, nem kimondjuk, ezért mint ilyen anyagtalan, ellentétben a beszéd hallhatóságával és így minőségében megegyezik a „gondolatokkal való kommunikálással”. Lásd még a 102. lábjegyzetet.

¹⁰¹ Lev Szemjonovics Vigotszkij, *Gondolkodás és beszéd*, 389.

¹⁰² „A beszéd az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe – sőt általában célja is – valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.” Deme László, *A beszéd és a nyelv* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1987), 11.

¹⁰³ „[A] beszéd mindig fizikai valóság, hangadással járó, hangadás formájában [...] megnyilvánuló tevékenység, amely fizikai [...] ingerek alakjában éri el a hallgatót [...]” Uo., 12. Kiemelés tőlem.

üreg található. Ez az üreg bizonyos időközökben kinyílik, és különféle hangok hagyják el. Az esetek többségében ezeket a hangokat néhány nyálkával borított húr között áthaladó levegő kelti a gégefőben. [...]”¹⁰⁴

Az így létrejött hanghatást többféleképpen lehet minősíteni, lehet például egyszerű megállapítás, kérdés, válasz, utalás, magyarázat, lehet igaz vagy hazugság, mellébeszélés, sulykolás, egyetértést kifejező, érdekes, unalmas és sok egyéb.

Az immateriálisból – mint amilyen a beszélő szándéka – materiális lesz, amint a szándék hangokba, szavakba fordul, majd egy új immateriális tartalom keletkezik, amikor az „akusztikus légáramból” a hallgató számára jelentés lesz.

A beszédaktus szavai nem is igazak, nem is hamisak, nem kérdők, nem felszólítók és nem értékelhetők úgy, ahogy a jelentéssel rendelkező mondatok: “[N]em azért használjuk őket, hogy leírjuk velük a valóságot, hanem, hogy változtassunk rajta.”¹⁰⁵ Ezeknek a szavaknak a kimondása nem értékelhető úgy, hogy igaz vagy nem, mert itt a szavaknak nem a tényekhez van közük, hanem a szavak a cselekvés eszközei. A kimondással cselekvést hajtunk végre, ami emiatt csak úgy ítéltető meg, mint a tettek, vagyis, hogy megtörténik vagy nem történik meg. John Austin filozófus ezeket performatív megnyilatkozásoknak nevezi. Pléh Csaba a *Tetten ért szavak* előszavában felhívja a figyelmet arra is, hogy ezek a performatív igék olyannyira tettek, hogy a hatásuk időben is kiterjedt lehet, az ígéret például a jövőre vonatkozik, az egyéni felelősség, a kötelezettségvállalás emberi kapcsolatokra vonatkozó aspektusát is kiemeli.¹⁰⁶

A nyelvnek ez a cselekvésközpontú felfogása Wittgensteinével rokon. Esterházy Péter *A szív segédigéi*hez¹⁰⁷ egy Wittgenstein parafrázist tett mottónak: „Az tud beszélni, aki reménykedni tud, s viszont.”¹⁰⁸ Az „az tud beszélni, aki reménykedni tud” viszontja hangsúlytól függően többféle lehet: Aki reménykedni tud, az tud beszélni (is). / Az tud reménykedni, aki beszélni tud. / Aki tud beszélni, az reménykedni (is) tud. Számomra a legutóbbi fejezi ki a cselekvésközpontúságot leginkább: megszólalni eredendően optimista tett, szolid provokáció a

---

¹⁰⁴ John R. Searle, *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája* (Budapest: Vince Kiadó, 2000), 137.

¹⁰⁵ Anne Reboul, Jacques Moeschler, *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 29.

¹⁰⁶ Pléh Csaba, „A szaván fogott szó”, előszó in John L. Austin, *Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 11.

¹⁰⁷ Esterházy Péter, *A szív segédigéi* (Budapest: Magvető, 1985).

¹⁰⁸ Eredetileg: „Csak az remélhet, aki tud beszélni?” Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálgódások*, ford. Neumer Katalin (Budapest: Atlantisz, 1992), II. rész, I. fejezet, 253. Kiemelés tőlem.

világ felé, mert reakcióra, hatásra, egyáltalán *bármire* számítunk következményképpen és így egy bizonyos remény – a változásé – motiválja. Ebből eredően a megszólalás kockázatos is egyúttal, mert kiszolgáltatottak vagyunk a nyelvnek, amit a meghatározott szabályaival együtt készen kaptunk, „ami nem a sajátunk”¹⁰⁹ és ami kiszolgáltatottá tesz a hallgatónak, aki a maga módján értelmezi a szavainkat. Jacques Derrida a nyelvet protézisként fogja fel, egy olyan tárgyként, amely inkább eszköz, mint testrész, inkább kiegészítés, mint az egység része, amit inkább csak uralni lehet, mint birtokolni. Idegen elem, melynek van egy olyan „oldala”, ami – a lehető legjobban, de ritkán tökéletesen – passzol.

Mi történik akkor, ha valaki nem vállalja a „valamit mondás”, de legalább a megszólalás kockázatát? Giorgio Agamben beszél egy doktrínáról, mely szerint „egyetlen beszélő lény sem vonhatja ki magát a kommunikáció alól [...]. Amennyiben, az állatoktól eltérően, a nyelv adományával bírnak, az emberek mintegy arra ítéltetnek, hogy cselekedeteik jelentését és értékét illetően megegyezzenek.”¹¹⁰ Aki mégsem beszél, az „növény-ember”¹¹¹. Ez a doktrína – ahogy írja –, téves érvelésen alapul és Agamben arra következtet, hogy a nyelv kommunikációs eszközként való létezése nem tartalmaz egyúttal kommunikációra való kötelezettséget is. Sőt, a kommunikációs képességeinek birtokában levő ember, aki nem kommunikál, az a nembeszéléssel tulajdonképpen demonstrál, mellyel arról tanúskodik, „amiről nem lehet tanúskodni”¹¹². Vagyis vannak olyan – nemcsak, hogy határhelyzetek, ami itt eufemisztikusan hangzana, hanem – traumatikus élmények vagy traumatikus jelenetek az életből, amelyekre a nembeszélés a legadekvátabb válasz, mert ami a logikán túl mutat, azt nem lehet ezen a módon kifejezni, legalábbis addig, amíg „nincsenek rá szavak”. Ahhoz, hogy mondani tudjunk valamit, tudni kell értékelni, valamilyen fokon érteni, hogy mi történt. A némaság elhatárol a világtól, radikális határt épít a szubjektum és a környezete közé, mint egy penge¹¹³.

---

¹⁰⁹ „Mármost ez a nyelv, az egyedüli, amelyen beszélni fogadalmam köt, életre-halálra, amennyiben beszélnem lehetséges lesz, ez az egyedüli nyelv, látod, soha nem lesz az enyém. Igazából soha nem is volt az.” Jacques Derrida, *A másik egynyelvűsége* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1997), 10.

¹¹⁰ Giorgio Agamben, *Ami Auschwitzból marad. Az archívum és a tanú*. Homo Sacer III. (Budapest: Kijárat Kiadó, 2019), 55.

¹¹¹ „[...] mert, ha nem állít semmit, akkor nevetséges lenne az ellen érvet keresni, akinek nincs semmiféle érve, amennyiben csakugyan nem állít semmit sem; az ilyen ugyanis, amennyiben ilyen, olyan lenne, mint egy növény. Arisztotelész, *Metafizika*, ford. Ferge Gábor (Budapest: Logos Kiadó, 1992), 1006a10, idézi Giorgio Agamben, Uo., 56.

¹¹² Uo., 56-57.

¹¹³ Kolozsi Orsolya, „A Nobel-díjas Han Kang hőse némasággal lázad a világ erőszakos zűrzavara ellen,” *Könyves Magazin*, 2025. január 13.,

A beszéd adás és remény egyszerre. Adás azért, mert belülről tart kifele és remény, mert valaminek az elkezdése, ami reakcióra vár. Látszólag a száj kinyitásával kezdődik, de átvitt értelemben is nyitás valami felé. A remény ellentéte a lezárás, a be nem engedés. A némaság nemcsak annak a demonstrálása, hogy az egyén nem akar adni (magából), hanem annak is, hogy nem akarja befogadni a külvilágot. Mintha már a száj kinyitása is túl nagy mértékben tenné ki annak, hogy beszivárog, megmérgez. Mint egy megkövült állapot, álldogálás egy helyben, egy biztos helyen, ahonnan bármilyen irányba elmozdulni kockázattal jár. Olyan határhelyzet, ahol le lehet táborozni, ahonnan nem muszáj azonnal elmozdulni, ahol az átmenetiség illúziója megvéd a döntéstől. Mint házépítés helyett egy lakókocsi, álló útrakészség. Hogy homokra nem lehet várat építeni, abból nemcsak az következik, hogy sziklára kell, hanem az is, hogy ha mégis építék rá valamit, akkor el kell *majd* költöznöm és ezzel a tudattal és alkalmazkodóképességgel akár sokáig ott is maradhatok. Letáborozva a bizonytalanság talaján, kint és bent közt a küszöbön.

Ha a nyelv használatával leírjuk a világot, akkor egyúttal létrehozunk egy újat. A leírás a nyelv szabályait követi, ezek szempontjait beépítve kénytelen kitekinteni a saját világából és így a leírás során, a leírás *formájával* egy új, kitágult valóság körvonalazódik. „A krízist (vagy enyhébben, a határhelyzetet) a szavakba foglalás teszi kezelhetővé, megfoghatóvá.”¹¹⁴ A megfogalmazással, a nyelvvel való foglalatalkodás közben létrejön egy új nézőpont az addigi kereteken kívül, ami segíti azt az átrendeződést, amiről Wittgenstein is beszél, amikor azt mondja, hogy az aspektusváltás úgy megy végbe, hogy a külvilág nem változik, az észlelt dolog ugyanaz marad, mégis megszületik valami új¹¹⁵.

Wittgenstein korai írásaiban a krízisekre, határhelyzetekre hallgatással reagált, a Filozófiai vizsgálódásokban a hallgatást a „már-már kényszeres nyelvi produkció”¹¹⁶ váltja fel. A határhelyzet az ő meghatározása szerint az az élmény vagy szituáció, melyet a „nem ismerem ki magam” (ich kenne mich nicht aus) fordulattal lehet a legpontosabban leírni. Nem mindig

---

https://konyvesmagazin.hu/kritika/han_kang_nobel_dij_gorog_leckek_kritika_het_konyve_jelenkor_kiado.html.
Elérés: 2026. augusztus 26.

¹¹⁴ Jancsó Daniella, „Wittgenstein és Shakespeare”, in *A láthatatlan nyelv*, szerk. Gervain Judit, Pléh Csaba (Budapest: Gondolat Kiadó, 2008), 15.

¹¹⁵ „Az aspektusváltás kifejezése egy új észlelet kifejezése, egyszerre a változatlan észlelet kifejezésével.”
Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin (Budapest: Atlantisz, 1998.), II. rész, XI. fejezet, 286. Kiemelés az eredetiben.

¹¹⁶ Jancsó Daniella, „Wittgenstein és Shakespeare”, 15.

válság vagy krízis, lehet csak fordulópont egy gondolkodási folyamatban, de az ő esetében mindezek azonos minőségű tapasztalatok. Mindegyikre igaz, hogy „(még) nem tudjuk, hogyan kezeljük az adott helyzetet, hogyan oldjuk meg a felmerült problémát, arra kényszerülünk, hogy eddigi tudásunkat [...] átrendezzük.”¹¹⁷ Az átrendezés a nyelvben megy végbe, ennek a külső nézőpontnak a feltárulásával.

A nyelv nemcsak metaforikusan, hanem tényleg lehet kapaszkodó az átrendeződés során. Krasznahorkai László egy interjújában a következőt mondja:

„van az a távoli, nagyon messzi pont, ahová zuhanok, ahová irtózatossággal igyekszem, ez az én egyetlen [...] mondanivalóm: ez a pont, ez a zuhanás meg aztán a nyelv persze, amibe útközben kapaszkodom.”¹¹⁸

Ebben a kijelentésben nem a nyelv a metafora, hanem a zuhanás. A nyelv itt valóban egy tárgy (korlát, lián, mankó), amibe lehet kapaszkodni, amire lehet támaszkodni, amivel lehet foglalatostkodni addig, amíg a zavar vagy a bizonytalanság eltűnik. Ha a foglalatostkodás elég jól sikerül, akkor nemcsak a pillanat túlélését szolgálja aktuális eszközként, hanem perspektívát ad, mert fel lehet használni művészethez, vagyis egy tágabb szempontrendszerbe lehet belépni általa, ahol már mások is vannak, amikkel és akikkel lehet kapcsolódni és kommunikálni. A nyelv ilyenkor tulajdonképpen a beszélgetőtárs szerepét ölti fel, hiszen a szabályai felfoghatók úgy is, mint az emberi viselkedés, amelyekhez ugyanúgy viszonyulni és alkalmazkodni kell. Ennek a folyamatnak a végén pedig az „alkottam valamit” érzése éppen olyan, mint a „megértettem magam (valakivel)” érzése ember – ember közti kommunikációban. Az „alkottam valamit” gyakran megegyezik azzal is, hogy „rájöttem valamire”. Az alkotás és a tudásszerzés ilyenkor egybeesik és mindkettő összekapcsolódik az adás aktusával, mert ami rajtunk kívül is értelmezhető, az bekapcsolódik egy diskurzusba és hat azokra, akik fogékonyak rá. Az, amiben benne van annak a lehetősége, hogy másoknak örömet, netalán revelációt okoz, az számunkra kiút, remény, elfoglaltság ígérete a jövőben.

---

¹¹⁷ Jancsó Daniella, „Wittgenstein és Shakespeare”, 15.

¹¹⁸ Krasznahorkai László, „Zágrábi kérdések,” Neven Svilar, in *Nem kérdez, nem válaszol. (Huszonöt beszélgetés ugyanarról)*, szerk. Szegő János (Budapest: Magvető, 2012), 188-189.

5. A hangtalan beszéd

„Mire képessé váltam mondani is azt, amit gondoltam, majdnem egy évtized telt el, és a megfelelő szó még most is hiányzik.”¹¹⁹

Martin Heidegger

A művészeti tevékenység gyakran intuíción alapul, bizonyos fázisában és bizonyos típusú alkotói folyamatban a belső beszéd nagyon fontos része. Verset írni például a legritkább esetben lehet hangosan beszélve és talán pusztán írva is.

A mindennapok során gyakran azért használjuk a belső beszédet, hogy saját magunk is megértsük, amit gondoltunk, éreztünk vagy azt, hogy mi történt. És néha ezekből a saját magunk számára történő megfogalmazásokból így vagy úgy művek lesznek: A megfogalmazás segít megérteni a gondolatot és az eseményeket, ha azok bonyolultak és esetleg új összefüggésekre is rámutatnak így. De ha nem bonyolultak, akkor is érdekes szinonimákkal átfogalmazni ugyanazt, mert ilyenkor változhat a jelentés, ami kitágítja a horizontot, aminek eredményeképpen keletkezhetnek új megfigyelések, igazságok, rímek, képi asszociációk, ábrák.

Ez a típusú belső beszéd – mivel megformált és a megformálás segíti a következtetést, hogy az segítse a kilábalást egy bizonytalan helyzetből – pontosan olyan, mint a hangos beszéd. Szókratész szerint ez maga a gondolkodás, mert a gondolkodást így határozza meg: „[b]eszélgetés, melyet a lélek maga-magával folytat [...]. [B]eszélgetés, amely során a lélek maga kérdez és válaszol, állít és tagad. Amikor pedig, [...] immár minden kételkedés nélkül határozottan ugyanazt mondja: ezt vegyük az ő véleményének. Úgyhogy szerintem amikor véleményt alkotunk, akkor valamit állítunk, és a vélemény az a megfogalmazott állítás, melyet a lélek nem máshoz intéz hangosan, hanem csendben önmagához.”¹²⁰

A nyelvhasználat és a gondolkodás azonban nem mindig esik egybe, csak mivel „mondatok segítségével tesszük (akár önmagunk számára) egyértelműbbé gondolatainkat, sokakban az az illúzió él, hogy anyanyelvünkön gondolkodunk. [...] A nyelvben vannak többértelműségek, a

---

¹¹⁹ Martin Heidegger, *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*, ford. Tillmann J. A., (Budapest: Helikon Kiadó, 1991), 10.

¹²⁰ Platón, *Theiaitétosz*, ford. Bárány István (Budapest: Atlantisz, 2001), (189d), 89.

gondolkodásunkban ilyet nem tudunk felfedezni. Igen gyakran van, hogy egy gondolatot, fogalmat nem tudunk kifejezni a nyelvben, vagy a fejünkben van a gondolat, de a megfelelő szó nem jut eszünkbe. Az is igen gyakori, hogy a kommunikáció során rájövünk, nem is jól, nem elég pontosan fejeztük ki magunkat, ilyenkor nem a gondolatot, hanem a kifejezést kell korrigálnunk. Ha a nyelv lenne a gondolkodás (kizárólagos) közege, mindezen jelenségek érthetetlenek lennének.”¹²¹

Vagyis a nyelv, szavak megjelenése előtt is lennie kell valaminek, ami gondolatnak minősül, de nem nyelvi. Ezt megerősítik a belső beszéd első kutatóinak önmegfigyelései is: a belső beszéd csak akkor lép be a gondolkodásba, amikor a gondolat már szinte teljesen megformálódott. Eszerint gondolatnak nevezhető az az érzet is, amit csak utólag magyarázunk meg magunknak. A leggyakoribb ilyen tapasztalat talán a megértéshez kapcsolódik. Határozottan emlékszem arra a pillanatra, amikor megértettem, hogy a 2024-es párizsi nyári olimpia első látásra lángot formázó logójának másik nézete egy francia nőre utal. A metrón utaztam, a mellettem álló utas vászontáskáján néztem a logót. Először a lángot ismertem fel, majd abban a pillanatban, amikor a forma összeállt egy női fejjé, mintha szikrát vetett volna az agyam. Vagy mintha bizsergett volna. A szikra kép, a bizsergés érzet.

Ebben az esetben a megértést egy kép váltotta ki, de a megértés, ráismerés verbális vagy még sokkal összetettebb benyomások eredményeként is ugyanilyen lehet.

Az, hogy ez gondolatnak minősül-e, hogy az érzetnek a megértéshez köze van-e, viszont sokáig nem volt egyértelmű és vita tárgya volt. Wittgenstein szerint például az „aspektus felvillanása” félig látásélmény, félig gondolkodás.¹²²

Alfred Binet francia pszichológus a szavak mint ingerek kiváltotta hatást vizsgálta azért, hogy igazolja, hogy van valami a szóban kifejezhető gondolat, a belső beszéd előtt. Az egyik kísérletben kérdéseket tett fel a résztvevőknek, amire igennel vagy nemmel kellett válaszolniuk. A kísérlet után az alanyok azt állították, hogy „a szavak akkor jönnek elő, amikor a gondolatot már megragadták.”¹²³ Eszerint a „gondolat megelőzi a szavakat.”¹²⁴

Más kísérleteiben a belső beszédet megpróbálta kiiktatni, úgy, hogy hangosan olvasni, számolni kellett a résztvevőknek, miközben feltett egy kérdést. Ilyenkor olyan beszámolókat kapott a

---

¹²¹ Kálmán László és Trón Viktor, *Bevezetés a nyelvtudományba*, (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005), 20.

¹²² Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin (Budapest: Atlantisz, 1998.), II. rész, XI. fejezet, 287.

¹²³ Szokolov, „A belső beszéd,” 109.

¹²⁴ Uo.

végén például, hogy: „azt *érezte*, hogy a feltett kérdésre ’nem’-mel kell válaszolnia; eközben az érzést korábban élte át, mintsem kimondta volna a ’nem’ szót.[...] A verbalizálatlan gondolat, a születő gondolat Binet szerint tehát érzés, egy érzelmi viszonyulás.”¹²⁵ A saját élményemet egy erős fizikai érzettel kísért megértésnek tartom, Binet viszont azt is mondja, hogy „a megértés, az összehasonlítás, a kapcsolatba hozás, az állítás, a tagadás [...] valójában értelmi műveletek s nem képzetek.”¹²⁶ Allan Paivio ezzel szemben a hagyományos asszociációs pszichológiára hivatkozott, miszerint: „egy szó jelentése az a mentális képzet, melyet kivált.”¹²⁷ Értelmezésem szerint ezeket a bizonyos képzeteket hívja mentális mondatoknak Kónya Anikó a *Pszichológia* folyóiratban megjelent cikkében, melyek „magasabbrendű egységekbe szerveződve hordozzák a fogalmak elvont, szóbelileg esetleg ki sem fejezhető jelentését.”¹²⁸ Ami azt jelenti, hogy a mentális képek megjelenése jelentésalkotásnak, megértésnek, gondolkodásnak minősíthető. Ez a pszichológia felől is megerősíti, hogy a gondolkodás közege nem kizárólag a nyelv. Ha ezek a képzetek, „érzések” gondolatnak minősülnek, akkor meghatározható az az időkülönbség is, ami egy gondolat felbukkanása és a belső beszéd megjelenése, vagyis a nyelvhasználat között van, „különösen akkor, mikor valami újat vagy valami nehezett gondolunk”¹²⁹. Ez az időkülönbség hasonló ahhoz, mint Damasio kártyás kísérletében a testi reakció és a választás tudatosodása között van.

Edmund Jacobson amerikai orvos azzal kapcsolatban végzett kutatásokat, hogy az absztrakt fogalmak megértése milyen fizikai megnyilvánulásokkal jár együtt. Kortársa volt Eizensteinnek, akinek a dolgozat elején említett filmforgatókönyvében (mely 1930 körül készült el, Jacobson kísérleteit pedig 1932-ben végezte) az egyik szereplő halálát okozta, hogy megérezte a másik szereplő korábbi szándékát. A szándék nem tett, a megérzés nem kérdőre vonás, hanem mindkettő absztrakt fogalom, mégis halált okozhatnak együtt: az absztrakt fogalmak megértése abban az esetben vízbe fulladással mint fizikai megnyilvánulással járt együtt.

---

¹²⁵ Szokolov, „A belső beszéd,” 109. Kiemelés tőlem.

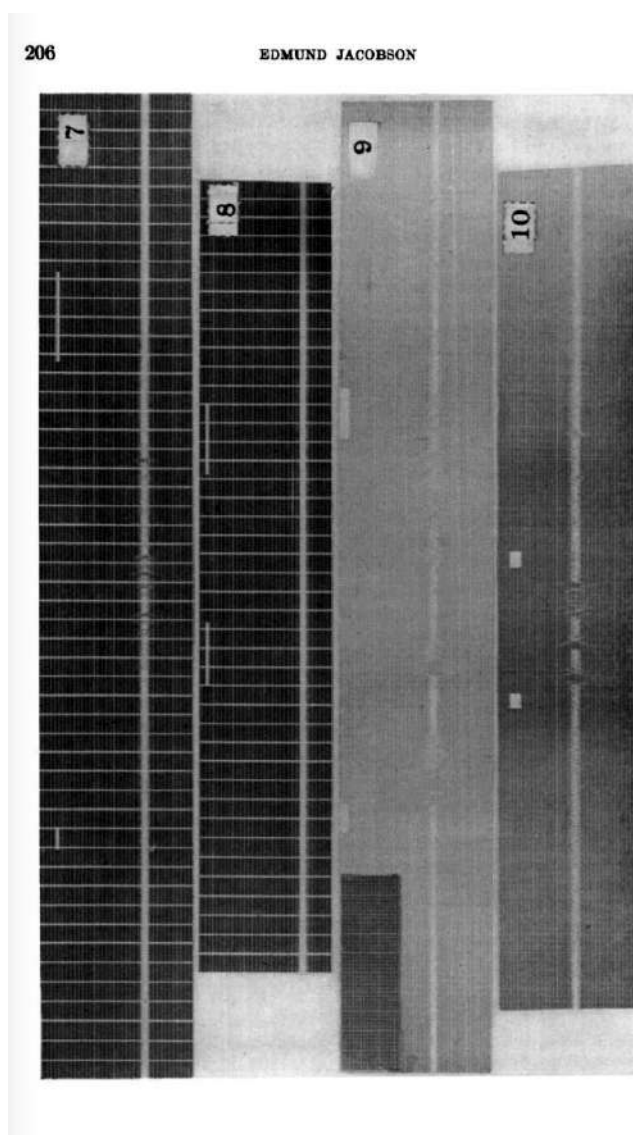
¹²⁶ Uo., 108.

¹²⁷ Allan Paivio, „A jelentés és a szimbolikus folyamatok,” in Uo., 40.

¹²⁸ „A fogalmak szemantikus viszonyára tett állítások válnak az absztrakt reprezentáció egységeivé. Ezek a ’mentális mondatok ’magasabbrendű egységekbe szerveződve hordozzák a fogalmak elvont, szóbelileg esetleg ki sem fejezhető jelentését.” Kónya Anikó, „Képi és nyelvi sajátosságok a szemantikus reprezentációban”, *Pszichológia* 8, 4. sz. (1988): 497.

¹²⁹ Szokolov, „A belső beszéd,” 103.

Jacobson a vizsgálataiban olyan utasítást adott az alanyainak például, hogy *képzeljék* el a számolást, szorozzanak fejben számokat, gondoljanak az örökkévalóságra, emlékezzenek vissza egy versre. Eközben a saját korában rendkívül érzékenynek számító galvanométer segítségével rögzítette a beszédizomzat (a nyelv és az ajkak) mozgásait.¹³⁰ Kiderült, hogy pontosan olyan grafikonok keletkeztek ennek a hangtalan morfondírozásnak (mentális aktivitásnak) a során, mint amikor suttogva, halkán, de nem hangtalanul tették ugyanezt. Íme a gondolkodás nyomai: függőleges vonalak egy papíron.

8. ábra: Felvétel a gondolkodás közbeni eltérésekről

Forrás: Jacobson: *Electrical Measurements of Neuromuscular States During Mental Activities*, 1931.

¹³⁰ Szokolov, „A belső beszéd,” 113-114.

A belső beszédben, amikor nyelvet használunk a gondolkodáshoz, akkor nem úgy használjuk, ahogy a hangos beszédben. A belső beszéd a másokkal való társalgáshoz képest rövidített, „az ’ismert’ és az új ’információ közül csak az új fogalmazódik meg.”¹³¹ Fragmentált, töredékes és takarékos, csak azt fogalmazzuk meg, ami számunkra szükséges. Ilyenkor nem kell kifejezni, azt, amiről vagy akiről szó van – az alanyt –, csak azt, amit arról gondolunk. Nem kell empátiát gyakorolni, alkalmazkodni a másik ember vélt tudásához és nézőpontjához.

Ami az élőbeszédnél „homályos [...], a belső beszédben abszolút formában nyilvánul meg, mint a végső határig vitt maximális mondattani leegyszerűsítés, mint abszolút sűrített gondolat [...]”¹³². A belső beszédnek ez az állítmányi jellege és redukáltsága –, ami nem gondolatban fogalmazást jelent, hanem inkább magunkban való beszédet, – élőszóban, másokkal kevésbé jellemző, csak a beszélők „azonos tudati beállítottsága”¹³³ esetén mehet végbe úgy, hogy a megértés is hibátlan legyen. Ilyen fiktív példa Isten és Ádám beszélgetése és ilyen – nem fiktív, mert Tolsztoj a regény egész jelenetét saját életéből merítette – Kitty és Levin csak kezdőbetűket használó beszélgetése is: „Ha a beszélők gondolatainak alanya közös, akkor teljes lesz a megértés maximálisan lerövidített beszéd, végsőkéig leegyszerűsített mondattan segítségével; ellenkező esetben a teljes megértés még teljesen kifejtett beszéd útján sem érhető el.”¹³⁴

Élőbeszédben sokkal több szót használunk, mint gondolatban: „ami a gondolatban egyidejűleg van jelen, az a beszédben egymás után bontakozik ki.”¹³⁵ Erre pontosan utal az „egymásra torlódnak a gondolatok” fogalmi metafora, ami arra értendő, hogy „sűrűn, egymást érve csoportosul” a mondanivaló, vagy emlék „lelkünkben, tudatunkban tömegesen megjelenik”¹³⁶, és utal arra is, hogy az egyszerre jelenlevő vagy összetett tartalmakat élőszóban kifejezni csak körülményesebben, egymás után, struktúrába illesztve lehet. Vigotszkij a gondolat és a szavak kapcsolatát a felhő és belőle hulló eső egymáshoz való viszonyával rokonítja, ahol a gondolat a felhő, „amelyből a szavak esője esik.”¹³⁷

---

¹³¹ Pléh Csaba, „Beszéd és gondolkodás”, in *A nyelv és a nyelvek*, szerk. Kenesei István, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011), 364.

¹³² Lev Szemjonovics Vigotszkij, *Gondolkodás és beszéd*), 376.

¹³³ Uo., 377.

¹³⁴ Uo., 369.

¹³⁵ Uo., 388.

¹³⁶ *A magyar nyelv értelmező szótára*, s.v. „torlódik; 3. átvitt értelem” és s.v. „feltorlódik; 3. átvitt értelem,” Arcanum Kézírásvár, arcanum.com. Elérés 2026. augusztus 6.

¹³⁷ Vigotszkij, *Gondolkodás és beszéd*, 388.

Élőbeszédben a mondanivaló értelmének a legszilárdabb elemétől, a szó jelentésétől haladunk a legváltozékonyabbak felé. Belső beszédben viszont a mondanivaló értelme „abszolút formában jelenik meg”¹³⁸ és az egésznek az értelme dominál az egyes szavak jelentése felett. Vigotszkij példája szerint a gondolati tartalom mint felhő egyetlen egység, míg a „belőle hulló szavak” különálló, felcserélhető elemei valaminek, a mondatnak.

Frédéric Paulhan mindenképp fölé helyezte a kontextust, amelyben a szavak előfordulnak: A szó értelme a mondatban van, a mondat értelme a körülményekben, amelyben elhangzik, vagy a könyv szakaszában, a szakaszé a szövegkörnyezetében.¹³⁹ Az egyes szavaktól az egyre hatalmasabb körülmények felé távolodva így egészen az univerzumig eljut:

„A Föld értelme – mondja Polan (sic!) – a naprendszer, amely kiegészíti a Földről való elképzelést; a naprendszer értelme a tejút, a tejút értelme pedig... ez azt jelenti, hogy mi sohasem tudjuk valaminek a teljes értelmét, tehát valamelyik szó teljes értelmét sem. A szó az új problémák kimeríthetetlen forrása.”¹⁴⁰

---

¹³⁸ Vigotszkij, *Gondolkodás és beszéd*, 381.

¹³⁹ Uo., 380.

¹⁴⁰ Az eredeti forrásban tévesen: Polan. Helyesen: Frédéric Paulhan francia pszichológus, Uo.

6. A történet és az ábra I.

„Életünk színjáték, amelyben a tárgy nélküli érzetet
tárgyi jelenség ábrázolja.”¹⁴¹

Kazimir Malevics

Háy János *A cégvezető*¹⁴² című regényében a főszereplő a Tamás nevet kapta. Az író egy interjúban a miért kérdésre¹⁴³ azt válaszolta, hogy az ábrázolt karakter korosztályában a Tamás az egyik leggyakoribb név. A regény története annyira banális, hogy a *Litera* kritikájában Bolla Ágnes úgy fogalmaz, hogy „olyan egyértelmű a szereplők általánossága, felesleges kimondani, hogy akármelyikünk lehetne a cégvezető.”¹⁴⁴ A mindennapi élethelyzetek nagy vonalakkal, lényegre törően jelennek meg, a karakterek vázaltszerűek, a konkrét eseményekben nemigen van sajátos elem. Mindez példázatszerűvé teszi a regényt. Több helyen kiemelik, hogy „[a] téma egyetemes”¹⁴⁵, a történet „végtelenül közhelyes”¹⁴⁶. Egyes szám második személyben íródott, ami még jobban segíti, hogy akárki olvassa, azt érezze, hogy „róla szól”¹⁴⁷. Már a fülszövege szerint is „A cégvezető a te életed könyve”.

A mesék, példabeszédek attól azok, amik, hogy a szereplők annyira nem különösek, az ábrázolt életeik olyan átlagosak, hogy valamilyen nézetből be tudjuk helyettesíteni magunkat. A főszereplő így nem egyvalaki, hanem mindenki, az ember. Háy egy későbbi regényének – Boldog boldogtalan¹⁴⁸ – a címe pontosan utal erre a mindenkire vonatkozásra, mivel a boldog-

---

¹⁴¹ Kazimir Malevics, *A tárgynélküli világ* (Budapest: Corvina), 1986, 86.

¹⁴² Háy János, *A cégvezető* (Budapest: Európa Könyvkiadó), 2020.

¹⁴³ „Az a korosztály, amihez ő tartozik, nagyon gyakran a Gábor és a Tamás nevet kapta a szülőktől [...]. Az előző korosztályban mindenki Gyuri.” *Mindig Veled!*, *Vörösmarty Színház* „A cégvezető Sággy Tamással és Háy Jánossal”, 2021. október 19., podcast, 19:50–20:30, <https://creators.spotify.com/pod/profile/vorosmartyszinhaz/episodes/A-cgvezet-Sghy-Tamssal-s-Hy-Jnossal-e190dto>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁴⁴ Bolla Ágnes, „Azt hitted érdemes...”, *Litera*, 2021. július 7., <https://litera.hu/magazin/kritika/azt-hitted-erdemes.html>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁴⁵ Esze Dóra, „Sosem gondoltam volna, hogy cégvezetőkről fogok írni – ajánló Háy János könyvéhez,” *Libri Magazin*, 2021. június 22., <https://magazin.libri.hu/libri-trend/sosem-gondoltam-volna-hogy-cegvezetokrol-fogok-irni/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁴⁶ Kónya Rita Veronika, „A közhelyek embere,” *Revizor*, 2022. február 14., <https://revizoronline.com/a-cegvezeto-vorosmarty-szinhaz-szekesfehervar/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁴⁷ H. Móra Éva, „Akárki olvassa : róla szól – Háy János: A cégvezető,” *Olvass bele*, 2020. november 19., <https://olvassbele.com/2020/11/19/akarki-olvassa-rola-szol-hay-janos-a-cegvezeto/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁴⁸ Háy János, *Boldog boldogtalan* (Budapest: Európa Könyvkiadó), 2024.

boldogtalan kifejezés (kötőjellel írva) a köznyelvben a mindenki, válogatás nélkül bárki¹⁴⁹ szinonimája. Ebben a regényben már nevük sincs a szereplőknek.

A parabola tökéletes ellenpontjának tűnik Gerlóczy Márton egyes szám első személyben megírt *Fikció*¹⁵⁰ sorozata, melyben szereplő minden esemény megtörtént az író életében, minden helyszín valódi és nemcsak külön-külön, hanem a valós helyszíneken a valóban megtörtént események azokkal történtek meg, akikkel a valóságban is, a szereplők kevés kivétellel a saját nevükön szerepelnek¹⁵¹ és még a kiinduló motívum is szélsőségesen atipikus (az író nem tudja biztosan, hogy az-e az apja, akinek a nevét viseli).

A Google Utcakép szolgáltatásával nagyjából¹⁵² kikereshető, hogy a főszereplő melyik olasz kisváros melyik kávézójában iszik kávé, melyik utcán jut el oda, megtudjuk, hogy min gondolkodik közben. A pontos leírás alapján könnyedén beazonosítható, hogy Budapesten, az Újlipótvárosban melyik házban lakott, melyik kocsmába – az anyjáról pedig, hogy melyik pékségbe – járt. Utóbbiról az is, hogy milyen biciklivel és hogy rossz rajta a fék. Részletes ábrázolást kapunk régi bútorokkal berendezett sötét lakásbelsőről, nagy tengerparti kövekről, utóbbiak azért emlékeztetnek, mert egy nehéz telefonbeszélgetés helyszínét adják.

Ez a két hozzáállás és írásmód a látszólagos ellentétesség ellenére ugyanolyan. Az egyik annyira személyes és valós, mint a hétköznapijaink, amiknek a sajátosságait olvasás közben beleillesztjük abba formába, amit a másik megad. Az egyik a *történet*, színes, esetleges, tele kitüremkedő elemekkel, részletekkel, pillanatokkal, míg a másik mindentudó, látja az összefüggéseket, megadja az események magyarázatát, értékeli, következtet, az életet nagy egészként nézi. Az egyiknek a tárgyak fontosak, a kávé meg a kövek, a bicikli, a másiknak az általánosságok, a kirajzolódó nagy képlet. Az egyik dokumentum, tele jelentéktelen, apró dolgokkal, a másik elnagyolt, lényegre törő: Az egyik a kisbetűs, a másik a nagybetűs élet. Az

---

¹⁴⁹ *A magyar nyelv értelmező szótára*, Arcanum Kézirógyűjtő, s.v. „boldog-boldogtalan,” <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/boldog-boldogtalan-21429/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

¹⁵⁰ Gerlóczy Márton, *Fikció 1: A katlan* (Budapest: Scolar, 2021); Gerlóczy, *Fikció 2: Az örvény*, (Budapest: Scolar, 2022); Gerlóczy, *Fikció 3: Az út*, (Budapest: Scolar, 2024).

¹⁵¹ A sorozat első kötetének elején a következő megjegyzés szerepel: „Egyes szereplők nevét megváltoztattam. Más szereplők nevét nem én változtattam meg.” Gerlóczy, *Fikció 1: A katlan*, 5.

¹⁵² A leírás pontos, de Scicli történelmi belvárosában nem tud mindenhol bemenni a Google tetőkamerával felszerelt autója.

egyik még nem lezárt, 1134 oldal az eddigi három kötet összesen, míg a másik kész, 372 oldal. A történet hosszú, az ábra rövid. A történet nagy, az ábra – mint kép – kicsi.

Gerlóczy Márton regénysorozatának a tervezett négyből a harmadik, jelenleg utolsó kötetének utolsó sora úgy gondolom, hogy feloldja a látszólagos ellentmondást, ami a történet és az ábra között feszül, mert a legaprólékosabban megírt hétköznapiok hirtelen a lehető legáltalánosabb megállapításokat provokálják ki: „[...] kétféle az ember, az élet bonyolult, [...] és minden van. Minden.”¹⁵³

---

¹⁵³ Gerlóczy Márton, *Fikció 3. Az út* (Budapest: Scolar), 2024, 371.

7. A történet és az ábra II.

„Az áttekinthető ábrázolás közvetítésével jön létre a megértés, amely éppen azt jelenti, hogy 'látjuk az összefüggéseket'.”¹⁵⁴

Ludwig Wittgenstein

Az előző fejezetben szereplő két regényt, illetve regényciklust összehasonlítva az egyiket történetté, a másikat ábrává egyszerűsítettem, hogy elemezhetővé tegyem őket azért, hogy a saját szempontjaim világossá váljanak. A történet és az ábra szerepe azonban felcserélődhet. Nem mondhatjuk, hogy az egyik mindig a valóság, a másik pedig mindig a magyarázat, a reflexió, a megértés egy formája.

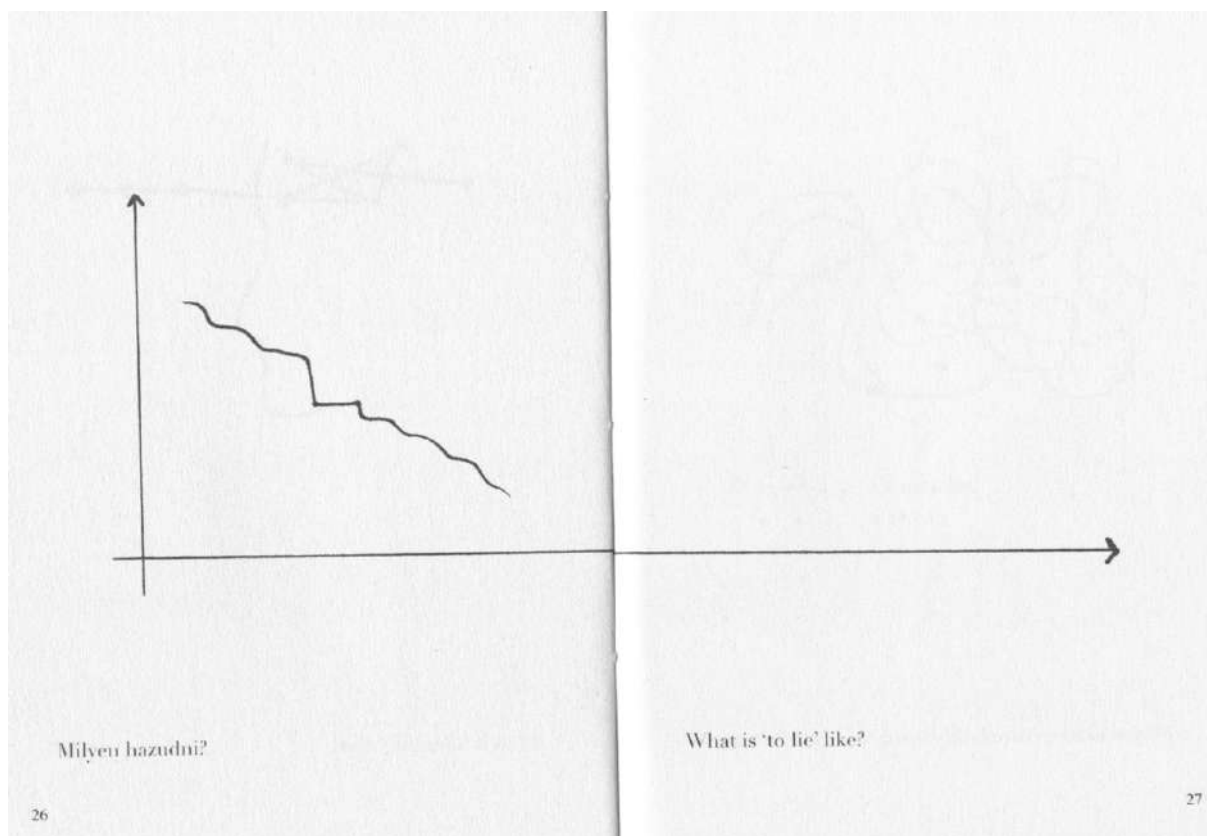
Az alább következő három forma valamilyen módon összefügg egymással. Vagy azért, mert a hazugság fogalmát tematizálja vagy vizuálisan. A három forma mindegyike bizonyos értelemben ábra.

Az első koordináta-rendszerben van, mintha szerkesztve lenne, de csak skicc. Ez talán a legábrászerűbb. A második valóban szerkesztve van, mintha egy komoly, igazi dolog lenne. Az egyenetlen lépcsőzetesség miatt vizuálisan hasonlít az elsőre. A címe *Zökkenések*, ami átvitt értelemben inkább megakadést, félreértést jelent, mint hazugságot. Közel sem szinonimák, de mintha közük lenne egymáshoz: A hazugság okozhat zökkenést, de nem minden zökkenés eredete hazugság. A zökkenés inkább kedves megtorpanás, döcögés, ami nem változtatja meg az irányt. A két képben és a két fogalomban az a közös, hogy bár az elsőnek a drasztikusabb megtorpanása valójában inkább elesés, amit például egy kimaradt lépcsőfok okozhat, ezután is folyik minden tovább, mintha csak egy kisebb zökkenő történt volna.

A harmadik forma szöveg. Epimenidész ismert paradoxonának parafrázisa, ami a hazugságot egy parabolisztikus történet képében jeleníti meg.

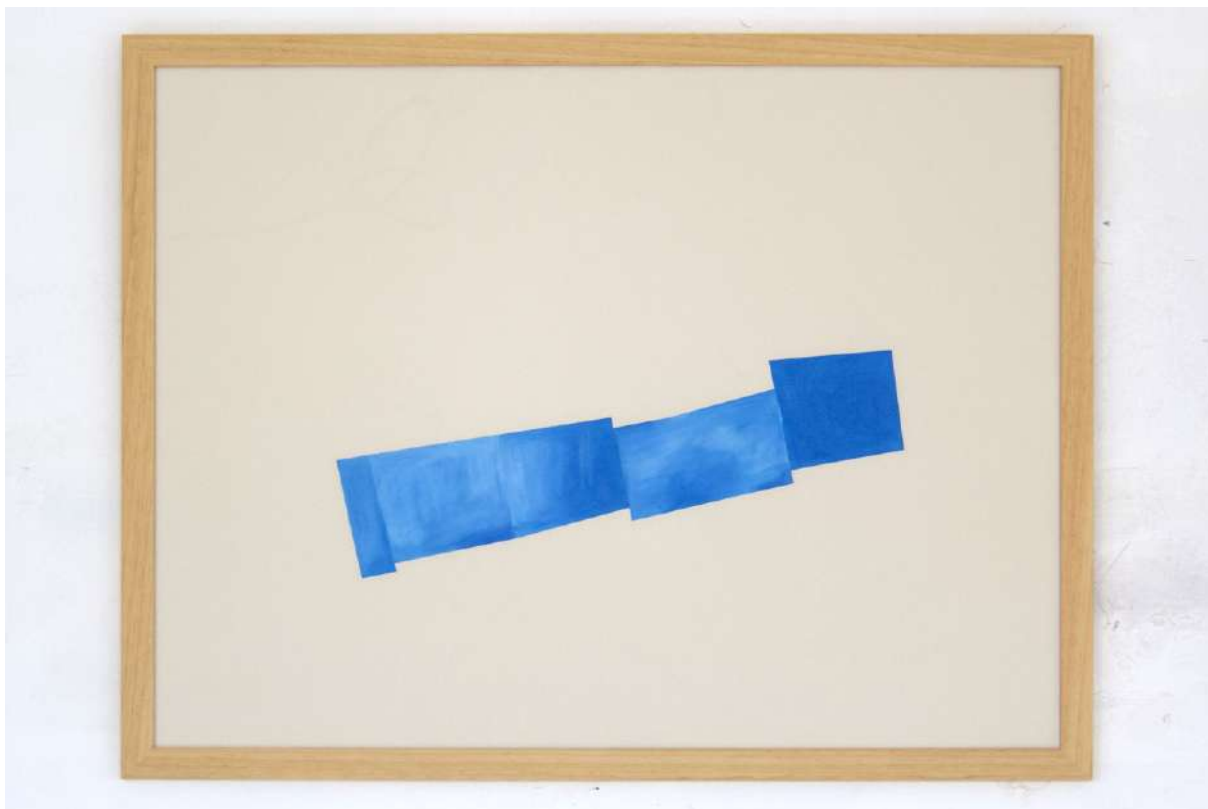
---

¹⁵⁴ Ludwig Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, ford. Neumer Katalin (Budapest: Atlantisz, 1998), (122) 81.

9a. ábra: Az ábra különböző megnyilvánulási formái. Milyen hazudni?

Forrás: Tulusz Hajnalka, *Az élet rendje, művészkönyv*, 2017.

9b. ábra: Az ábra különböző megnyilvánulási formái. Zökkenések

Forrás: Tulusz Hajnalka, Zökkenések, 40x60 cm, olajpasztell, papír, 2024.

Mese VII.

A krétaiak egyik felét már messziről meg lehetett ismerni, mert a nyelvük minden hazugság után nőtt egy kicsit, ezért olyan hosszú volt, hogy kilógott a szájukból.

A másik fele pedig néma volt, mert a nyelvük minden elhallgatott szóval egyre kisebb lett, és az öregebbeknek már nem is volt egyáltalán.

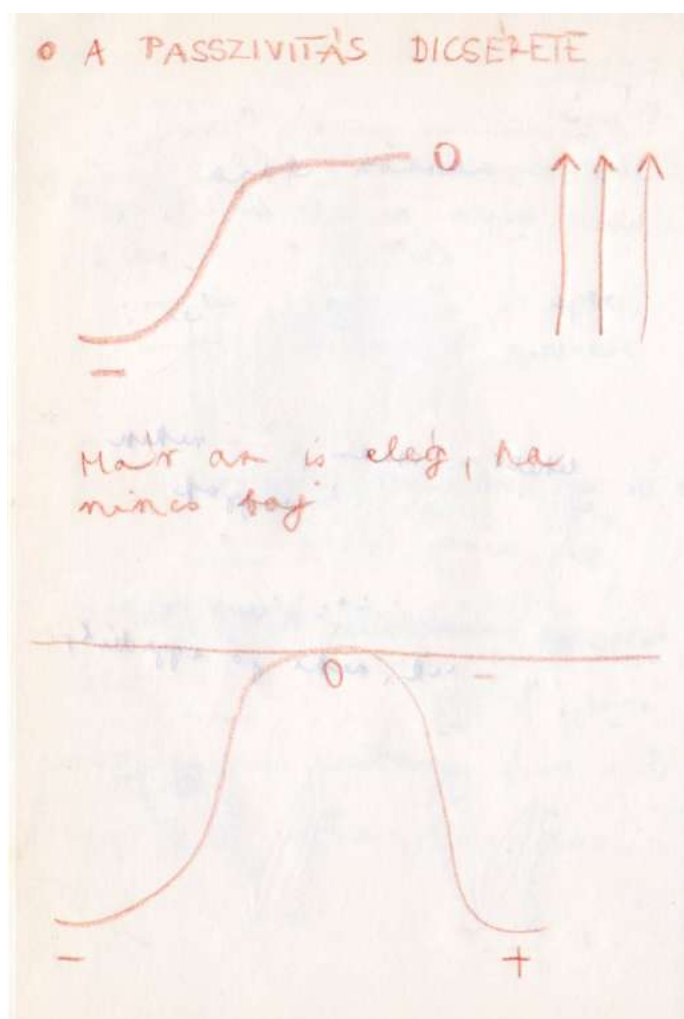
Minden krétai hazudik.

9c. ábra: Az ábra különböző megnyilvánulási formái. Mese VII., A krétaiak

Forrás: Tulusz Hajnalka, *Az élet rendje, művészkönyv*, 2017.

A megértéshez mindenképpen modellezni kell, amit nem értünk. Az, hogy adott esetben a modell az egy történet vagy egy ábra, az alaphelyzettől függ.

Például ha valaki magyaráz nekünk valamit, ami bonyolult, akkor – legalábbis, ha együttműködőek vagyunk – megpróbáljuk kiszűrni a lényegét, kitalálni, hogy melyik momentumon van a hangsúly és *felvázoljuk* magunknak fejben az összefüggéseket.¹⁵⁵ Egyszerűsítünk, ábrává teszünk.

11. ábra: Tulisz Hajnalka: A passzivitás dicsérete, jegyzetlap, 10 x 14 cm, színes ceruza

Forrás: Saját rajz.

¹⁵⁵ „A megértés célja a beszélő [...] szándékainak feltárása azon keresztül, hogy mit is mondott. A megértés sok összetevőből álló folyamat. Az összetevők egy része nyelven belüli tényezőkből áll, egy része viszont a nyelv és a tények világa közötti kapcsolatra (igaz-e, amit a beszélő mond [...]), illetve a társas viszonyokra vonatkozik (miért mondta azt [...]). „A megértés folyamatának pszicholingvisztikai elemzése”, Pléh Csaba, in *Látás, nyelv, emlékezet*, szerk. Kovács Ilona, Szamarsz Vera Zoé (Budapest: Typotex, 2006), 77.

Érdekes tévedés H. H. Price vélekedése, miszerint, ha egy embert megkérdezzük, hogy mit ért a pillangó szó alatt, „nagy valószínűséggel a káposztalepke jelenik meg mentális képként”¹⁵⁶, de legalábbis egy konkrét fajta lepke. Nick Chater viszont azt mondja, hogy ha egy tigrist kell elképzelnünk, akkor nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy hogyan futnak rajta a csíkok. Azért, mert amit elképzeltünk, az nem részletes. Ami ilyenkor mentálisan megjelenik, az inkább ábraszerű, semmint részletgazdag. Price pillangós analógiájával élve, inkább egy általános, sematikus lepkére *utaló forma*, semmint egy valószerű, konkrét (akár káposzta-) lepke. Olyan forma, amiről *csak tudjuk*, hogy mit képvisel. Számomra ez azt jelenti, hogy ha én magam szeretnék megérteni valamit, akkor ábrát gyártok magamnak a valódi, esetleg kaotikus eseményekből, a történést mondatokkal felváltó történetekből, úgy, hogy elemeikre bontom őket és összefüggéseket keresek az elemek közt.

De ha egy általános következtetést szeretnénk másokkal megértetni, akkor a történet modellez: az ábraszerű, leegyszerűsített elgondolást egy hétköznapi, banális, történetszerű példával illusztrálja.

Szabó Lőrinc *Vers és Valóság*¹⁵⁷ című kötete a költő versmagyarázataiból áll. A magyarázatok a versek keletkezéstörténetét, a hozzájuk kapcsolódó életrajzi elemeket jelentik. A versek, amikhez a magyarázatok tartoznak, külön kötetben vannak, de ha képzeletben egymás mellé, oldalpárookra tennénk a „verseket és a valóságot”, akkor olyanok lennének, mint egymás fordításai. Ebben a felosztásban a valóság a „történet”, mint nyersanyag, eredet, mint organikus, külső adottság és a vers az „ábra”, mint reflexió, mint megformált és egy bizonyos nézőpontból észrevett konstelláció.

A szépirodalmi mű formája szöveg papíron, a tartalma pedig az, amit a papíron megjelenő szöveg jelent. A képzőművészeti alkotás formája sokféle lehet. Forma szerint a rajz, papíron hasonlít legjobban a szépirodalmi műre, de mivel a rajz nem lapozható, ezért a szépirodalmi művek közül is a rövid versre, mely egy oldalon is elfér: mindkettő leírható úgy, mint papírra vékonyan felvitt nyom. Ebből a szempontból egyneműnek tekinthetők a költői szövegek és a

---

¹⁵⁶ „Ask the ordinary man (not a philosopher) what he means by the word ‘butterfly’ and he will very likely have a visual image representing the common Cabbage White. Say to him ‘there is an elephant coming down the street’ and he will very likely have a visual image of this unlikely spectacle, perhaps a vivid and detailed one.”

H. H. Price, “Image Thinking.” *Proceedings of the Aristotelian Society* 52 (1951): 135–66.

<http://www.jstor.org/stable/4544499>. Elérés: 2026. augusztus 14.

¹⁵⁷ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések* (Budapest: Osiris, 2001).

minimális rajzok. René Magritte például egyenlőségjelet tett az eredeti festmény és a könyv kézírata közé,¹⁵⁸ ami leginkább úgy magyarázható, hogy a tartalmukban egyenműek és az a releváns számára.

A képzőművészet síkbeli produktumait nemcsak akkor tekintjük tárgyakként, amikor be vannak keretezve, „vastagok”, tárgyszerűek, megfoghatók, hanem akkor is, amikor a legvékonyabb papíron jelennek meg és a legvékonyabban fogó eszköz hagy rajtuk nyomot. Ebből az következik, hogy a vékony rétegben felvitt, műtárgy státuszúvá lett rajz tárgyszerűségét tekintve megegyezhet a vékony papíron levő vékony rétegben „felvitt” szöveggel.

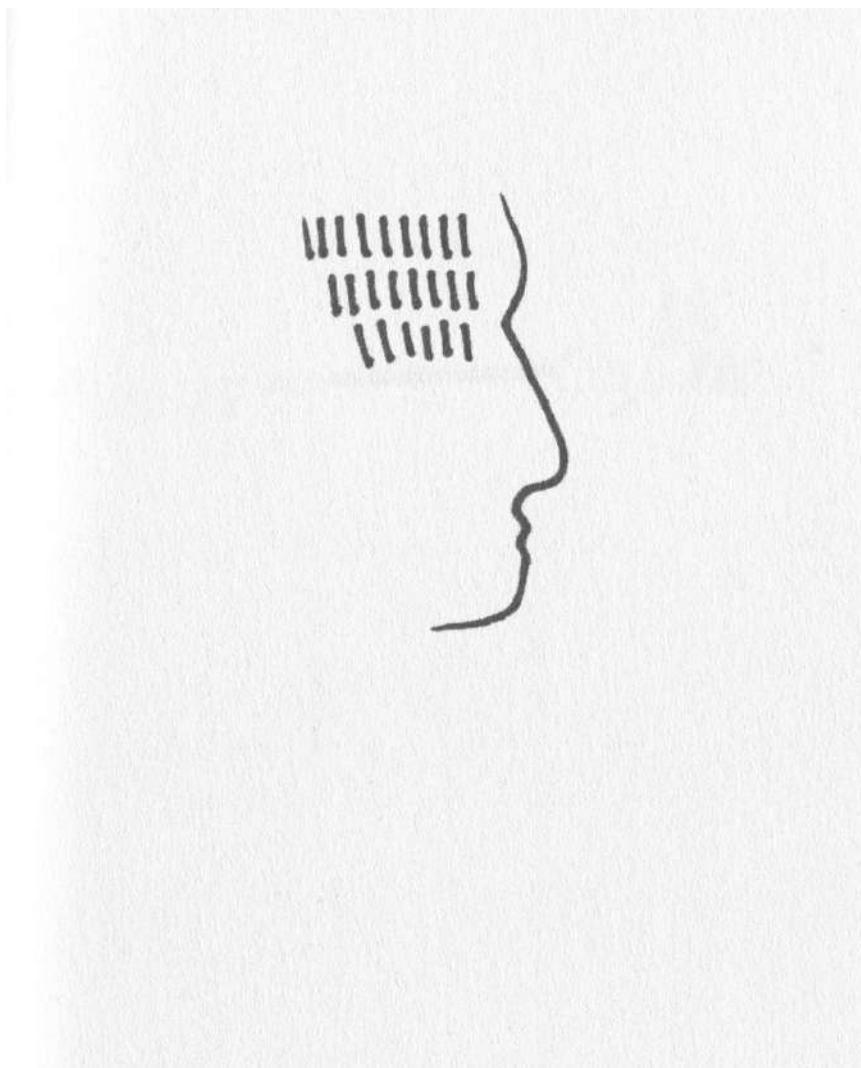

12a. ábra: Tulizs Hajnalka, Cím nélkül, 2015..

Forrás: Saját kiadvány, Magas, többemeletes talaj, 2015.

---

¹⁵⁸ René Magritte számára „bőven elég egy festmény reprodukciója, és éppen olyan kevésbé akarja látni az eredetét, mint az éppen olvasott könyv kéziratát.” Marcel Paquet, *René Magritte (1898-1967). A láthatóvá tett gondolat* (Köln: Taschen; Budapest: Vince Kiadó, 2002), 20.

12b. ábra: Tulusz Hajnalka, Vigyázzba állított gondolatok, 2016.

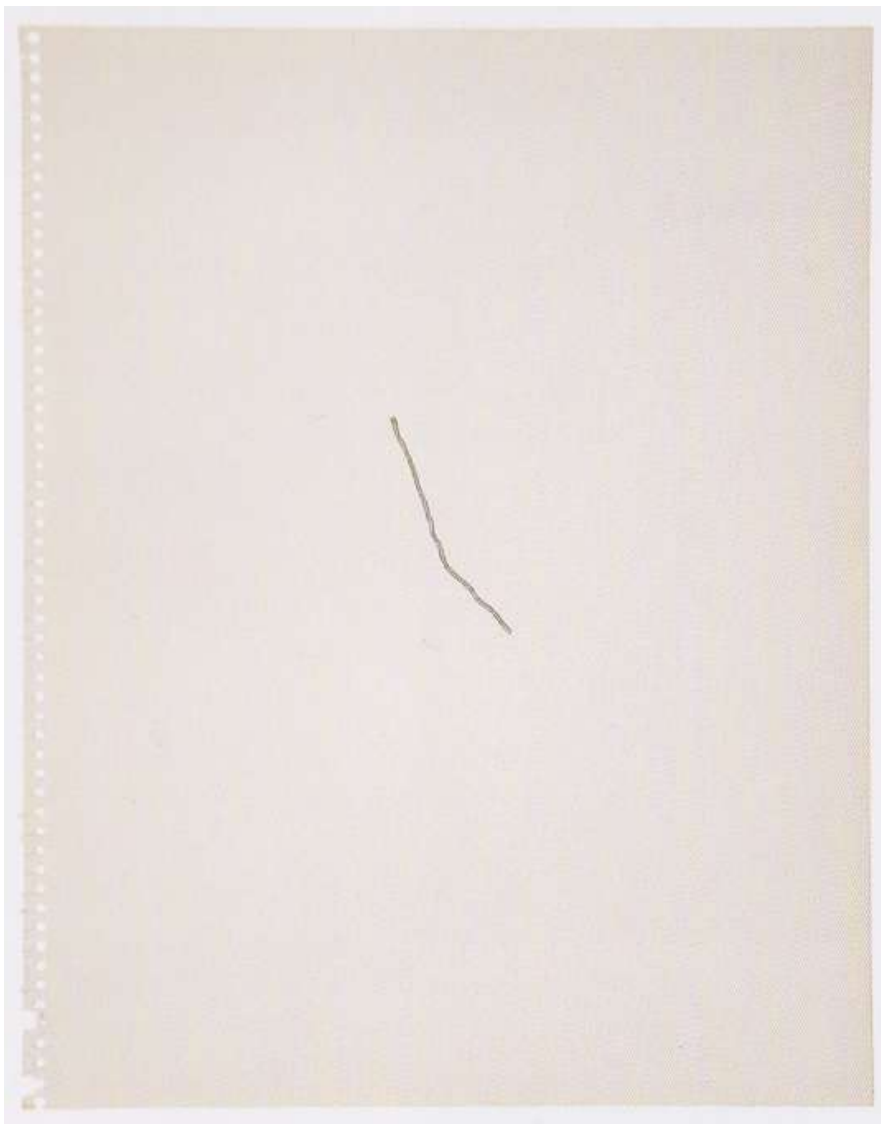
Forrás: Saját rajz. Az élet rendje kiadványban, 2017.

Döntés

Milyen kis helyen elfér az a szó, hogy *döntés*: bele kell férnie egy katicabogár agyába, aki a szemem láttára éppen döntést hoz.

13a. ábra: Lydia Davis: *Döntés*

Forrás: *Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is*, Budapest, Magvető, 2021, 127.

13b ábra: Richard Tuttle, basis24, grafit papíron, 35,56 x 27,78 cm

Forrás: Richard Tuttle, basis 70s Drawings. early 70s, late 70s, Katalógus, Pace Gallery, 2019.

Ha ezeket egyneműnek tekintjük, akkor a műfaji különbségek elmosódnak és másban találhatunk párhuzamokat és összehasonlítási alapot: a képzőművészeti alkotásokat is bevonhatjuk a korábbi dichotómiába, abba, hogy mi a történet és mi az ábra. Ebben az esetben ez úgy is megfogalmazható, hogy mi absztrakt és mi figurális.

7.1. történet : ábra = figurális : absztrakt

Kazimir Malevics „a művekben megnyilatkozó érzetet” tekinti „tényleges művészi értéknek” és nem a tárgyi ábrázolás mikéntjét:

„Raffaello, Rubens, Rembrandt és mások művészete a kritika és a társadalom számára már nem jelent egyebet, mint csupán számtalan 'dolog' konkretizálását, ami tulajdonképpeni értéküket – az érzetet, amelyből fakadtak – teljesen elhomályosítja. Ezekben a művekben kizárólag a tárgyi ábrázolás virtuozitását csodálják.

Ha lehetséges volna a művekben megnyilatkozó érzetet – tehát a tényleges művészi értéket – a nagy mesterek műveiből kiemelni és elrejteni, ez sem a társadalomnak, sem a kritikának, sem a műértőknek nem tűnnék fel. Így aztán azon sem csodálkozhatunk, hogy a társadalom az én négyzetemet is tartalmatlannak találja.”¹⁵⁹

Malevics eszerint pont azt ábrázolja, amit a többiből kivon, tehát megpróbálja a láthatatlant megmutatni. A „dolgok konkretizálását” összehasonlítja az „érzettel”, amely összehasonlítás rokon az általam felállított történet : ábra = figurális : absztrakt aránypárral. A műfaji határ nála mint a „szellem és az anyag dualizmusa” jelenik meg és a „megérzés tartományában” oldódik fel.”¹⁶⁰

Számomra ezek a gondolatok Malevics munkásságában a *Fehér négyzet és terv a szétporladásra* című ceruzarajzában mutatkoznak meg a legpontosabban, mert itt egy képen belül ütközik a forma és a jelentés, az ábra és a „mögötte” levő konkrét „történet” (a *szétporladás* egy történést kifejező ige!), a felismerhető (a való világban valamire hasonlító) figurális elem és a síkidom. Ezen kívül itt van a leginkább szimbiózisban a cím és a kép. Szerepel rajta egy fehér négyzet, amit figuratívvá tesz az egyik oldalának közepén megjelenő kereszt, mert így egy konkrét tárgynak, egy felülnézetből ábrázolt sírnak néz ki. Ezt a jelentést erősíti a címben a szétporladás szó. Mivel a fehér négyzet így térbe került, mondhatjuk, hogy a harmadik elem – egy „szétporladó” fekete négyzet, mintha a fehér negatívja lenne – *fölötte* van és mintha lebegne. A szétporladás szó tárgyszerűsíti és meg is személyesíti a geometrikus formákat, olyan entitásokká alakítja, amelyek változékonyak, amelyekkel történhet valami, amelyek például el tudnak enyészni.

---

¹⁵⁹ Kazimir Malevics, *A tárgynélküli világ* (Budapest: Corvina, 1986), 72.

¹⁶⁰ Körner Éva, „Utószó a magyar kiadáshoz,” in Kazimir Malevics, *A tárgynélküli világ* (Budapest: Corvina, 1986), 169.

A rajz vázlatszerűsége, puritánsága azt is kiemeli, hogy a jelentős gondolatok nem mindig igényelnek nagyszabású megvalósítási módot és így ez a rajz a versekkel rokon, amelyek esetében szintén nem azon szokott a hangsúly lenni, hogy milyen írástechnikával, betűtípussal, mekkora méretben és milyen papírra kerülnek.

14. ábra: Kazimir Szemjonovics Malevics: Fehér négyzet és terv a szétporladásra, 1918, Ceruza papíron, 20 × 16,5 cm

Forrás: <https://www.artsy.net/artwork/kasimir-malevich-white-square-and-plan-for-dissolution>

7.2. Az üres háttér mint tárgy

Olvasás közben előfordul, hogy egy bizonyos sornál megállok, újra és újra elolvasom. Nem azért, mert nem értem, hanem mert nem figyelek. Pontosabban az első olvasáskor még figyeltem és a sokszori újraolvasás után rájövök, hogy már először is értettem, ezért az újraolvasás oka nem az, hogy túl bonyolult, hanem hogy szándékosan le akarok ragadni azon a ponton, mert eszembe jutott valami és nem szeretném a következő sorok értelmezésével kioltani. Ilyenkor, az egyes újraolvasások alatt a sorok közti fehér felületre fókuszálok, hogy ne zavarják a szavak a gondolkodást. Ez a fehér felület ekkor végtelen tágassá válik és mintha nagyon messzire vezetne. Szinte még szerkesztett perspektívát is odaképelek. Ekkor a szavak a jelentésüktől függetlenül biztonságos tereptárgyakká, barikádokká válnak, ahonnan ki lehet kandikálni, amik mögé be lehet húzódni, és ahova vissza-vissza lehet térni, ha túl messzire mentünk. Ha sikerül végigmenni azon az úton, amit a perspektíva mutat, akkor már nem kell visszatérni, hanem nyugodtan és elégedetten lehet folytatni az olvasást ott, ahol abbamaradt. Egy ilyen élmény során a háttér a betűk mögött mint üres felület mutatkozik meg, önálló entitás mivoltában.

Mark Rothko klasszikus festményein is szerintem ezek a tartalommal teli hátterek vannak. A háttér fogalma, a háttér ideája, inkább ábra, mint történet, mert inkább általános, mint konkrét: Nem az a fontos, hogy alkalomadtán *mire* gondolok a barikáddá vagy aknákká lett szavak között botladozva, hanem az, hogy *van* ez a tágas tér egyáltalán.

Rothko képein a négyzetek jellemzően nem a vászon szélén kezdődnek, ezért mintha a háttér néhány lépést előlépne a „háttérből”, csinálna magának egy saját hátteret, amiből kitűnhet, hogy a kontraszt segítségével megmutathassa magát. Tudható, hogy ami keretnek vagy paszpartunak néz ki, azzal valójában ki van töltve az egész vászon, csak utána, középre *rá* van festve a négyzet: Ami margónak látszik, az az előzetesen felvitt, az egész vásznat befedő festékréteg maradványa.¹⁶¹ De, mivel az arra ráfestett, elől levő négyszög is egy homogén felület, az is ugyanúgy háttérnek tűnik, mint az igazi háttér, aminek csak a széleit látjuk, mert az elől levő, „fő téma” kitakarja. Ha pedig valami ki tud takarni, akkor fizikai megjelenése van, vagyis tárgy: „valami, ami kiemelkedik és materializálódik a semmiből, lebeg a néző szeme előtt.”¹⁶²

---

¹⁶¹ „The rectangular areas in Rothko's pictures are painted over the surrounding margin area (the margin being all that remains visible of the initial coat of paint used to cover the entire canvas)”, Anna C. Chave, *Subjects in Abstraction* (New Haven és London: Yale University Press, 1989), 130.

¹⁶² Uo., 107. Sajtó fordítás.

15. ábra: Mark Rothko: XVI. Untitled, 1952, olaj, vászon, 95 x 81 cm

Forrás: Anna C. Chave, *Subjects in Abstraction*

Rothko korábbi képein a háttér előtt voltak figuraszerű, akár cselekvőnek tűnő formák. Ezeket a festményeket a festő drámákként interpretálta, melyeknek a formák az előadói. Miután a „cselekvő” formák eltűntek, a drámák hátterei mint kontextusok maradtak meg és a kontextusok váltak témává, tárggyá. Ami általában csak szükségszerűség, annak érdekében, hogy a fő téma, a „mondanivaló” ne „a levegőben lógjon”, hogy „valahol el legyen helyezve”, hogy a főtémának

legyen „mélysége”¹⁶³, az itt maga válik a legfontosabbá.¹⁶⁴ Valójában nem tűnik el a figura – és talán a dráma sem –, hanem a korábban háttérként funkcionáló egyszerű, geometrikus alakzat lesz a figura és képviseli a drámát, válik cselekvővé: „Rothko képeinek megrendítő erejét az a mód adja, hogy a hiány legismertebb jelét – üres táj vagy nyitott tér vizuális kódját – pozitív formává alakítja.”¹⁶⁵ A tér kiürült, a dráma megmaradt, mert a dráma nem biztos, hogy a szereplőkben van, hanem a helyzetben, „benne a levegőben”.

16. ábra: Mark Rothko: *Untitled*, 1959, olaj, vászon, 98,8 x 62,8 cm

Forrás: Jacob Baal-Teshuva, *Rothko (1903-1970). Pictures As Drama*

¹⁶³ Vö. filmkritikákban papírmásé figuráknak nevezik a klisészerű, nem kellően kidolgozott karaktereket, amelyeknek nincsen háttértörténete, motivációja, „mélysége”.

¹⁶⁴ Tarr Béla filmjeiben a természeti erők és a táj az emberi szereplőkkel egyenrangú karakterekként jelennek meg. Azt hiszem, hogy ezen szándék hangsúlyozásának érdekében és, hogy az emberi szereplők cselekvéseire kihegyezett történetekhez szokott néző észrevegye, muszáj hosszan láttatni. Az így, az embert kivonva létrejött látványok, a kontextus szereplővé emelése akár rokoníthatók is Mark Rothko „háttéréivel”, de csakis ebben az átvitt értelemben, mert Rothko festményei nem tájképek.

¹⁶⁵ Anna C. Chave, *Subjects in Abstraction* (New Haven és London: Yale University Press, 1989), 132. Saját fordítás.

Néhány kritikus úgy interpretálja a terjedelmes négyszögek területét, mint az előadóktól kiürült színpadok hátterei. A saját értelmezésében ezek valaminek a kontextusai, amelyeken belül, amelyeknek a *keretén* belül zajlik valami, csak az a valami nem látható, nincs a képen.

A *kontextus* fogalmát Bakos Ferenc három szinten tagolja. A nyelvtudományos megközelítés szerint „szövegösszefüggés; összefüggő, egységes gondolati kapcsolatot tartalmazó szöveg”. Az irodalomtudományi meghatározás alapján „az élményanyag, amelyben egy adott műalkotás keletkezett s amelyben értelmezhető”. Általános, köznyelvi értelemben pedig az „összefüggések, a körülmények együttese”¹⁶⁶.

Ha e három jelentést egyszerre vesszük figyelembe, akkor a képzeletnek helyet hagyó üresség –, ami így nem hiány, hanem ugródeszka – vagy az olvasáskor a nyomtatott szöveg lapjain, a szavak és mondatok mögötti üres felületen az olvasó számára felderengő tartalom – az olvasottak személyes interpretációi és a belőle eredő asszociációk – mint idea vizuális ábrázolása olyasmi is lehet, mint egybefüggő színes felületek valamilyen elrendezésben és egymással valamilyen viszonyban. És ugyanez az ábrázolás lehet azé a konkrét téré is, ahol egy társas helyzetben úgy érezzük, hogy sűrű a tér, tele van zsúfolásig, de nem hangokkal, nem tárgyakkal és nem tömeggel, hanem képzetekkel és azokkal a hangtalan megértésekkel, melyeknek nincs szükségük a kiegészítő szavakra.

---

¹⁶⁶ Bakos Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013), 350.

8. Egy sima, egy fordított – A mestermunkáról

Ritkán fordul elő, hogy cselekvés közben ne gondoljunk semmire vagy ne valami máson gondolkozzunk, mint amivel foglalkozunk. Legtöbbször szétválík a cselekvés és a mentális élet. Néha mosogatás közben jutnak eszünkbe a legérdekesebb gondolatok vagy kezdünk el folytatni egy évekkorábban abbahagyott párbeszédet valakivel, akivel már nem is találkozunk és aki erről mit sem tud. Pedig látszólag csak mosogatunk.

Sok minden van egyszerre jelen, egymás alá- és fölértékegezve, hol kikandikál valami, hol pedig olyan sűrű mélység tátong, hogy kilyukad a papír. A látható és tapintható mosogatás, a látható és tapintható mosogató ember a valóság, egy-egy körvonal.

A kiállítás címe arra utal, hogy a mindennapok során megtett dolgok, a dolgaink, amiket meg kell tennünk, talán nem fontosabbak a gondolatainknál, még akkor sem, ha utóbbiaknak nincs körvonaluk.

A fenti szöveg egy javított változata annak, amit a *Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni* című 2025-ben a Galerie ffrindiauban megrendezett kiállításomhoz írtam. Ezt egy felütésnek szántam, mely érzékelhetővé teszi azt a nézőpontot, ahonnan a művek készültek. A kiállítás a kifejezhetőségről, a külvilág és benne az ember megértési esetlenségeiről szól és lehetséges idealisztikus elképzeléseket villant fel.

Mindegyik munka papíralapú, a technika és az alkalmazott médium különböző.

A kiállítás egyik része képekből, a másik írásokból áll. A tér hosszabbik falán különböző méretű printek és rajzok voltak, a rövidebben pedig egyforma, kisebb – nagyjából kézikönyv méretű – nyomtatott lapok. A lapokon szövegek és vázlagszerű rajzok egyforma papírra nyomtatva.

A printek többsége kollázstechnikával készült, beszkenelt majd fotópapírra nyomtatott kép. Ezek alapja egy-egy véletlenszerűen, köztéren felfedezett vagy köztérről látható helyzetről készült fénykép. Bolyongás közben azokra a rövid ideig tartó észlelésekre figyelek fel, amikor látok valamit, de nem tudom, hogy mi az. Ezek az észrevételek nem tartanak sokáig: az a tapasztalatom, hogy ha kicsit tovább nézem őket vagy közelebb megyek, akkor nagyon hamar kiderül, hogy a hétköznapi tárgyak és a helyzeteik nem tudnak elég furcsák lenni, hogy hosszú ideig gondolkozhasak azon, hogy mik vagy mire való. Távlatot, felfedeznivalót jelent, ezért

biztonságot adna a tudat, hogy sok ismeretlen, mégis létjogosultsággal rendelkező dolog vesz körül.

Az így összegyűjtött látványok alapján kollázsokat készítettem úgy, hogy a már a helyszínen kiválasztott tárgyat vagy tárgye gyűttest a kinyomtatott fotón a körvonala mentén letakartam egy homogén színnel. Később a letakarásnak más variációit alkalmaztam, úgy készítettem felvételeket, hogy a kollázst élőben hoztam létre: A beavatkozást a valóságban hajtottam végre letakarással, vagy háttérrel tettem mögé, hogy a formáját kiemeljem. A letakarás eltünteti a részleteket és ha a háttér eleve homogén, akkor ez a felismerhetetlenné tett dolog jelentőségteljesen jelenik meg a képen.

Az egynemű – beavatkozást nem igénylő – háttér többnyire természeti környezetet jelent. A fotókon megjelenő növényzet azt a funkciót tölti be, mint a rajzoknál a fehér háttér. Mindkettő semleges.

Ha a háttér nem homogén, a tárgy pedig érdekes, akkor elválasztottam őket egymástól egy egyszínű drapériával vagy papírral annak érdekében, hogy a furcsa, azonosíthatatlan tárgy elváljon a környezetétől és önmagában tudjon megmutatkozni.

A rajzokhoz több tárgyból álló látványokat választok. Ezek számomra szituációk, az egyes alkotóelemek egymáshoz viszonyított helyzete, a kapcsolatuk az érdekes. Így bár konkrét, a való világban létező és együtt álló dologból indulnak ki és a határozott körvonaluk azt is követi, de részletek híján ábrákká válnak, valamilyen fogalom, kommunikációs helyzet, emberek közötti szituáció modelljeivé. Ahhoz hasonlóan, ahogy a Keleti Pályaudvar csomagmegőrző szekrényei összesimuló életeket jelentenek Simon Bettina *A vallomás a végén*¹⁶⁷ című versében. Mindegyik úgy működik, hogy megyünk az utcán, gondolkodunk valamin és a szemünk elé táruló látványnak azon a részletén áll meg a tekintetünk, amire rá tudjuk olvasni az éppen csordogáló gondolatainkat.

Különböző médiumokon keresztül variálva ezt a tematikát más-más aspektus bontakozik ki. A fotó természetéből adódóan a valóságot mutatja és ha pusztán ezt a médiumot használva hozok létre furcsa, azonosíthatatlan alakzatokat, más fénytörésbe kerülnek a rajzok is. Kiderülhet, hogy azok sem önkényesen kitalált formák, hanem pont úgy valamik, mint a fényképen levő, valóban létező tárgyak.

---

¹⁶⁷ Simon Bettina, „A vallomás a végén,” *Jelenkor*, 67, 3. sz. (2024): 279.

A tér rövidebb oldalán vázlatok és versek félbehajtott lapokon, középen az irkafűzéshez használt kapocccsal vannak a falra rögzítve. Emlékeztethetnek füzetből kitépett oldalpárookra vagy repülő füzetekre, de valójában a falnak mint stabil, az „anyagtalán” írásnak tartást, (könyv)gerincet adó metaforikus tulajdonságait akartam használni az installáláskor. A sorba rendezett versek között koordináta-rendszerbe helyezett ábrák, jegyzetszerű, geometrikus formák rajzai is vannak, esetenként megmagyarázva, hogy minek az ábrái. Ezeket egyfajta átmenetként illesztettem a másik falon levő viszonylag nagyméretű, műtárgyszerű képek és pár soros gondolatfoslányok, rövid versek közé. Az ide kiválogatott versek rövidek, lényegre törők, úgy, mint a fehér háttérrel körülvett, a „semmiben repülő” alakzatok rajzai. A versek, meseparafrázisok is elhagyják a körülményeket, néhány esetben szinte csak a legfontosabb momentumok, az ok-okozati összefüggések, a metszéspontok felvillanása és egymás mellé kerülése alkotja a szöveget. Ennek a „takarékoságnak” az eredményeképpen az írások parabolisztikusak és ennek mentén kapcsolatban vannak a geometriával.

Ez a fal, az irkapocccsal rögzített lapokkal elképzelésem szerint kulcsot ad ahhoz, hogy a másik falat és a kiállítás egészét hogyan lehet „olvasni”: A szövegek világosak, a szavakat legalábbis lehet érteni és a közjük kevert, leírással kiegészített ábrákat szintén. Mivel a hosszabbik falon hasonlóan furcsa alakzatok vannak, csak cím és szóbeli kapaszkodók nélkül, így ez az együttállás reményeim szerint azt sugallta, hogy azok is –, ahogy a szövegek és a leírások is jelentésteliek – valami konkrétak, bár nincs megmondva, hogy mik.

A kiállított munkák – a szövegek is – inkább ábraszerűek, semmint valószerűek. Mivel azonban olyan hétköznapi történetekből, érzéki tényekből indulnak ki, mint a rágógumi, a teafőzés, a gyerekmedence, mégis folyamatosan az absztrakt–figurális, valóság–ábra határán billegnek ide-oda – oda-vissza.

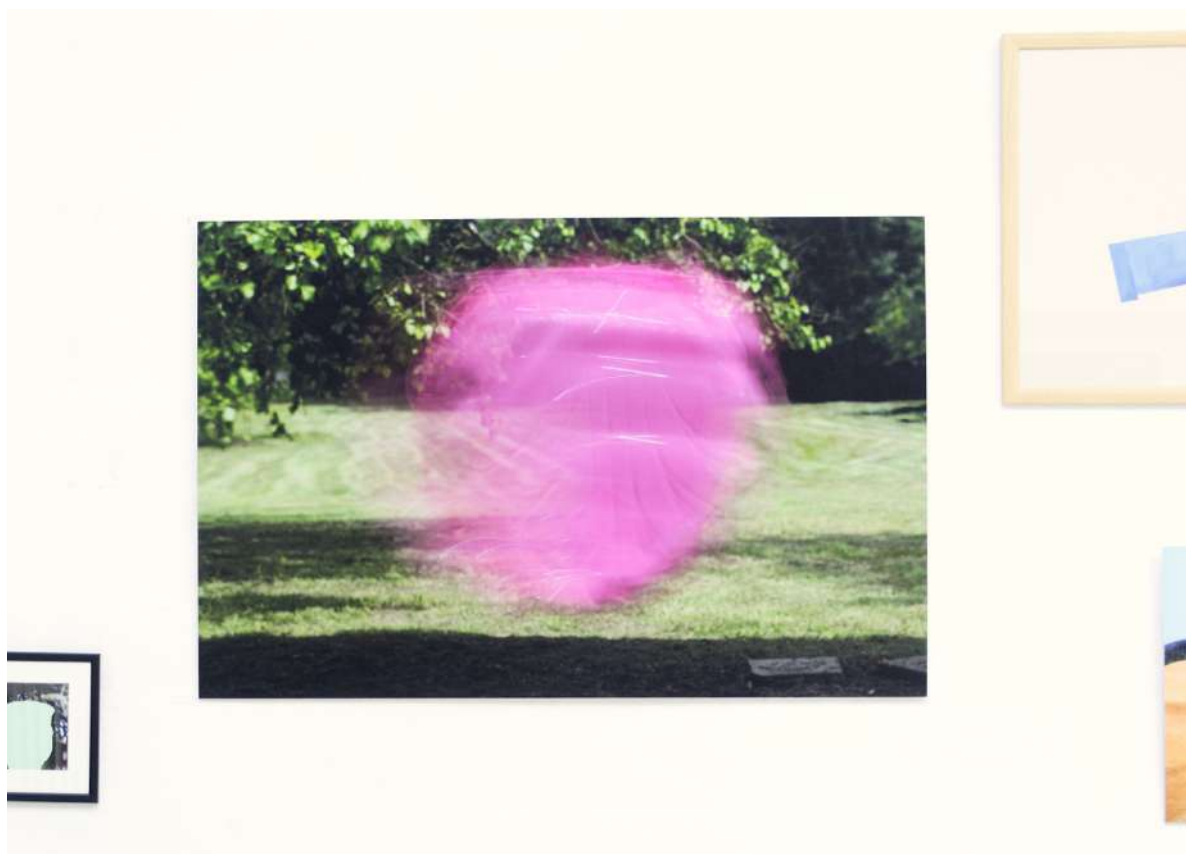
17. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
 Forrás: Saját fotó.

18. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
 Forrás: Saját fotó.

*19. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.*

*21. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.*

*22. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.*

*23. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.*

24. ábra: Sok pillanat van egy napban, mindenre lehet gondolni, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.

26. ábra: *Senki sincs velünk mindig*, 31x 40 cm, filctoll, grafitcerzuza, papír, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.

27. ábra: Erős lábakon állni, jegyzetlap reprodukció, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau
Forrás: Saját fotó.

27. ábra: Rövidebb fal, kiállítási enteriőr, Galerie ffrindiau

Forrás: Saját fotó.

A falhoz irkatúzással rögzített szövegek:

Volt a hídon egy rágógumi (drazsé)

bele akartam rúgni a Dunába
aztán arra gondoltam, hogy inkább nem rúgom bele, mert
úgyis is oda fog kerülni.

Hogy valaki jön és bekapja, az nem valószínű, de

belefújhatja a szél vagy legrosszabb esetben

Holnap reggel az útmosó belemossa.

A nap, amikor két kör összenyomott egy vonalat

buborék

én

buburék

Azt mondtam, hogy szaladni, nem azt, hogy futni;

elcsípni, nem elkapni;

megragadni és nem megfogni.

Megválogatom a szavaimat,

csatangolok, nem csak megyek,

teszem szépen, egymás után a lábaimat:

nagy baj nem lehet.

Mese VIII.

A szegényember és a felesége

A szegényember és a felesége éltek, amíg meg nem haltak.
A szegényember és a felesége éltek, amíg a szegényember meg nem halt.
Aztán már csak a felesége élt.

Mikor a szegényember már megöregedett és a halálos ágyán feküdt,
melléfeküdt a felesége, aki akkorra már ugyanúgy megöregedett.
Így halt meg a szegényember.
Miután a szegényember meghalt, a felesége ott maradt vele az ágyban még
néhány órán át. Néhány óra múltán már úgy érezte - talán azért is, mert nappal volt -,
hogy most már valami mást kell csinálnia.
Kiment a konyhába és főzött magának egy teát, hiszen ő még élt.

Geometrikus kerek erdő

Lefelé megy egy lépcső, mint egy pincébe.
Valaki lefelé megy egy lépcsőn, mint egy pincébe.
De nem pince, nem is szuterén, hanem sokkal nagyobb,
mert végtelen.
Ez a hely horizontálisan tükörképe a dimbes-dombos
mediterrán kisvárosoknak, melyekben úgy összefüggnek a
házak, a lépcsők és az utcák egymással, mintha lepedővel
takarták volna le és olyan fehérek is. Mindenhol nyílik egy
új hasonló, nem tudni, hogy hol van a vége.

Ez a hely tehát mindennek a negatívja, a föld alatt van és
fekete és pontosan ugyanolyan és ugyanolyan végtelen is és
pontosan azért, mert ez a pokol.

Irodalomjegyzék

Adler, Francis Heed és Maurice Fliegelman. „Influence of fixation on the visual acuity.” In *Archives of Ophthalmology* 12, no. 4 (1934): 475–83. DOI: 10.1001/archopht.1934.00830170013002

Agamben, Giorgio. *Ami Auschwitzból marad. Az archívum és a tanú*. Homo Sacer III. Budapest: Kijárat Kiadó, 2019.

Alighieri, Dante. „A nép nyelvén való ékesszólásról.” Fordította Mezey László. In *Dante Alighieri Összes Művei*, szerkesztette Katona Tamás, 347-400. Budapest: Helikon, 1962.

Arisztotelész. *Metafizika*. Ford. Ferge Gábor. Budapest: Logos Kiadó, 1992.

Arisztotelész *Poétika*. Ford. Sarkady János. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1992.

Áron László. „Bentham és az utilitarizmus alapelve.” In *A társadalom aspektusai*. Szerk. Demeter Tamás és Hell Judit. Budapest: Áron Kiadó, 2012.

Austin, J. L. *Tetten ért szavak: a Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*. Szerk. J. O. Urmson. Ford. Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, 1990.

Baal-Teshuva, Jacob. *Rothko (1903-1970). Pictures As Drama*. Köln: Taschen, 2013.

Bakos Ferenc. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013.

Bárdos György. „Az érzelmek biológiai aspektusai.” In *Affektív pszichológia: Az emberi késztetések és érzelmek világa*, szerk. Bányai Éva és Varga Katalin, [345-495]. Budapest: Medicina Könyvkiadó, 2014.

Bárdos Judit. „A belső beszéd az orosz filmelméletben.” In *Világosság*, (42)2-3, 2001.

Bentham, Jeremy. *A Fragment on Government*, Cambridge University Press, 1988.

Bentham, Jeremy. „Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe.” In *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest: Gondolat, 1977.

Bergen, Benjamin K. *Louder than Words: The New Science of How the Mind Makes Meaning*. Basic Books, 2012.

Bierman, Dick Jan és Dean I. Radin. „Conscious and Non-conscious Emotional Processes: A reversal of the arrow of time?” In *Toward a science of Consciousness III: the third Tucson Discussions and Debates*, Cambridge, Ma: MIT Press, 1999.

Black, Max. *A nyelv labirintusa*. Budapest: Holnap Kiadó, 1998.

Bolla Ágnes, „Azt hitted érdekes...” *Litera*, 2021. július 7.
<https://litera.hu/magazin/kritika/azt-hitted-erdemes.html>.

Bransford J. D. és Nancy, S. McCarrell. „A megértés kognitív felfogásának vázlata: néhány gondolat arról, hogy mit jelent megérteni.” In *Gondolkodáslélektan I.*, szerk. Pléh Csaba. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.

Burnett, Dean. *Az idióta agy. Miben töri a fejét a szürkeállományunk?* Budapest: Partvonal Könyvkiadó, 2021.

Buzsáki György, *Agyunk belső nyelve. Az agy kutatás belülről-kifelé útja*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2024.

Cambridge Dictionary. [cambridge.org](https://www.cambridge.org). Elérés: 2026. augusztus 17.

Chater, Nick. *The Mind is Flat. The Illusion of Mental Depth and the Improvised Mind*. London: Penguin Random House UK, 2019.

Chave, Anna C. *Subjects in Abstraction*. Yale University Press, 1989.

Collingwood, R. G. *The Principles of Art*. London. Oxford Calderon Press, 1963.

Damasio, Antonio R. *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*. Ford. Pléh Csaba. Budapest: Aduprint, 1996.

Davis, Lydia. *Elég jól vagyok, de lehetnék egy kicsit még jobban is*. Budapest: Magvető, 2021.

Deme László. *A beszéd és a nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.

Dienes Valéria [született Geiger Valéria]. *Valóság-elméletek*. Budapest: Atheneum Nyomda, 1905.

Dennett, Daniel. *Consciousness Explained*. London: Penguin Books, 1993.

Derrida, Jacques. *A másik egynyelvűsége*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1997.

Dewey, John. *How we think*. San Diego, California. The Book Tree, 2010.

Eco, Umberto. *A tökéletes nyelv keresése*. Budapest: Atlantisz, 2016.

Esterházy Péter. *A szív segédigéi*. Budapest: Magvető, 1985.

Esze Dóra. „Sosem gondoltam volna, hogy cégvezetőkről fogok írni – ajánló Háy János könyvéhez.” *Libri Magazin*, 2021. június 22. <https://magazin.libri.hu/libri-trend/sosem-gondoltam-olna-hogy-cegvezetokrol-fogok-irni/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

Farkas Katalin és Kelemen János. *Nyelvfilozófia*. Szerk. Bárdos Judit. Budapest: Áron Kiadó, 2002.

Fowles, Don C., Michael J. Christie, William G. Edelberg, William W. Grings, David C. Lykken és Peter H. Venables. „Publication recommendations for electrodermal measurements.” *Psychophysiology* 18, 3. sz. (1981): 232–239.
DOI: [10.1111/j.1469-8986.2012.01384.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-8986.2012.01384.x)

Gerlőczy Márton. *Fikció 1: A katlan*. Budapest: Scholar, 2021.

Gerlőczy Márton. *Fikció 2: Az örvény*. Budapest: Scholar, 2022.

Gerlőczy Márton. *Fikció 3: Az út*. Budapest: Scholar, 2024.

Gibbs Jr., Raymond W. és Nicole L. Wilson. „Bodily Action and Metaphorical Meaning”, *Style* 36, no. 3 (2002): 524. <https://www.jstor.org/stable/10.5325/style.36.3.524>. Elérés: 2026. augusztus 17.

Gócza Anita, „»Túl akarunk élni, és magunk előtt nem akarunk rossz emberként mutatkozni«,” <https://444.hu/jo/2026/08/09/tul-akarunk-elni-es-magunk-elott-nem-akarunk-rossz-emberkent-mutatkozni>. Elérés: 2026. augusztus 17.

Grice, H. Paul. „A társalgás logikája.” In *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*, szerkesztette Pléh Csaba, Síklaki István és Terestyéni Tamás, 213–227. Budapest: Osiris, 2001.

Han Kang, *Görög leckék*. Ford. Kiss Marcell. Budapest: Jelenkor, 2024.

Daniil Harmsz, „»Hallottam egy ilyen kifejezést«.” In *Esetek. Válogatott írások*. Ford. Hetényi Zsuzsa. Budapest: Typotex, 2013.

Háy János. *A cégvezető*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2020.

Heidegger, Martin. „A dolog és a mű.” In *A műalkotás eredete*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988.

Heidegger, Martin. *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*. Ford. Tillmann J. A. Helikon Kiadó, 1991.

Hemingway, Ernest. *Complete Poems*. Szerk. Nicolas Gerogiannis. Lincoln: University of Nebraska Press, 1983.

Hewitson, Owen. „What Does Lacan Say About... Jouissance?” *LacanOnline*, 2015. július 3, <https://www.lacanonline.com/2015/07/what-does-lacan-say-about-jouissance/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

Hewitson, Owen. „What is anxiety? Introduction to Lacan’s theory.” *LacanOnline*, 2019. június 20., YouTube videó, 9:31. <https://www.youtube.com/watch?v=JIq5zN7rNII>

H. Móra Éva, „Akárki olvassa: róla szól – Háty János: A cégvezető.” *Olvas bele*, 2020. november 19., <https://olvassbele.com/2020/11/19/akarki-olvassa-rola-szol-hay-janos-a-cegvezeto/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

James, William. *The Principles of Psychology*, 2. köt. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.

Jancsó Daniella. „Wittgenstein és Shakespeare”. In *A láthatatlan nyelv*. Szerk. Gervain Judit, Pléh Csaba. Budapest: Gondolat Kiadó, 2008.

Kállay Géza. *Nem pusztá kép*. Budapest: Liget Műhely Alapítvány, 2002.

Kálmán László. „Karácsony Gergely esete Orbán Viktor testalkatával és a nyelvészeti pragmatikával.” *Qubit*, 2021. május 13. <https://qubit.hu/2021/05/13/karacsony-gergely-esete-orban-viktor-testalkataval-es-a-nyelvészeti-pragmatikaval>. Elérés: 2026. augusztus 16.

Kálmán László és Trón Viktor. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005.

Kant, Immanuel. *A tiszta ész kritikája*. Budapest: Atlantisz, 2018.

Kékesi Balázs. „A döntéshozó test. A narratívák döntés-befolyásoló ereje a megtestesült kogníció hipotézis alapú kognitív nyelvészet perspektívájából”. *Iskolakultúra*, 28(5-6), 62. DOI: 10.17543/ISKKULT.2018.5-6.55

Kékesi Balázs. „Érzek, tehát vagyok? Antonio Damasio én modelljének kognitív tudományos alapjai, szerkezete és filozófiai kritikája.” In *Emergencia: A világ rétegzett felépítésének elmélete*. Szerk. Paksi Dániel. Budapest: L’Harmattan, 2020.

Kolozsi Orsolya, „A Nobel-díjas Han Kang hőse némasággal lázad a világ erőszakos zűrzavara ellen,” *Könyves Magazin*, 2025. január 13., https://konyvesmagazin.hu/kritika/han_kang_nobel_dij_gorog_leckek_kritika_het_konyve_jelenkor_kiado.html. Elérés: 2026. augusztus 17.

Kónya Anikó, „Képi és nyelvi sajátosságok a szemantikus reprezentációban.” *Pszichológia* 8, 4. sz. (1988): 497-514.

Kónya Rita Veronika, „A közhelyek embere.” *Revizor*. 2022. február 14., <https://revizoronline.com/a-cegvezeto-vorosmarty-szinhez-szekesfehervar/>. Elérés: 2026. augusztus 17.

Kövecses Zoltán, *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, 2005.

Kövecses Zoltán és Benczés Réka. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010.

Krasznahorkai László, „Zágrábi kérdések.” Neven Svilar. In *Nem kérdez, nem válaszol. (Huszonöt beszélgetés ugyanarról)*. Szerk. Szegő János. Budapest: Magvető, 2012. 188-189.

Lakoff, George és Mark Johnson. *Metaphors we live by* (Chicago: The University of Chicago Press, 1980

Laki János, „A testi fordulat.” In *A megtestesült elme a filozófia történetében*, szerk. Laki János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634547495>

Lessing, Gotthold Ephraim. *Laokoon, vagy a festészet és költészet határaitól*. 1766.

A magyar nyelv értelmező szótára. Arcanum Kézírásvár. arcanum.com.

Malevics, Kazimir Szemjonovics. *A tárgynélküli világ*. Budapest: Corvina, 1986.

Merleau-Ponty, Maurice. *Az észlelés fenomenológiája*, ford. Sajó Sándor. L’Harmattan Kiadó, 2012.

Mill, John Stuart. *A szabadságról – Haszonelvűség*. Európa Kiadó/Magyar Helikon, 1980.

Mindig Veled! Vörösmarty Színház. „A cégvezető Sággy Tamással és Háy Jánossal.” 2021. október 19. Podcast, MP3 audio, 23:43.

<https://creators.spotify.com/pod/profile/vorosmartyszinhaz/episodes/A-cgvezet-Sghy-Tamssal-s-Hy-Jnossal-e190dto>.

Mullen, Pat. „TIFF Review: ‘Hitchcock/Truffaut’,” *POV Magazine*, 2015. október 11., <https://povmagazine.com/tiff-review-hitchcock-truffaut/>

Paquet, Marcel. *René Magritte (1898-1967). A láthatóvá tett gondolat*. Köln: Taschen; Budapest: Vince Kiadó, 2002

Platón, *Theiaitétosz*, ford. Bárány István Budapest: Atlantisz, 2001.

Pléh Csaba, „A szaván fogott szó.” Előszó. In John L. Austin *Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*. Akadémiai Kiadó, 1990.

Pléh Csaba. „Beszéd és gondolkodás.” In *A nyelv és a nyelvek*, szerk. Kenesei István, Akadémiai Kiadó, 2011.

Pléh Csaba. „A megértés folyamatának pszicholingvisztikai elemzése.” In *Látás, nyelv, emlékezet*. Szerk. Kovács Ilona és Szamarasz Vera Zoé, [77-93]. Budapest: Typotex, 2006.

Price, H. H. “Image Thinking.” *Proceedings of the Aristotelian Society* 52 (1951): 135–66. <http://www.jstor.org/stable/4544499>.

Price, H. H. *Thinking and Experience*. London: Hutchinson University Library London, Hutchinson & CO LTD, 1969.

Pritchard, Roy M. „Stabilized Images on the Retina,” *Scientific American* 204, no. 6 [1961]: 72–79. DOI:10.1038/scientificamerican0661

Ránki Sára. „Gyűlöletbeszéd nyelvész szemmel.” Nemzetközi Gyermekektől Szolgálat. 2022. szeptember 26. YouTube videó, 29:25. <https://www.youtube.com/watch?v=0Zpth78RXQY>.

Reboul, Anne és Moeschler, Jacques. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.

Searle, John R. *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája*. Vince Kiadó, 2000.

Shakespeare, William. *Macbeth*. ford. Szabó Lőrinc. Európa Kiadó, 1981.

Simon Bettina. „A vallomás a végén.” *Jelenkor* 67. 3. sz. (2024): 279.

Szabó Lőrinc. „Szavak kémiája és a kimondott világ.” In *A költészet dicsérete: Válogatott cikkek, tanulmányok*, vál. és szerk. Simon István, 412–414. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.

Szabó Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megfigyelések*. Osiris, 2001.

Szokolov, Alexei Nyikolajevics. „A belső beszéd problémája a szovjet pszichológiában,” In *Gondolkodáslélektan II*, szerk. Pléh Csaba. [Kézirat]. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989.

Tolsztoj, Lev. *Anna Karenyina*. Ford. Gy. Horváth László. Budapest: Európa Kiadó, 2023.

Turner, Mark. *The Literary Mind. The Origins of Thought and Language*. New York: Oxford University Press, 1996.

Tuttle, Richard, és Kent Mitchell Minturn. *Basis: 70s Drawings*. New York: Pace Gallery, 2019.

Vigotszkij, Lev Szemjonovics. *Gondolkodás és beszéd*. Budapest: Trezor Kiadó, 2000.

Wittgenstein, Ludwig. *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Budapest: Atlantisz, 1998.

Wittgenstein, Ludwig. *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. Márkus György. Budapest: Atlantisz, 2004.